

GUNNAR & INGA WIESELGREN
Himlabacken 5 A
170 78 SOLNA
Tel./Fax 08-85 60 99
gunnarwieselgren@swipnet.se

Leif Hovelsen

Gjennom murene

Euro-Forum

© Euro-Forum, Oslo 2007

Første gang utgitt på Navona forlag,

Moskva 2006

Sats og layout:

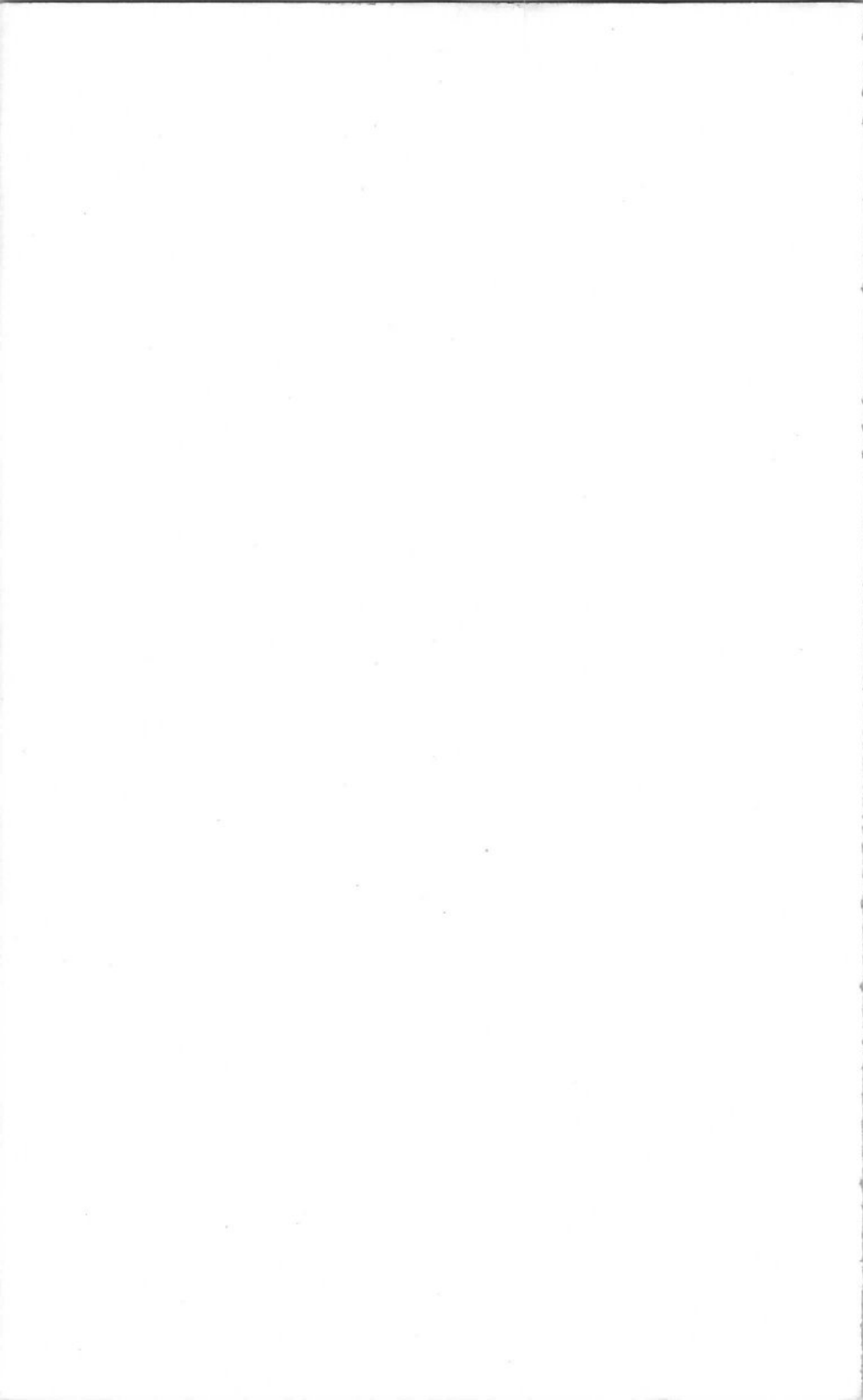
Kaltenborn Kommunikasjon

Trykk og innbinding: AIT Trykk Otta AS

ISBN 978-82-995229-4-6

Boken er utgitt med støtte
fra Institusjonen Fritt Ord.

Tilegnet
forlagssjef Mads Nygaard
i taknemlighet.

Leif Hovelsen

Gjennom murene

Euro-Forum

Innhold

Forord	8
Innledning	9
Den onde overraskelsen	11
De gode minnene	15
Evig eies kun det tapte	20
Samvittighetens imperativ	30
Da hanen gol	40
Frihet	50
Kallet	59
I fremmed land	68
En større revolusjon	83
Kamp om klubbstyrene	114
Nordstern-gruven	120
Kampen om menneskene	129
Idekampen	135
Milovan Djilas	144
Andrei Sakharov	153
Aleksander Solsjenitsyn	158
Etterspill	164
Det uventede	168
Underveis	193

Forord

av den russiske billedhugger Ernst Neizvestny

Mennesker som trenger seg gjennom den mur som har frarøvet dem deres frihet, fysisk så vel som åndelig, vil alltid gjenkjenne hverandre, selv om de er født i forskjellige land og snakker forskjellige språk.

Da jeg første gang traff Leif Hovelsen, ble vi venner med det samme. Vi forsto begge med en gang at det viktigste for oss her i livet er mennesketes verdighet og troen på at denne opplevelsen hverken er vår private eiendom eller fortjeneste, men at den er et bud ovenfra til oss alle og at den ligger til grunn for vår jordiske vandring. Å ha tro på rettferdighet og føre en kamp i kjærlighetens navn mot grusomheter, er menneskehetens lodd i et umenneskelig samfunn, preget av undertrykkelse og ondskap.

Da jeg hadde lest manuskriptet til Leifs bok «Gjennom murene», opplevde og forsto jeg enda klarere at vi deler et skjebnefellesskap med menneskene i vår generasjon. Jeg forsto at vi trengte gjennom muren av ondskap samtidig, men fra hver vår kant; han er en mann av ordet, forfatter, jeg er bildets mann, kunstner. Ved hjelp av ordets sannhet og ved hjelp av sannheten til spenningen i tredimensjonal form, møtte vi hverandre, omfavnet hverandre – og forsto enda en gang at vi alltid har vært sammen.

Jeg er svært glad for at min bronseskulptur, «Gjennom muren» er gjengitt på omslaget til min venn, Leif Hovelsens, bok.

Moskva 2006

Ernst Neizvestny

Innledning

Det har falt seg slik at jeg er blitt fadder til 12 barn. De to yngste lever i Moskva og er under femten år. De ti andre er alt voksne og har selv fått barn. Det har vært en stor glede for meg å følge hver eneste av dem fra barnedåp til moden alder.

Det har også falt i min lodd å være mye på reiser. Derfor ble ikke besøkene til mine tolv kjære så ofte som jeg hadde ønsket det. Nå er jeg blitt så gammel at jeg kanskje ikke har mange år igjen. Tanken slo ned i meg at jeg burde skrive en bok som først og fremst skulle være for de to yngste i Moskva, men samtidig for dere andre ti som har betydd så mye for meg.

Dette er ikke noe litterært verk, heller ingen bok i vanlig forstand, men en fortelling om meg selv, slik jeg har opplevd livet og samtiden i det meste av det 20. århundre, et århundre med en teknisk utvikling som kunne ta pusten fra en og en ondskap av kriger og diktaturer som har slukt millioner på millioner av menneskeliv, mer enn i noe annet århundre.

For meg ble det et liv med utfordringer. Det ble ikke hva jeg planla og ønsket. For det som skjedde, hendte på tross av meg. Det livet jeg har fått leve, kan bare bli forstått ut fra hva jeg måtte gå gjennom under Den annen verdenskrig. Derfor begynner jeg boken med det som kom til å bety mest for meg under krigen og som kom til å prege og lede meg underveis.

Det tok lang tid før jeg kom på hva tittelen til boken skulle være. Under et besøk i Moskva falt det hele på plass. Jeg dro til Pushkin-museet for å se på en skulptur av den russiske billedhuggeren Ernst Neizvestny. «Gjennom muren» er

en skulptur han skapte da Berlin-muren falt. Neizvestnys verk grep meg til det innerste. For meg illustrerer det menneskets kamp for å bryte gjennom de indre og ytre murene som kan forhindre oss i å bli det som vi er ment å være. Med ett visste jeg hva boken skulle hete: «Gjennom murene».

På mange måter symboliserer skulpturen mitt eget liv. En kamp mot frykten under Den annen verdenskrig da jeg satt i fengsel og konsentrasjonsleir og ventet på å bli henrettet. En kamp mot den strukturerte ondskaperen i nazidiktaturet som prøvde å slavebinde meg og få kontroll over mitt liv. En kamp for å bryte gjennom de mørke maktens murer så jeg kunne forbli et fritt menneske med verdighet og en skapende ånd. Skulpturen «Gjennom muren» etset seg inn i meg og fikk meg til å velge Neizvestnys verk som tittel og illustrasjon på bokens forside.

«Gjennom murene» er skrevet for dere og til dere, kjære fadderbarn. Ja, se på den som et slags testamente til hver av dere. Men jeg har ønsket å tilegne boken til en venn som dere aldri har truffet, forlagssjef Mads Nygaard. Vi ble kjent med hverandre i fangeleiren Grini, og dere kan lese om dette i kapitlet «Da hanen gob». Mads Nygaard lever ikke lenger. Men på Grini førte han meg sammen med et menneske som hjalp meg til å finne et meningsfylt liv. I takknemlighet for dette tilegner jeg forlagssjef Mads Nygaard boken «Gjennom murene».

Jeg sender en varm takk til de gode venner som har støttet og oppmuntret meg under arbeidet med boken. Jeg takker Institusjonen Fritt Ord for at det ble mulig å utgi den norske utgaven. Jeg takker Turid og Tore Diskerud for all hjelp helt siden jeg begynte å arbeide med manus.

Oslo, mars 2007

Leif Hovelsen

Den onde overraskelse

Det var natt da et slag på døren vekket meg. Sykesøsteren som bodde hos oss under krigen, kikket inn: «Det er noen ute som spør etter deg,» sa hun. Fra vinduet kunne jeg se en skikkelse i halvmørket, ubevegelig og halvt gjemt mellom syrinbuskene like under. «Kom ned!» sa en lav stemme, «jeg har beskjed til deg fra Nils.» Nils var en av kontaktene i motstandsbevegelsen. – «Hvem er De?» ropte jeg. Intet svar. Jeg spurte igjen. «Kom ned!» sa stemmen. – «Hvis De ikke sier hvem De er, ringer jeg til politiet,» ropte jeg, lukket vinduet og gikk til sengs – trakk dynen godt over meg.

Jeg var redd. Det var noe som ikke stemte. Plutselig hørtes lyden av glass som ble knust, og tunge fottrinn i trappen. Døren ble slått opp. Gestapo! De dro meg ut av sengen og satte håndjern på meg. Mor og far så skrekkslagne på. «Hva har han gjort?» spurte mor. «En hel masse!» var svaret, og dermed dro de meg ned i stuen. Mens to av dem forhørte meg, var det tre andre som ransaket huset. De fant ingen ting. Heldigvis så de ikke under gulvet i gangen hvor fire radioapparater var stukket unna. Jeg sa at de sikkert var kommet til feil hus, det hele måtte være en misforståelse. Men

de viste meg en papirlapp: «Her er navnet ditt og adressen. Vi tar deg med til hovedkvarteret, så skal vi nok få deg til å snakke.»

Jeg kledde på meg, og de førte meg ut i bilen. Da de skubbet meg inn, hørte jeg mor på verandaen. Stemmen hennes skalv da hun ropte: «Leif, glem ikke Jesus!» «Jesus,» tenkte jeg, «det er bare for gamle koner og syke menn.» Jeg fant det pinlig.

I de 20 minuttene mens vi kjørte til Victoria Terrasse, Gestapos hovedkvarter i Oslo, arbeidet hjernen på spreng. Lappen med navnet og adressen. Beskjed fra Nils, hadde de sagt. Kunne det være...

Ute var alt stille, en kunne ikke se et menneske, ikke engang et lys. Intet annet enn oss selv i den mørke, grå sommernatten, 9. juni 1943. Jeg var nitten år og nettopp ferdig med artium skriftlig. De fortsatte forhøret i bilen. Jeg spilte den uskyldige og uvitende, men innerst inne var jeg engstelig. Jeg visste for mye.

På Victoria Terrasse ble jeg ført inn i et stort værelse. Norske og tyske Gestapomenn brølte i munnen på hverandre. Fire av dem bombarderte meg med de mest inntrengende spørsmål og holdt en bunke illegale aviser opp under nesen på meg. Likevel gikk det utrolig godt. Etter noen timer ble jeg kjørt i Svartemarja til fengselet i Møllergaten 19. Jeg slappet av, og følte meg stolt over at jeg hadde ført Gestapo bak lyset. Jeg ble satt i celle B 24 under streng bevoktning.

Døren smalt igjen. Jeg var alene og inneperret. Jeg kastet meg med full tyngde mot døren. Her nyttet ingen ting — altfor sterk. Jeg så meg om. Vinduet? Forsvarlig sperret. Det var absolutt ingen vei ut.

Cellen hadde en seng og en gammel skolepult hvor det lå en skje. På gulvet sto et vaskefat og en mugge vann. I det ene hjørnet mot utgangen var det en liten dør i vegg. Jeg åpnet nysgjerrig. Det luktet.

Jeg tenkte på forhøret og svarene jeg hadde gitt. De hadde spurt om noen av avisene. Jeg begynte å føle meg tryggere. De kunne ikke vite noe om alt det andre jeg hadde vært med på. Jeg ville sikkert være ute igjen til jul – trodde jeg.

Med et smell åpnet det seg en luke i døren. Mat. Lukkende fisk og råtne poteter. Nei takk. Jeg lot det stå. Senere gikk det opp for meg at dette var dagens hovedmåltid. Aftens og frokost besto av kaffesurrogat og et par skiver brød, litt margarin og nå og da et stykke geitost. – En ble snart sulten og tok etterhvert hva som helst de kom med.

Disse første dagene var som uker. I blendingsgardinet, som var av finer, oppdaget jeg en rekke små streker, ordnet i grupper på 7. Det måtte være en kalender. En fange hadde sittet i 40 dager, en annen i 50, og han med den lengste rekken kom opp i 90 dager. Da jeg hadde trykket neglen inn i finérplaten femte dagen, brast det ut av meg: «Hvordan i all verden skal jeg greie å holde ut dette?»

Så var det en dag jeg begynte å regne. Hvis jeg skulle være i denne cellen i et år, ble det 365 streker. Dersom jeg kom til å få leve 50 år til i frihet, så ville det bli 18,250 dager. Bare 365 var da ikke noe å snakke om, og én dag var ingen ting mot den tiden jeg ville ha i frihet. Hver dag førte meg jo et skritt nærmere målet! Dette enkle regnestykket ga meg nytt mot. Og som dagene svant og ingen ting hendte, ble jeg mer og mer sikker på at alt ville gå bra.

Min kamerat Erling K. som gikk i samme klasse som jeg på gymnasiet, hadde sikkert kommet seg over til Sverige nå,

så jeg kunne føle meg trygg. Vi hadde vært sammen om å fordele små kortbølgemottakere rundt om i landet. Noen ganger brakte jeg dem med i ryggsekk til skolen. – Ja, de siste to årene hadde sannelig vært fulle av spenning! Nå var jeg havnet her. Men en ting lovte jeg meg selv: jeg skulle aldri røpe noen av mine venner – koste hva det ville.

For å korte tiden, plystret jeg. Det kunne være Ave Maria, Händels Largo, en folkemelodi eller en kvikk marsj. Og en ettermiddag da jeg levde meg inn i en slik toneverden, hendte det plutselig noe. Det var visst «Løft ditt hode, du raske gutt» som jeg begeistret slyngnet ut gjennom vinduet. Da plutselig kom tonen tilbake til meg fra et annet sted. Kunne det være ekko? Nei, det måtte være noen som svarte. Jeg plystret en annen melodi. Den også ble gjentatt. Jeg begynte å prøve meg fram, først «Gaudeamus igitur» ... «Sjung om studentens» ... De ble besvart like kjapt. Var den «ukjente» en student? Så prøvde jeg et par av russesangene fra i våres. Vedkommende kunne dem alle, til og med noen som vi hadde sunget ved en bestemt russefest! Nå begynte jeg å bli engstelig. Kunne det være Erling K.? Jeg tenkte et øyeblikk og satte så inn med en serie av salmer jeg husket hjemmefra. Erling K. var sønn av en misjonær og vi hadde også vært sammen i det kristelige gymnasielaget. Salmene ble alle besvart – en for en. «Var det slik –? Nei, det kunne ikke, det måtte ikke være ham!»

Så prøvde jeg med vår egen classesang. Hvis han svarte på den, måtte det være Erling K.. Men det kom ikke noe svar. Jeg plystret den igjen. Det var stille. Jeg hoppet høyt i været av glede. Hurra! Så kunne jeg være sikker på at han var kommet seg unna til Sverige likevel.

De gode minnene

Ikke mindre overraskende og gledelig enn denne musikalske gjettekonkurransen var en klespakke fra mor som vekten en dag uventet brakte inn. Som jeg sto der med klærne i hendene, oppdaget jeg at på hvert av klesplaggene hun hadde sendt, var forbokstavene mine brodert inn! — nydelig gjort, i lysegrønt, håpets farge. Så likt henne. Ingen tvil om hva hun mente! Hun var slik. Jeg kunne se henne for meg der hun satt på verandaen og gjorde det i stand.

Mor — det var kommet noe mellom oss i den siste tiden. Jeg hadde ikke hennes tro lenger. Helt fra guttedagene hadde vi alltid gått til kirken og på bedehuset sammen. Men det siste året i gymnasiet hadde jeg fått en glupende appetitt på alt som jeg syntes var «radikalt» og «revolusjonært», og jeg reagerte mer og mer mot det kristne miljø jeg levde i. Det var så snevert. Jeg slukte Garborg og Bjørnson. Hvor mye jeg forsto av dem, vet jeg ikke, men jeg var grepet av deres angrep på vane-kristendommen, og deres brudd med det tilvante begeistret meg. Skulle jeg være ærlig, så følte jeg det jo på samme måten selv! Jeg greide ikke lenger å være «rett-troende». En vårdag da jeg gikk ut av skoleporten, sa jeg til meg selv: «Jeg vil være fri. Jeg vil være radikal!»

Jeg fortalte ikke et ord til mor og far om dette – heller ikke til noen annen. Men hjemme hadde de nok en følelse av hva som var i gjæring.

Så en dag kunne jeg ikke holde det for meg selv lenger. Mor gråt. Det var ikke det at jeg ville såre henne, bare det at jeg ville være ærlig. Hun var så langt fra snever. Tvertimot hadde hun en levende interesse for det som hendte i vårt eget land og i verden forøvrig. Om kvelden var hun den siste som slokket lyset, for hun satt alltid og leste. Men troen betydde alt for henne.

Selv hadde jeg på denne tiden begynt å lese psykologi og filosofi. En dag kom jeg over Karl Marx. Jeg fant «Det kommunistiske manifest» i bokhyllen hos min onkel, tok heftet med meg hjem og leste det i hemmelighet. Manifestet rørte noe dypt inne i meg, men noen kommunist ble jeg ikke. Det var noe dypere jeg søkte. Derfor var jeg stadig på leting.

Det som nå mer enn noe annet fylte meg, var kampen for vår frihet. Det var virkelighet, og ansvaret kunne ingen avvise. Den tyske okkupasjonsmakten og deres norske nazilakeier var redde for sannheten. Derfor ble pressen kneblet og enhver radio i hele landet ble konfiskert. Jeg husker godt hvor tungt det var å se far ta av sted med vår nye, store radio til samlestedet for myndighetene på hjemstedet. Det ble også truet med strenge fengselsstraffer for de som unnlot å følge nazistenes forordning.

Vi som nektet å adlyde den tyske okkupasjonsmakten og dens insatte naziregjering ledet av forræderen Vidkun Quisling, vi lyttet til vår rettmessige regjering og Kong Haakon den 7. som befant seg i landflyktighet i London. Så den første oppgaven jeg tok på meg, var å lytte til de daglige nyheter

fra London og så bringe frihetens nyheter ut til befolkningen i Oslo og omegnen gjennom illegale aviser. Men det som kom til å bli mitt viktigste ansvar var å bringe små kortbølgemottakere til kontakter i motstandsbevegelsen rundt om i landet. Det falt seg slik at en av mine nære venner på hjemstedet var radioingeniør og svenske. Han hadde nær kontakt med Sverige og fikk ad hemmelige veier det materiale han trengte for å kunne bygge kortbølgemottakerne. Hjemme hadde jeg selv en radio. Den var montert under skrivebordet!

En ettermiddag da jeg skyndte meg inn på rommet for å «lese lekser» – (jeg skulle høre kl.15-nyhetene), fikk mor mistanke til denne påfallende interessen for skolearbeidet. Hun kom uventet inn mens jeg satt under bordet og lyttet, jeg hadde glemte å låse døren. Nå blir det slutt, tenkte jeg, i alle fall her hjemme. Da spurte hun med et glimt i øyet: «Kan du få tak i et par hodetelefoner til?» Senere satt vi ofte sammen og lyttet, og far var også med.

Far var litt av en eventyrer. Hans lidenskap var skisport. Ved århundreskiftet var det vanskelige tider innen hans bransje, bygningsfaget, og han reiste til Amerika og fikk arbeide i Chicago. Men innerst inne lengtet han etter skibakkene hjemme og ønsket seg tilbake til Nordmarka.

Han hadde vunnet det meste av det som kunne vinnes på ski, og toppen nådde han nok i 1903 da han i Holmenkollen både vant 50-kilometeren, tok Kongepokalen og fikk tildelt Holmenkollmedaljen.

En sommerdag han gikk og spaserte i en park i Chicago, fikk han se en rutsjebane der båter suste ned i vannet og ble trukket opp igjen. Her måtte det gå an å renne på ski, tenkte far. Han snakket med de ansvarlige – og fikk lov til å prøve.

Så smurte han brettene med vaselin og satte utfor. Farten var så stor at han fôr på skiene bortover vannet et godt stykke før han begynte å synke. Så sparket han skiene av seg og svømte i land.

En dag han moret seg med dette, fikk en av direktørene for det berømte Cirkus Barnum & Bailey se ham. Han ble interessert og spurte far om han kunne gjøre noe lignende innendørs, i sirkuset sitt. Far slo til, og fra da av var han «The Flying Norseman» – den store sensasjonen i Barnum & Bailey's «Greatest Show on Earth». Han opptrådte i Madison Square Garden og overalt ellers hvor de reiste i Amerika. Avisene forteller om publikum at «sterke menn vendte seg bort så bleke i ansiktet som sine hvite skjortebryst, og vakre damer hvinte av redsel» når de så ham hoppe. Overrennet var et stillas på ca. 30 meter, og mellom hoppet og unnarennet var det et åpent gap på 15 m. Her gikk det noen ganger et par elefanter som han da svevet over. Ifølge skihistorikeren Jakob Vaage opplevde fire millioner mennesker å se ham hoppe.

Senere dro han til Colorado og lærte tusener av amerikanere å gå på ski og æres siden den tiden som «The Father of Skiing in Colorado». Han slo seg ned i Steamboat Springs og kjøpte en «ranch» utenfor byen. Gjennom hans pionerarbeid fikk byen tilnavnet «Ski Town USA». Hele skiområdet som han skapte og hoppbakken han bygde er nå kjent over hele verden og bærer hans navn siden 1918.

I 1922 tok han en tur til Norge for å feire sine foreldres sølvbryllup. Der traff han Anna Kristine igjen. De hadde alt møtt hverandre før han forlot Norge i 1903. Hennes eldste bror var nemlig gift med en av fars søstre. Anna Kristine og far kom til at de nå ville gifte seg og kjøpte det tømmerhuset

som ble vårt hjem på Høybråten i østkanten av Oslo hvor vi bodde så lenge de levde.

Far var alltid en vågehals, men aldri dumdristig. Det var ikke den ting han ikke kunne finne på. Jakob Vaage, som jeg ble godt kjent med, fortalte meg mange historier om ham. Her er den jeg likte best: «Hovelsen var en stor balansekunstner. Da noen Kristiania-ungdommer holdt et kostymerenn i en hoppbakke utenfor byen rundt 1890-tallet, hadde Hovelsen tatt meg seg trekkspillet sitt. Så da han skulle hoppe, satte han trekkspillet på seg og begynte å spille en marsj av Sousa. Dette skjedde i hele ovarennet, under hoppingen, i unnarennet og ble avsluttet med en telemarksving på sletta – og alt uten å spille falsk eller bryte en eneste tone!»

Mor har fortalt meg at jeg bare var to år da far spente skiene på meg. Så satte han utfor den bratte bakken ved huset med meg mellom knærne. Mor kikket ut av kjøkkenvinduet og fulgte alt med hjertet i halsen — men samtidig stolt.

En hel mengde minner knytter seg til far. Nå i enecellen strømmet de inn på meg. Det var minner om sommerferier med ørretfiske i elver og vann, og om vintre med herlige skiturer. Her våknet det alt sammen, det levde i meg og kortet de lange timene.

Evig eies kun det tapte

En kveld hørte jeg lyden av jernbeslåtte støvler i korridoren. Nøklene klirret, og døren fløy opp. «Vier tausend sieben hundert achtundfünfzig!» meldte jeg i givakt. «Heraus!» skrek vakten. Nede i gangen sto tre Gestapo-offiserer. De stilte meg opp med ansiktet mot veggen. Jeg ventet spent. Plutselig satte de håndjern på venstre håndledd og snudde meg fort rundt. Foran meg sto Erling K! Jeg følte det som jeg sank tvers gjennom stengulvet. Alt det jeg hadde bygd mitt håp på, ramlet sammen som et korthus. Jeg følte meg slått ut. Hvor mye visste de? De lenket oss sammen med håndjernene, og vi ble kjørt til Victoria Terrasse. Der ble vi skilt. De tok Erling K. inn i et annet værelse, og vi skulle ikke komme til å treffe hverandre igjen før frigjøringen. Da kom han hjem fra konsentrasjonsleiren Sachsenhausen.

Det neste sjokket fikk jeg da jeg ble stilt fram for seks Gestapo-menn til nytt forhør. Allerede de første spørsmålene gjorde det klart at de hadde uhyggelig god greie på oss og kjente til ting som de bare kunne ha fått fra våre egne folk. Når jeg nå dessuten visste at Erling K. ikke var i Sverige,

følte jeg meg i den grad ute av fatning at jeg ikke ante hva jeg skulle gjøre.

Den kvelden og natten kommer jeg ikke til å glemme. På et tidspunkt vred to av dem armene mine rundt mens den tredje slo meg med knyttnevene i ansiktet. De alternerte med å slå meg over ryggen med en slags metallkabel samtidig som de skrek i munnen på hverandre og viste meg en lapp hvor fire navn var skrevet ned. Så påsto de at disse fire hadde fått radioer av meg. Jeg frøs, for det stemte. Det var dumt av meg, men jeg hadde fortalt Nils om dem. Gestapo visste alt. Jeg nektet og nektet. Slagene økte i voldsomhet. Til slutt greidde jeg ikke å stå imot lenger og innrømmet at navnene stemte. De fikk meg også til å innrømme noe annet som Nils hadde fortalt dem, at jeg hadde fire radioer gjemt hjemme. De tvang meg til å tegne hvor de lå, men så plutselig kom de på ideen at de heller ville ta meg med hjem – «kanhende er radioapparatene borte,» sa de, «din far kan ha stukket dem vekk.» «Han vet ikke noe om dem,» svarte jeg, «og jeg vil ikke hjem. Dere kan finne fram apparatene selv. De ligger under ganggulvet». «Ikke være med hjem?» lo de rått, ladde en revolver og presset den inn i nakken på meg. «Hvis du ikke blir med, skyter vi deg — vi er ikke så nøye på likene.» Igjen satte de håndjernene på og puffet meg ut i bilen.

Til alt hell var radioapparatene der hvor jeg hadde sagt. Ved morgengry neste dag ble jeg ført tilbake til Møllergaten 19. Jeg krympet meg av fortvilelse, følte meg slått ut i dobbelt forstand, og ydmyket så det gjorde vondt. Jeg ba vekten om å få bruke brisken, jeg greide ikke å holde meg oppe lenger. Det ble avslått med hån. Jeg la meg oppgitt på gulvet. Bildene av det som var hendt om natten, rullet opp for

meg på ny. Med ett kom vekten brølende inn i cella og dro meg opp av gulvet. «*Verboten! Verboten!*» Da døren smalt igjen, sank jeg sammen på skolepulten.

Det som mer enn noe annet skar meg i hjertet, var at jeg hadde oppgitt de fire navnene. Tross alt det jeg hadde lovet meg selv og forsøkt å holde ut, hadde Gestapo greid å knekke meg, jeg som ville være mannfolk og vise at jeg kunne!

Det gikk så dypt at jeg ikke greidde å tilgi meg selv. Det hele var min svikt. Jeg var den skyldige fordi jeg hadde fortalt for mye til Nils. Jeg led gjennom hele fangetiden selv om jeg visste at Gud hadde tilgitt meg. Jeg ble først fri da freden kom i maidagene 1945. Det første jeg gjorde da jeg kom hjem var å oppsøke mine fire venner for å fortelle dem sannheten, hvor lei meg jeg var for det og be dem om tilgivelse. De tok imot meg med åpne armer og tilga meg med glade hjerter.

Det var også noe annet som gikk igjennom meg der jeg satt nedslått og sammensunken på pulten – noe jeg hadde vært vitne til utenfor Victoria Terrasse. Da gestapistene etter forhøret slengte meg inn i bilen, kom det en nordmann til dem. Han hadde stått der og ventet. Sjusket og ubarbert, med flakkende og underdanige øyne strakte han hånden frem: «Når får jeg pengene?»

Og så dette med Nils, at min kamerat Nils, hadde angitt både meg og Erling K.. Så hadde mor og far likevel hatt rett. «Du er for godtroende, du Leif,» sa de, «vær forsiktig med Nils. Vi stoler ikke på ham.» Jeg ville ikke høre på dem og var ergerlig for at de ikke kunne begripe at menneskene er gode! «Edel sei der Mensch, hilfreich und gut,» («Mennesket er edelt, hjelpsomt og godt.») var det jeg

trodde på. Nå ramlet det sammen alt det jeg hadde valgt å tro på, revet ned og skyllet bort i den strøm av ondskap jeg hadde nektet å godta som en virkelighet.

Verst var angsten for det som nå kunne komme. Forhørene hadde vart i elleve timer. I et ubevoktet øyeblikk hadde jeg klart å kikke på hva de hadde liggende på bordet, og der lå fotografier av mine venner Erling S. og Albin som jeg trodde var i frihet. De var antagelig arrestert samtidig med meg, forrådt av Nils de også.

Det gikk kaldt ned over ryggen på meg når jeg tenkte på dem. Hva ville skje om noe skulle bli tvunget ut av dem som ikke stemte med det jeg hadde sagt? Tanken slapp meg ikke. Riktignok hadde jeg greid å holde de mest graverende ting hemmelig, men dersom jeg på ny ble underkastet forhør med tortur, var jeg helt klar over at da ville jeg ikke greie å holde ut. – Kanskje ville de presse ut av meg hvem som var ansvarlig for ruten over til Sverige og hvem som var kontaktmannen til Hjemmefronten. Det ville være katastrofalt. Hva skulle jeg gjøre? Kunne jeg få sendt beskjed til disse to vennene mine? De var sikkert på Møllergaten 19, de også. Jeg kikket rundt i cellen – håpløst. Og ingen jeg kunne stole på.

Som et lyn kom den tanken: «Hvorfor ikke be?» «Be! Jeg tror ikke på bønn lenger.» «Kunne du ikke prøve likevel?» «Men det er da ingen vits i det.» «Det kunne jo hende at det ville bli din redning! Det kan da i alle fall ikke skade å prøve!» Aldri før hadde jeg vært i en slik nød. Jeg var fullstendig hjelpeløs.

Etter at jeg hadde tenkt fram og tilbake en stund, bestemte jeg meg for å gjøre eksperimentet. «Hvis du er til, Gud,» sa jeg, «og du er her og ser alt, da vet du hvor hjelpeløs jeg er

og hva som står på spill.» Og jeg ba: «Vil du hjelpe Erling S. og Albin til å komme igjennom og si de riktige tingene? Og Gud,» føyde jeg til, «dersom du kunne gi meg et svar og bevis for at du eksisterer, da vil jeg gi meg selv fullt og helt til deg. Jeg vil gjerne tro, men hvordan kan jeg tro når jeg ikke vet?»

Noen få dager etter – det var mandag ettermiddag – åpnet døren seg. Vakten og fengselsbarbereren kom. Det var merkelig, for jeg visste at det ikke var min tur ennå. Jeg ble ført ned på gang A og plassert på en taburett like ved utgangen til gårdsplassen. Barberen som selv var fange, begynte å klippe meg mens den tyske vakten passet på. Barberen snudde litt på taburetten, kanskje det var tilfeldig, men i samme øyeblikk hørtes skritt i trappen, langt oppe. Fire menn kom marsjerende ned. Det var Albin og Erling S. fulgt av to voktere! De stanset i korridoren bare noen få meter borte, og fikk øye på meg med en gang. Tyskerne kom i snakk med hverandre, og Albin lente seg lynsart mot meg og fikk fortalt om forhøret han hadde vært i. Med øynene på vakten hvisket jeg tilbake: «Det er akkurat det jeg sa også.» Så måtte vi igjen vente noen minutter. Endelig kom det en sjanse, og jeg hvisket til Erling S.: «Jeg kjenner ikke deg, men jeg kjenner broren din.» «Det har jeg sagt også,» svarte han kjapt, «Vi skal til fangeleiren Grini.» Like etter ble de ført gjennom jerdørene ut til gårdsplassen hvor bilen ventet. Et siste oppmuntrende smil, og de var borte.

Da jeg kom tilbake i B 24, jublet jeg: «Dette er alle tiders!» og danset i ring av glede. Med ett husket jeg bønnen. «Men,» innvendte jeg, «kanhende det bare var slumpetreff.» «Slumpetreff du!» «Ja, det er klart at det var ganske naturlig for barberen å snu meg mot venstre, det gjorde han sikkert

med alle! Det var jo ikke noe rart i at de to vennene mine ble ført ned heller, sånt hender jo.» Jeg sto urørlig. «Men hva med det merkelige at vi fikk snakke med hverandre og fikk sagt disse viktige setningene, enda vi var under bevoktning? Slumpetreff? Tja – men hvorfor skulle nettopp jeg blant 450 fanger være den som ble tatt ut til hårklipping nettopp den dagen og på den tiden da mine venner ble overført til Grini?»

Ute tordnet det. Det var halvmørkt i cellen. Jeg følte meg liten og ydmyk, det brast ut av meg: «Gud, jeg tror.» Jeg gråt av glede! Fra det øyeblikk var det noe nytt i meg, en indre overbevisning som jeg følte ikke kunne rokkes.

Uansett hvor mye tanken prøvde å bevise at alt dette bare var tilfeldigheter, så visste jeg i dypet av min sjel at Gud hadde gjort et under, ikke bare omkring meg, men i meg. Jeg var annerledes. Fred, trygghet, glede og tålmodighet var kommet inn i meg og holdt meg oppe i dagene og ukene som fulgte. Det var som det ikke lenger betydde noe om jeg kom til å sitte en uke eller et år i enecellen. Livet sto for meg som den vidunderligste gave.

Hver dag oppdaget jeg nye verdier. Det kunne være noe jeg hadde lært på skolen som nå plutselig fikk en dypere mening. Således opplevde jeg en mer omfattende forståelse av hva Henrik Ibsen sa gjennom «Brand»: «Sjel, vær trofast til det siste. Seierens seir er alt å miste. Tapets alt din vinning skapte. Evig eies kun det tapte.» Det er først når at alt er tapt, at det får merverdi. Jeg begynte å forstå mer om hva frihet virkelig er og hvorfor vi måtte kjempe for den. Det betydde også mye å oppdage og lære på en ny måte hvilken gave det er å få en utdanning, ha omsorgsfulle foreldre og et godt hjem. Nå først, når alt var tatt bort fra meg, ble det

mer levende og betydningsfullt. B 24 ble med ett en helt annen verden. Det lå forventning og spenning i å oppdage noe nytt!

Selvsagt kunne det også være tunge stunder, og det kom dager da jeg igjen ble ført ut til harde forhør av Gestapo. Men nå var det jeg som var på offensiven. Det hadde åpnet seg en ny kilde til styrke i det at jeg ba og at jeg stadig fortalte Gud om de vanskeligheter jeg sto oppe i.

Da jeg hadde sittet i B 24 enda en måned, ble jeg ført ut til nye forhør, denne gang av en norsk Gestapo-mann. Han var full. Først ville han vite navn og adresse på en skolekamerat. Han hadde tydeligvis fått opplysninger, og han gjorde det klart at jeg var den eneste som kunne oppgi navnet og adressen. Jeg kunne ikke skjønne hvordan jeg skulle komme ut av dette. Jeg visste hva han var ute etter. Men koste hva det koste ville, han skulle ikke få det ut av meg. Jeg spilte uvitende. Til slutt ga han opp. Deretter gikk han hardt inn på meg for å få opplysninger om en kommunistisk gruppe som forsynte vårt hemmelige trykkeri med nyheter. «Vi vet at du kjenner til det,» sa han, «og dette er din sjanse. Fortell det, og vi skal ikke regne deg for kommunist lenger.» «Jeg er ikke kommunist,» sa jeg. «Det gir jeg fa'n i,» svarte han. «Du er innblandet i en kommunist-sak. Dersom du forteller hva du vet om dem, kan vi love deg at du ikke skal bli skutt. Men hvis du ikke sier noe, er det ute med deg.»

Saken var klar: Fortalte jeg hva jeg visste, kunne jeg bringe kommunistgruppen i fare. Tidde jeg, kunne det koste meg livet. Det var som jeg fikk kraft ovenfra. Jeg fortsatte å spille den uvitende. Og det holdt. Jeg ble ført tilbake til B 24 uten å ha røpet noen ting.

Bare noen dager før den norske gestapisten forhørte meg, hadde den tyske gestapooftiseren som ledet vår sak kommet på noen minutters besøk i B 24. Han ville bare at jeg skulle få vite, sa han, at de hadde innstilt meg til dødsdom og henrettelse. Dette ville bli avgjort i politiretten, understreket han, «men vi vil gjøre alt for at henrettelsen blir fullbyrdet.» Så smilte han og gikk ut av B 24.

Først nå gikk det opp for meg at jeg satt verre i det enn jeg hadde ant. Det må selvsagt ha vært ille for Gestapo at de ikke fikk tak i noen av de andre 56 i hjemmefronten som hadde fått radio gjennom meg. Jeg fikk satt alle disse apparatene på mennesker som jeg visste var kommet til Sverige. Her holdt jeg stand. De greidde ikke å få noe mer ut av meg. Heldigvis hadde jeg bare fortalt Nils om de fire radioene.

Som jeg reflekterte over situasjonen, sank det inn i meg at jeg måtte regne med henrettelse. Men hvorfor? Hvorfor nå da jeg var begynt å finne livet? Alt i meg skrek etter å få leve. Jeg kunne ikke begripe at det skulle være slutt.

Jeg visste at bønn var min eneste sjanse. Jeg hadde jo opplevd det to måneder tidligere. «Hva enn din vilje er, Gud,» ba jeg, «så la det skje. Men skulle jeg bli gitt livet og også engang få friheten igjen, gir jeg hele mitt liv til deg, slik at du kan bruke det som du vil.»

I B 24 gikk jeg nå ofte rundt i 8-tall og tenkte. Av og til dukket det opp minner fra barndommen. Jeg mintes plutselig guttedagene da jeg gikk med mor i kirken. Jeg gikk som regel med for å tekkes henne. Under selv preken fant jeg det vanskelig å følge med. Jeg drømte heller om andre ting. Men jeg likte orgelmusikken og sangene. Det som grep meg mest var altergangen, enda jeg ikke skjønte stort av den. I vår kirke ble nattverd-ritualet sunget etter en eldgammel

tone og dette brant seg inn i sinnet mitt. Så inne i meg kunne jeg nå høre presten synge: « I den natt da han ble forrådt, tok han brødet, brøt det...» Med ett begynte jeg selv å synge med, og på et underlig vis skjedde det en slags identifisering med Kristus. Jeg sa til meg selv: «Kristus ble forrådt av Judas. Jeg ble forrådt av Nils. Kristus ble slått og pint av romere. Jeg ble slått og pint av tyskerne. Kristus ble korsfestet. Jeg skal bli henrettet.»

Med ett var det som om Jesus gikk ved siden av meg. Jeg opplevde fysisk hans nærvær. «Leif,» sa han til meg, «vær ikke redd. Jeg er din seierherre. Følg meg.»

På ny skjedde noe inne i meg. Frykten for henrettelsen og for Gestapo forsvant. En stille indre glede erobret meg og jeg takket Gud for at jeg levde. Jeg var trygg og fri i ordenes dypeste og videste forstand. Det er først når en har mistet alt, og det siste jeg hadde var livet, at en er virkelig fri. Slik opplevde jeg det.

Av og til om kveldene kunne nok følelsen av ensomhet komme over meg. Da sang jeg: «Leid, milde ljos, gjennom skoddeim, leid du meg fram!» Jeg var i samfunn med Gud. Hva mer trengte jeg?

Hver gang jeg hørte lyden av jernhælene og nøkkel klirring ved døren, fór det gjennom meg: «Er det meg nå?» Da jeg en morgen gikk rundt i B 24 og hørte vokterens skritt ute i korridoren, slo den tanken meg: «Han er en ulykkelig mann, den tyskeren. Kanskje føler han seg som slave og må gjøre alt dette mot sin vilje. Han er dømt til å være en del av et ondt system og kan ikke slippe ut av det.» Og videre: «Tyskland vil tape krigen, ikke på grunn av oss allierte, men fordi det har vendt seg imot Gud og bruker disse onde midlene for å nå sitt mål. Det vil aldri føre fram. Likegyldig

hvor lang tid det vil ta, utfallet er gitt. Og når den dagen kommer da Hitler-Tyskland er slått og dets nasjonale stolthet er knust», tenkte jeg med meg selv, «da vil tyskerne ha mulighetene for virkelig å finne Gud og vinne fram til et nytt liv som folk og nasjon.»

Dager kom, dager gikk. En morgen som jeg spankulerte i 8-tall rundt cellegulvet, kom jeg til å sitere Shakespeare: «To be or not to be, that is the question.» Jeg stanset og brast i latter. Det var i grunnen komisk.

Enda en måned gikk. Jeg var fremdeles i live.

Samvittighetens imperativ

Jeg hadde nettopp spist formiddagsmat da vokteren kom og hentet meg. Nederst i korridoren fikk jeg se en av de høyere Gestapo-folkene som flere ganger hadde vært tilstede ved forhørene, men mer i bakgrunnen. Han vinket på meg, og jeg fulgte med ham inn i et værelse. Han var nesten vennlig og ba meg ta plass rett overfor seg ved bordet. Jeg så på ham: En høy, slank, blond tysker, sikkert en av dem som de regnet for «ren arier». I og for seg en tiltalende mann med skarpe, klare trekk, men med noe kaldt, beregnende i blikket. Jeg grep initiativet. «Nå har jeg sittet fire måneder i enecelle,» sa jeg, «uten tillatelse til å lese og skrive eller komme i luftgården. Jeg vil gjerne ha tillatelse til å lese. Jeg kaster jo bare bort tid, jeg skulle ha begynt på Universitetet.» Han lo. «Kaster du bort tid? Det er din egen feil. Hvorfor sluttet du deg til motstandsbevegelsen?»

Han førte ordet i en god halvtime. Han talte om nazismens ideologi og gjorde rede for den på en besnærende måte. Han fortalte hva Hitler hadde gjort for Tyskland, og ga en begeistret beskrivelse av den fremgang de tyske våpen hadde over hele Europa. Snart ville krigen være slutt. «Vi rykker fram i Italia,» sa han. Dette var første gang jeg hørte

at det ble kjempet i Italia, og jeg dro den slutning at de allierte hadde gjort landgang der. «Når tyskerne har slått de allierte,» sa han, «vil de forene kontinentet og bygge Europas forente stater — svarende til Amerikas forente stater.»

Deretter gikk han over til å skildre livet i Hitler-Jugend. Med glød beskrev han den lidenskap som fylte de hundretusener av unge som nå med begeistring fant sin plass i kampen for sitt nye Europa. Hvert ord og hver håndbevegelse viste meg at han fullt og fast trodde hva han sa. Jeg følte det som et dragsug, og jeg kjempet for ikke å bli trukket inn i det.

Med ett skiftet han emne. «Dersom vi slapp deg fri, og så en av dine venner kom til deg og spurte: «Kan ikke du hjelpe oss med å trykke disse illegale avisene, hva ville du da svare?» «Nå har jeg tapt så mye tid med å sitte i fengsel at jeg må samle meg om studiene,» mente jeg. «Og det venter du at jeg skal tro på?» spurte han. Jeg tidde. «Du har sittet i enecelle ganske lenge,» begynte han igjen. «Dersom vi flytter deg sammen med andre slik at du får noen å snakke med, kunne du ha lyst til det?» «Å ja!» «Sett nå at en av de andre i cellen blir kalt til forhør. Han kommer tilbake og forteller at han lurte Gestapo fint, og at de ikke fikk noe ut av ham. Er du villig til å fortelle oss det?»

Jeg var først taus. Der satt en av dem som holdt min skjebne i sin hånd. Jeg følte meg maktesløs overfor ham. Men inne i meg og på tross av meg selv, brøt det fram en kraft som kom ut som et skudd. «NEI! Det er imot min samvittighet.» «Samvittighet,» hånflirte han, «det er normalt å angi. Du er jo selv blitt angitt. Men hør nå her,» ivret han. «dersom vi slipper deg fri, slik at du kan begynne på Universitetet og gjøre som du ønsker, ville du da være villig til å

gi oss opplysninger om det som foregår i motstandsbevegelsen?» Igjen kom det som et kanonskudd: «Nei! Det er imot min samvittighet.» Han fortsatte med ny iver: «Dersom vi slipper deg fri nå, i dag, slik at du kan gjøre deg ferdig med studiet, så kan du fortelle oss om det som foregår innen hjemmefronten. Og vi kan garantere deg at ikke et eneste menneske skal få vite om det.» Det ble en trykkende pause, men så smalt det igjen innenfra: «Nei, jeg kan ikke. Det er imot min samvittighet.» Han så på meg med forbauselse i blikket. «Tenk på det,» svarte han, «og så kommer jeg igjen om en uke og da kan vi finne fram til et arrangement.»

Det ble en utfordrende uke. Kanskje den viktigste i mitt liv. Hver dag brottes jeg med meg selv. En dag var jeg så nær til å ville si ja. Jeg tenkte særlig på mor og far. Jeg var deres eneste barn og mest av alt ville de nok at jeg skulle leve. De ville sikkert forstå meg om jeg sa ja. Men som jeg grunnet på dette under den stadige 8-tall vandringen i B 24, var det noe som klarnet inne i meg. Hvis jeg gikk med på dette, meldte samvittigheten, ville jeg miste min sjel og den indre frihet som menneske. Og sa jeg ja, så ville jeg også forråde mitt land. Så jeg bestemte meg der og da til å si nei. Og det var i full bevissthet og med et helt hjerte at jeg heller valgte å bli henrettet enn å bli satt fri på Gestapos betingelser.

Da jeg hadde tatt valget, opplevde jeg en indre, nesten eksploderende frihet som bekreftet for meg at jeg hadde handlet rett. Jeg kunne se døden i øynene med avslappet ro.

Jeg tenkte også på Nils. Jeg fikk senere høre at han var blitt arrestert kort før meg og at de samme spørsmål om samarbeid med Gestapo var blitt stilt ham. Han lot seg lokke av Gestapos løfter. Som betaling for friheten forpliktet han

seg til å fortelle alt han visste om oss. Jeg var en av seks som ble hentet den samme natten. Nils slapp ut, men ikke til frihet. Gestapo tapte ham aldri av syne og dro ham bevisst mer og mer med i all ondskapen. Han forådte enda flere, tok del i forhør på Victoria Terrasse, var med på tortur av sine landsmenn og mistet etter hvert enhver form for menneskelighet.

Jeg hadde stolt på Nils. Han var min venn. Han valgte selv den vei han ville gå. Jeg er helt imot det han gjorde. Men jeg kan ikke få meg til å dømme ham. Hadde jeg ikke selv følt hvor liten og maktesløs jeg var overfor dem som satte alt inn på å bryte oss ned for så å utnytte oss? Jeg visste jo at i det mest kritiske øyeblikk var det i virkeligheten ikke jeg, men min samvittighet som sa det avgjørende NEI!. Riktignok hadde jeg forsøkt å frigjøre meg fra mine foreldres tro og kristne moral, men nå i motgangen og ensomheten ble disse verdier aktivisert i meg. De ga den klarhet og styrke jeg trengte. Det har vært øyeblikk hvor jeg med gru har tenkt på på hva som ville ha skjedd med meg om jeg hadde sagt ja.

Uken gikk, men Gestapo-offiseren kom ikke. Jeg så ham aldri igjen. Det forundret meg og jeg lurte på hvorfor. Så en dag slo tanken ned i meg at herskerne i Victoria Terrasse må ha gitt opp å få meg under sin kontroll. Da jeg ble klar over at dette kunne være sannheten, danset jeg jublende omkring i B 24 og jeg gjentok igjen og igjen: «Jeg har seiret over nazistene! Selv Gestapo,» sa jeg til meg selv, «med all sin makt står maktesløse overfor meg! De vet ikke hva de skal gjøre! Sant nok, de kan ta mitt liv, men de kan ikke ta sjelen, tankene og den indre friheten fra meg!» Dette øyeblikkets

erkjennelse ble min store triumf i B 24. Samvittighetens imperativ hadde seiret over diktaturets og ondskapens makt!

Likevel; jeg hadde nok seiret over nazistenes forsøk på å bruke meg i deres maktspill, men hvordan skal en overvinne nazidiktaturets ideologi? Inne i meg visste jeg gjennom intuisjon at det samme gjalt også for den kommunistiske ideologi. Hvordan skal en overvinne en ideologi som slavebinder mennesket og fremmer diktaturets makt? Hvordan kan vi som tror på friheten, vi som mener at det åpne, frie demokrati er den beste statsform som kan verne om det enkelte menneske og styrke menneskeverdet; hvordan kan vi lære å bekjempe det onde med det gode?

Dette opptok meg intenst i dagene som fulgte. Ut fra hva jeg hadde opplevd, kom jeg til at frihet og demokrati avgjøres til syvende og sist av våre valg. Gir jeg først etter for en ond overmakt, tar det ikke lang tid før jeg gir helt opp og blir dratt inn i et slaveforhold til den. Og dette gjelder ikke bare for meg som et individ, kom jeg til, men er også gyldig for ethvert folk og enhver nasjon. Så jeg kunne ikke annet enn å dra den slutning at kampen om friheten, demokratiet og menneskeverdet, den vinnes eller tapes i oss selv. Jeg mener også at det ikke strekker til, bare å ta våre frie, åpne demokratiske samfunn for gitt eller å tro at de alltid vil bestå og være der. De må vernes, fordypes og tilkjempes hver dag i oss selv. Vi som velger å leve i frihet, vi som tror på demokratiet og godtar menneskeverdet og menneskerettighetene som de normgivende verdier for samfunnet, vi må slutte opp om dette med våre liv.

Slik jeg gikk og tenkte og snakket med meg selv, formet jeg ut en setning som er blitt en gjenganger og ledestjerne

for meg: «Demokratiet er ikke bare en gitt statsform, det er også en forpliktende livsform.»

Denne antagelsen og vissheten i meg at demokratiet også har en moralsk og åndelig kjerne, er blitt styrket gjennom årene og noe som stadig opptar meg. Derfor vil jeg hoppe godt 60 år fremerover i tiden. Da skjedde noe som både bekrefter og styrket troen på hva jeg hadde opplevd så intenst på B 24. Det kom fra et helt annet hold, men fra en virkelighet som ikke var ulik min, bare mye verre. Det må ha skjedd i begynnelsen av året 1977 mens jeg var i Paris.

Jeg bodde hos den russiske forfatteren Vladimir Maximov og hans familie i sentrum av byen. Han var redaktør for det internasjonale magasinet, «Kontinent». Redaksjonen var innredet i en par rom noen etasjer over der familien Maximov selv bodde. «Redaksjonen» ble «mitt hjem» hver gang jeg var i Paris, og jeg stortrivdes blant bøkene og haugene av aviser og dokumenter som lå tilfeldig spredt omkring.

I 1973 var Maximov blitt kastet ut av den russiske forfatterforening og beskyldt for å ha drevet antisovjetisk propaganda. To av hans bøker var blitt gitt ut i Vesten. Samme året fikk han og hans familie lov til å reise til Paris for et år. Men ikke lenge etter at de var kommet dit, ble reisepassene deres tatt fra dem, og i 1975 ble Maximov fratrukket sitt sovjetiske statsborgerskap. Magasinet «Kontinent» ble fort et talerør for de forfulgte russiske intellektuelle; forfattere, kunstnere og personligheter fra Sovjetunionens kulturelle verden.

Mens jeg bodde i «redaksjonen» i januar 1977 kom russeren Vladimir Bukovsky til Paris. Han var blitt kastet ut av Sovjetunionen bare noen uker før det. Det var viktig for

ham å få kontakt med Maximov og «Kontinent». Bukovsky var en av de mest aktive dissidentene i 1960-70-årene. Allerede som student ble han utestengt fra Universitet i Moskva og i 1971 ble han arrestert og dømt til 12 års fengsel. Hans forbrytelse hadde vært å skrive en hvitbok om psykiatrisk behandling av politiske og opposisjonelle fanger. Den vakte stor oppsikt i Vesten.

Bukovsky fortsatte å bekjempe løgner og diktaturet i fengslene og leirene som KGB satte ham inn i. Han lyktes i å få sine medfanger til å sende protestbrev til KGB. Og det ble hauger av dem. De utnyttet lover som staten hadde vedtatt for fengsels- og leirsystemet i Sovjetunionen om retten til og mulighetene for fangene til å kunne henvende seg til myndighetene. Det gjorde de på en lovlig og klok måte. Det ble en utfordring og plage for staten, og Bukovsky ble mer og mer hatet av KGB. Til slutt ble han kastet ut av Sovjetunionen. Offisielt skjedde det som en utveksling mellom ham og den fengslede kommunmist lederen av Chile, Luis Corvalan, som fikk fly til Moskva. Dette skjedde i desember 1976.

Bukovsky ble tatt rett fra det beryktede Vladimir-fengselet i Moskva og satt på et fly til Vesten. Han satt med håndjern på mellom to KGB-offiserer. Håndjernet gjorde vondt, så Bukovsky spurte om de kunne ta det av. «Nei,» svarte de, «ikke før vi har forlatt sovjetrussisk luftområde!» Da det endelig skjedde, la Bukovsky merke til at på håndjernet kunne han lese: «Made in U.S.A.»

Jeg hadde flere ganger vært med på å støtte aksjoner for Bukovsky. Derfor så jeg nå fram til å møte ham. Vi satt flere timer i «Kontinent»-redaksjonen og pratet sammen. Vi fant hverandre gjennom felles erfaringer fra fengsel og

konsentrasjonsleire. Jeg skrev ned hva han sa så godt jeg kunne og lydbåndopptakeren gikk også for fullt. Det var en hjelp at samtalene skjedde gjennom en tolk. Det var dr. Cornelia Gerstenmaier som var redaktør for Magasinet «Kontinent» i Tyskland. Her er kjernen av samtalene. De kommer uten mine kommentarer. Bukovskys ord taler for seg selv. Jeg kan bare bøye meg i dyp respekt for hans mot og visdom:

«I Sovjetunionen er den politiske realitet slik at rent ytre sett kan du bare overleve ved å tilpasse deg. En må akseptere virkeligheten slik den er, sier de som tilpasser seg, og mener at de er de eneste som er realistiske. I virkeligheten mister disse sin personlighet og sin menneskelige verdighet. Det er ikke måten å overleve på.

Ethvert menneske har mulighet til å være et selvstendig og fritt menneske inne i seg, og blir det seg dette bevisst, da vokser personligheten og friheten frem i deg.

Jeg tror at mange mennesker i de vestlige land har glemt hva frihet og demokrati egentlig er. For dem er det blitt en uforpliktende og bekvemmelig måte å leve på. En krever velstand og vil ha det godt og morsomt. Men mange glemmer, er jeg redd for å måtte si, at demokrati og frihet er først og fremst retten til å kjempe.»

«Vi har måttet lære å kjempe,» understreker Bukovsky i det han tenner en sigarett. «Kanskje er det et særpreg med oss; denne innstillingen at vi ikke kan oppnå noe i kampen mot den herskende makt. Dette er en holdning som går langt tilbake i vår historie. Etter hvert slutter de fleste seg til at det ikke er mulig å oppnå noe. Så sier flere og flere det samme: at det ikke nytter å gjøre noe. Når alle er kommet til det punkt at det ikke nytter å gjøre noe, da er det umulig å gjøre

noe, for har en erkjent at det er en umulighet, da aksepterer en at det er umulig.

Dette er kanskje noe som er typisk russisk, eller kanskje er det slik for enhver som lever under et totalitært styre. Det gjelder et være eller ikke være å overvinne denne holdningen, som i realiteten hviler på en falsk oppfatning av virkeligheten. For vi vet nå at når alt synes helt umulig og vi likevel ikke gir etter for hersermakten, men kjemper, da først er det at mulighetene åpner seg. Solsjenitsyn har bevist det, Sakharov har bevist det og jeg har selv opplevd det.

Frykten spiller ofte en langt større rolle enn hva en er klar over. Ofte er frykten større enn faren selv. Dette kommer kanskje sterkere fram i en diktaturstat. Men vi vet av erfaring at der hvor makten ikke greier å spille på frykten, står makten hjelpeløs.

Maktapparatet i Sovjetunionen er godt rustet. De som hersker ville kunne slå ned enhver konspirasjon, og enhver slags revolt vil de kunne hanskes med. De har kanskje verdens største militære styrke intakt. De har et hemmelig politi i sin tjeneste med millioner av mennesker som er engasjert for dem både innenlands og utenlands. Men de står hjelpeløse, de kan ikke gjøre noe når de står ansikt til ansikt med frie mennesker som ikke vil adlyde dem. KGB kan prøve seg med trusler og forfølgelser, med agenter og infiltrasjon, men de finner ikke ut av det. De kommer ikke til bunns i det. Hele dette maktsystem og undertrykkelsesapparat er ubrukelig når det står overfor en opposisjon av frie mennesker som møter dem med åndskraft. Der står de herskende maktesløse i all sin makt.

Det er vel ingen som har slike erfaringer som vi har nå. Mange land har kommet under totalitært kommunistisk

styre, men man har ennå ikke noe eksempel på at noe land har funnet veien ut av kommunismen. Det er kanskje opp til oss russere å finne den. Vi må speide oss fram og finne en vei ut av undertrykkelsen. Men sikkert er det at om vi finner en slik vei, så blir det gjennom en åndelig revolusjon og ikke gjennom noen ytre vold.»

«Skillet i dagens verden,» mente Bukovsky, «går ikke mellom høyre og venstre, men mellom de krefter som står for frihet og de som ikke gjør det. Frihetens og demokratiets beste våpen er menneskene, mennesker som gjennom personlig holdning og handling virkeliggjør friheten i praksis ved å leve som hele og frie ansvarlige mennesker.»

Da hanen gol

Vi var 25 i den store, grønne politibussen som kjørte fra Møllergaten 19 ut av byen. Det var en deilig høst-ettermiddag. Jeg så alt med nye øyne – hvert hus, hvert tre, hvert menneske vi kjørte forbi. Jeg hadde aldri ventet å se det igjen. Og nå var det der så nær ved – og likevel så langt borte. Det var som å sitte på kino, vi opplevde forunderlige bilder av livet, men det var likesom ikke full virkelighet.

Da vi kom fram til Grini, fikk jeg fangenummer 8231 og ble beordret til brakke 10. Jeg gikk inn. Vinduene vendte mot det elektriske gjerdet og skogene bakenfor. Rommet var ikke stort, men det var et betydelig fremskritt sammenlignet med B 24. Det var brisker over hverandre og plass til tolv. Romkameratene traff jeg først om kvelden. De ønsket meg hjertelig velkommen og ville gjerne høre om hvordan det var med meg og hvilken sak jeg var satt inn for. Dette var første gang på fire måneder at jeg hadde noen jeg kunne snakke med. Det var en gjeng av kjernekarer: et par radikale intellektuelle, en fisker, en skipper – tøffe, reale mannfolk alle sammen.

Grini fangeleir var et forholdsvis lite område. Den var bygd rundt kvinnefengslet Ileby som ble ferdig i løpet av

våren 1930. Tyskerne rekvirerte fengslet den 14. juni 1940. De bygde så et tyvetalls brakker på området, satte opp et piggråd-gjerde rundt det hele, la inn et minefelt på en par meter og rammet det hele inn med et elektrisk piggråd-gjerde og flere tårn som ble bevoktet med bevæpnede SD- og SS-soldater. Fra da av var dette en tysk konsentrasjons-leir, kjent og fryktet over hele landet som Grini fangeleir.

På den tiden jeg satt der må det ha vært mellom 1000 og 2000 politiske fanger i leiren. Inntil freden kom i mai 1945 hadde om lag 20 000 norske fanger vært innom Grini. Samme høst som jeg ble overført til Grini, gjorde tyskerne og NS-politiet en razzia ved Oslo Universitet og arresterte en mengde studenter og professorer. De fleste kom til Grini.

Det var lett å bli kjent med hverandre. Vi var som spunnet sammen i et skjebnefellesskap av nød og usikkerhet som gjorde at vi trengte hverandre. Vennskap ble knyttet som varte livet ut.

En av de første som jeg ble godt kjent med, var kommet til Grini noen dager etter meg. Vi traff hverandre i vedgjen-gen. Han hadde fangenummeret 8486 og var magister og forlagssjef, Mads W. Nygaard, i Aschehoug Forlag. Vår oppgave var å bære ved inn i kjelleren til den store fengsels-bygningen. Vinteren var i anmarsj så vi måtte sørge for at det var nok ved for de glupske ovnene.

Og ved var det nok av. Ute i leiren lå det fem-seks meter høye hauger av ved som vi dro oss innover i. Etter hvert lærte vi å lage lommer og skjulesteder i haugene hvor vi kunne gjemme oss eller sitte og prate når vi ønsket det. Vi fikk veden inn i ovnskjelleren ved hjelp av en bære som vi bar sammen. Da det kom sne tidlig i desember ble det problematisk. Det kunne være glatt så det hendte at vi mistet

taket på båren så all veden falt av og spredte seg i sneen. Det ble ekstra arbeid som vi ikke syntes om. For å motvirke dette hadde professor Ragnar Frisch, som også var en del av vedgjengen, tanken om å lage noen sleder. Det gjorde han på en fabelaktig måte og sledene hans var fulltreffere i å få veden dit den skulle.

Forlagsjef Nygaard kom til å bety mye for meg. Og det av mange grunner. I varme høstdager kunne vi skjule oss i en av vedhaugene og sitte og prate sammen. Vi var så vidt forskjellige at jeg først trodde at vi ikke kunne oppleve noe vennskap sammen. Jeg kom fra østkanten. Han kom fra vestkanten. Jg levde i et sterkt preget sosialistisk miljø som Høybråten var på den tiden. I min ungdom var jeg aldri på vestkanten unntatt når det var skirenn i Holmenkollen! Hele miljøet jeg vokste opp i så på vestkanten som overklassens høysete. Folk som måtte bekjempes og svertes. Det var iallfall gjennomgangstonen i 1. mai-talene på hjemstedet. Så forlagsjef Nygaard var det første mennesket jeg hadde truffet fra overklassen! Men han var et helt annet menneske enn de forestillinger jeg var vokst opp med. Jeg lærte ham å kjenne som et fornemt, godt menneske. Stille, beskjeden og opptatt av meg som et individ. Å oppleve et medmenneske som var interessert i meg, som ville høre hvordan jeg hadde det, hva jeg tenkte og ville gjøre når jeg kom ut av fangenskapet, og dette at vi gjennom utallige samtaler på en måte fant hverandre, ble ikke bare en stor opplevelse, men det forandret meg i min holdning.

En dag spurte han meg hvilke planer jeg hadde for fremtiden, hva jeg ønsket å bli. Så jeg fortalte at jeg var gla i bøker og hadde en onkel som drev en bokhandel og antikvariat i Akersgaten hvor jeg ofte hjalp til med å pakke

bøker. Når det gjaldt min fremtid, fortalte jeg at jeg ville bli lektor og undervise i historie på gymnasiet. Jeg ville ta historie som hovedfag og norsk og engelsk som bifag. Dette interesserte ham og han sa: «Jeg har en god venn som også er her på Grini som sikkert kan gi deg gode råd når det gjelder historiestudiet. Jeg vil gjerne at du skal treffe ham.»

På den måten ble jeg kjent med professor Eiliv Skard. Og dette bekjentskapet skulle komme til å få stor betydning for meg. Vi møttes en søndag, den enste dagen i uken da det var tillatt å gå fritt omkring i leiren. Vi spaserte en tur langs det elektriske gjerdet. Han var spebygd og av middels høyde. Først virket han streng og utilnærmelig, men jeg oppdaget snart et varmt hjertelag og et forfriskende gutteaktig humør.

Hver søndag ble det noen lange spaserturer i leiren. I uforglemmelige samtaler satte han liv og sammenheng i de bruddstykker av historie som jeg hadde lært i gymnasiet. Men professoren, la jeg merke til, var ikke bare opptatt av hva som levde i mine tanker, han ville også vite hva som levde i mitt hjerte. Han var interessert i meg som menneske.

En dag begynte han å fortelle meg om seg selv. Noen år før krigen, sa han, hadde han møtt en gruppe revolusjonære som hadde gitt hans liv en ny retning. De ble kalt Oxfordgruppen. Han hadde vært invitert til et større møte, og der sto han, halvt gjemt bak en søyle, og lyttet til talerne og iakttok dem – en reservert tilskuer. De talte om fire absolutte moralnormer: absolutt ærlighet, renhet, uselviskhet og kjærlighet; en målestokk som han og enhver kunne anvende på sitt liv. De snakket om forvandling i mennesker og nasjoner. Systemer var kommet til kort og ville alltid gjøre det så lenge grunnlaget, menneskenaturen, forble uforvandlet. Vil du at verden skal bli annerledes, må du begynne med

deg selv. Mens han sto og hørte på dem som talte, følte han hvor ensom han var til tross for all sin lærdom. Disse menn og kvinner hadde tydeligvis fått tak i noe han selv lengtet etter. Han kunne lese det i ansiktene deres. Det var en indre frihet som strålte ut av dem. Og innerst inne visste han at hva disse menn og kvinner sto for, var det største han noen gang hadde møtt.

Da han fortalte om det nye liv han hadde begynt sammen med disse menneskene, spurte jeg ham: «Det var noe du kalte den stille stund, hva er det?» «Å lytte til Gud for å ta imot hans ledelse,» svarte han. «For det å be, slik som mange av oss gjør det — det blir ofte bare en monolog. Det er som en telefonsamtale hvor du legger røret på når du har sagt det du ville si.» Det hadde vært en helt ny tanke for ham at Gud også kunne ha noe å si — noe om liv og arbeid som burde bli annerledes. «Ja, men lytte, hvordan får du det til?» spurte jeg. «Det er et eksperiment du må gjøre selv,» svarte han. «Hvor som helst og når som helst kan du sitte og lytte til den stemmen som taler i ditt indre.» «Og så,» føyde han til med et smil i øyekroken, «skriv ned de tankene som kommer til deg! Det kan nok hende du blir forbauset. Men dersom de tankene du får, stemmer med disse fire absolutte normene, kan du være temmelig sikker på at de kommer fra Gud.»

Alt dette hørtes rimelig. Likevel gikk det en stund før jeg fikk meg til å prøve det. Jeg kunne likesom ikke fatte at Gud skulle kunne tale til meg på den måten.

Så en dag gikk et lys opp for meg. Det var en tidlig vintermorgen jeg sto ved det elektriske gjerdet og så ut over snemarkene. Plutselig slo den tanken ned i meg: «Du har løyet!» «Løyet?» «Ja, du fortalte ikke hele sannheten til

Trygve da han spurte deg her forleden.» Han hadde spurt meg om jeg hadde sagt noe om ham under forhørene, og jeg hadde svart nei. Den neste tanke kom like klar: «Hva skal du gjøre med det?» Og endelig med uimotståelig klarhet: «Gå og si sannheten.» Var det dette professoren mente med å lytte? «Nei, det går for vidt,» tenkte jeg. «Dette er alt for flaut.» Men jeg kunne ikke bli kvitt tanken.

På den tiden arbeidet Trygve i bokbinderiet. Jeg gikk for å treffe ham. Men jeg snudde. Tre ganger forsøkte jeg, og tre ganger kom jeg meg ikke til å gå inn. Hele tiden visste jeg at dette slapp jeg ikke fra.

Så en søndag tok vi en halv times spasertur sammen. Like før vi skulle skilles, fortalte jeg ham det. Trygve ga meg et reallt håndtrykk og sa: «Det er all right, Leif. Jeg visste det.» Dette knyttet oss sammen som intet annet. Jeg var hjertens glad.

Det var en vårdag i mai at jeg ble kjent med Olav. Jeg tror det var etter en altergang som noen av oss holdt i all hemmelighet i desinfeksjonsbrakkka. Vi kom og gikk enkeltvis så vi ikke skulle vekke oppmerksomhet. Som den yngste sto jeg alltid på vakt utenfor, inntil alle hadde kommet inn.

Olav var et par måneder eldre enn jeg, og student, høy av vekst og gikk med briller. Noe av det mest karakteristiske ved ham var hans klare tanke og enkle tro. Mang en gang trasket Olav og jeg omkring i leiren og snakket om fremtiden og studiene og hva vi skulle gjøre når vi kom ut igjen. Håp og frykt, glede og forventning, bekymring og usikkerhet, alt det som gikk gjennom oss, delte vi med hverandre.

En morgen ut på forsommeren ble det brått slutt på dette. Olav hadde tidligere fortalt meg hvordan han og fire av hans

venner var innblandet i en affære hvor en N.S.-politimann var blitt skutt. Nå var sporene fulgt tilbake til dem, og statspolitiet presset på tyskerne for å få dom. Olav og de anklagede ble ført til politiretten i Oslo og dømt til døden. Samme ettermiddag ble de satt inn i en celle i fengslet på Grini. Nyheten om dette spredte seg til oss med en gang.

Før kveldsappellen gikk jeg bort under vinduet hvor de dødsdømte satt. «Kunne jeg bare få sagt noe oppmuntrende til dem! Olav, Thomas, Kai og Jan – kunne jeg bare... » Spredt rundt om sto fanger og ventet på appellen. Like ved var et par kamerater. Jeg nikket til dem. Det var nettopp dem jeg gjerne ville stå meg godt med, fordi jeg ønsket å gå for å være like «radikal» og «intellektuell» som dem.

Da kom Olav til syne i vinduet. Hendene hans holdt fast om jerngitteret, han hadde heist seg opp så høyt at han kunne se ut. Øynene hans strålte, og blikket fanget oss inn alle sammen. Så stanset det ved meg, og han ropte med klar, fast stemme: «Takk for kameratskapet, Leif. Gi aldri opp i kampen for Kristus!»

Jeg skottet bort på de andre rundt meg. Det var de radikale intellektuelle som jeg så gjerne ville bli godtatt av – og tidde. Olav fikk ikke noe svar.

Da kveldsappellen var over og jeg var på vei til brakka, tenkte jeg på apostelen Peter da han hørte hanen gol. Jeg var fortvilet og lette febrilsk etter et sted hvor jeg kunne få være for meg selv. Det eneste sted som fantes var WC. Der stengte jeg meg inne og gråt. Slik jeg satt der knust, opplevde jeg på ny Kristi tilstedeværelse. Jeg følte en hånd på skulderen min og en stemme som sa. «Vær ikke nedslått, Leif. Jeg er glad i deg. Stå opp og følg meg!»

I nederlagets smerte lærte jeg noe vesentlig om Guds nåde og barmhjertighet. De har to sider ved seg. Den ufortjente gave å bli tilgitt, elsket og frigjort. Men samtidig innebærer de den personlige utfordringen, «Stå opp og følg meg.» Så jeg besluttet meg der og da, aldri mer å fornekte eller svikte den sannhet og de åpenbaringer som Gud hadde gitt meg i B 24 og det jeg hadde sett inn i da jeg opplevde Olavs ansikt den siste kvelden.

Det løftet har jeg holdt. Årene som fulgte har også bekreftet at på tross av min sårbare og forfengelige menneskenatur, så er det å følge ham ikke et spørsmål om suksess eller nederlag, men et spørsmål om nåde og forpliktelse.

Samme natt ble de dødsdømte ført bort og henrettet. Om morgenen fikk vi høre at Olav hadde lest høyt før de ble hentet: «Hvem vil skille oss fra Kristi kjærlighet? Trengsel eller angst eller forfølgelse eller hunger eller nakenhet eller fare eller sverd?... For jeg er viss på at hverken død eller liv, hverken engler eller krefter, hverken det som nå er eller det som komme skal, eller noen makt, hverken høyde eller dybde eller noen annen skapning skal kunne skille oss fra Guds kjærlighet i Kristus Jesus, vår Herre.»

Olav og hans venner er blitt som pulsslag i mitt hjerte.

Hvordan gikk det med den saken jeg var med i? De fleste av oss impliserte var nå kommet til Grini, og vi holdt sammen så godt vi kunne. Et rykte fortalte at det var bestemt i Berlin å utsette saken og ikke la den komme for retten foreløpig. Men tidlig i september 1944 ble noen av oss plutselig hentet til Victoria Terrasse igjen. Noen ble forhørt, andre ikke. Selv satt jeg i kjelleren og ventet på min tur. Men kvelden kom, og vi ble ført tilbake til Grini. Dagen

etter ble jeg overført til «Gulebrakkka» hvor alle jødene satt. Her hadde alle gule triangler foran og bak på uniformen, tegnet på at det gjaldt en rekke spesielle forbud for disse fangene.

Samme morgen ble Trygve og to andre satt inn på den cellen der Olav og hans kamerater hadde vært den siste dagen. Jeg var redd for at det betydde henrettelse. I min nød oppsøkte jeg professoren og fortalte ham hva som hadde hendt. Vi gikk ut sammen og stilte oss i dekning bak brakke 10. Det var en av disse vidunderlige klare høstdagene, kjølig og stille. Bak det elektriske gjerdet lå en liten rødmalt tømmerhytte mellom de mørke grenene – og rundt om løvtrærnes fargeprakt i rødt, gult og brunt. Her, i den dype stillheten ba vi sammen for Trygve og vennene våre.

Samme formiddag fikk jeg et glimt av ham i vinduet. Han så ut til å være ved godt mot, enda han visste at det kunne være hans siste dag. «Jeg kommer igjen i kveld like før appellen,» fikk jeg ropt opp til ham.

I løpet av dagen fikk jeg tak i et lite stykke røkt flesk, en geitostbit og et par sigaretter. Jeg skrev et brev til Trygve, og like før appellen sto jeg på ny og ventet nedenfor vinduet. Da kom det sakte og stille en hyssing glidende ned, og i all hast festet jeg pakken til den. Neste morgen var Trygve og de andre borte.

Litt senere fortalte en av våre felles kamerater hva som hadde hendt. Det var en kommunist i vår gruppe som hadde forsøkt å smugle ut et brev med en fortegnelse over de partifeller som satt fengslet i anledning samme sak. Dette brevet ble oppsnappet av tyskerne. Like etter ble de som var nevnt i brevet, deriblant Trygve, hentet og kjørt bort i en lastebil. Vi visste det var for å henrettes. Da jeg ikke var

medlem av partiet, var mitt og tre andre navn ikke tatt med på listen.

På appellen dagen etter ble jeg ropt opp sammen med 39 andre fanger, deriblant alle dem som var igjen i vår sak. Det ble sagt at vi skulle til Tyskland: Ryktene fortalte om en tilintetgjørelsesleir. Jeg skrev et brev til mine foreldre for å sette mot i dem, og fikk smuglet det ut. I galgenhumør siterte jeg øverst på brevet: «Norrønafolket, det vil fare, det vil føre kraft til andre.»

Alt var klart for avreise. Det var i september 1944. Så i siste øyeblikk ble de fire av oss holdt tilbake som ikke sto på listen over partimedlemmene i det oppsnappede brevet. Vi ble i stedet hentet og satt i kjelleren på Victoria Terrasse og var der natten over. Jeg trodde det kunne være min siste natt. Men neste dag ble vi kjørt tilbake til Grini. Vi fikk aldri vite hvorfor.

Noen dager senere fikk vi høre at skipet «Westfalen» hadde støtt på en mine og gått ned i Nordsjøen. Bare fire overlevde. De ble reddet av svenske fiskere. Jeg var rystet. Det gikk så sterkt inn på meg at de dypeste følelsene i meg ville heller ha delt skjebnen med de som druknet. Jeg kunne ikke forstå hvorfor jeg og de tre andre ble spart.

Frihet

Da det led mot våren 1945, ble 360 av oss en dag kalt fram etter appellen. Det vakte stor uro i leiren. Vi fikk ordre om å pakke og være klar til å dra av sted ved morgengry.

Vi ble overført til en spesiell SS-leir ved Mysen. Vi skulle bygge en konsentrasjonsleir på Momarka travebane. Det første den tyske kommandanten ville vi skulle ta fatt på, var å bygge et gasskammer for leiren. Han hadde arbeidet mange år i den beryktede konsentrasjonsleiren Auschwitz i Polen og virket på oss som et ondt menneske.

Heldigvis, etter noen måneder opplevde vi det vi hadde håpet og trodd på; Tyskland hadde kapitulert og frigjøringen var et faktum! Med hjelp av leirens telefon, fikk jeg gitt beskjed til mine foreldre at jeg var på vei hjem. Det var sent på ettermiddagen da jeg kom hjem. Flagget var heist, og huset var kledd til fest. Det var et uforglemmelig øyeblikk. Det står for meg at jeg brukte de første timene til å løpe omkring som en bikkjehvalp fra rom til rom i hele huset, så ut i haven, ned i kjelleren, og opp på loftet; sto skiene mine der ennå? Deretter ned igjen og ut i garasjen for å kikke på den trofaste Chrysler'en.

Flagget smalt fra hver flaggstang i hele landet disse vidunderlige vårdagene. Et folk i festrus. Mennesker revet bent ut av døden møtte hverandre igjen. Øyeblikk i historien som et folk ikke kan vente å oppleve mer enn en gang.

Jeg var tilfeldigvis i Oslo den dagen kronprins Olav kom. Nyheten for fra mann til mann: Kronprins Olav kommer! Det var som hele Oslo strømmet sammen ved havnen for å ta imot ham. Vi anstrengte øynene til det ytterste for å få det første glimt av skipet hans. Og der var han, midt iblandt oss, båret av en jubel og en begeistring over all beskrivelse. Det var ikke bare fordi han var så populær – han var det synlige uttrykk for at vi hadde vunnet friheten igjen. Vi kunne leve som frie mennesker!

Men for meg var den store opplevelsen å møte – Trygve! Jeg hadde hørt det utrolige at han levde. Så en dag i juni traff vi hverandre på lokaltoget til Oslo. Da jeg åpnet døren, fikk jeg øye på ham i den andre enden av vognen. Han så meg, og vi styrtet fram og slo armene rundt hverandre – uten å ense folk omkring oss.

Hvordan hang det sammen at han var i live? Ikke mange timer etter at Trygve hadde heist pakken opp til vinduet sitt i fengslet på Grini, var de blitt hentet og ført til Victoria Terrasse. Jakker og sko ble tatt av dem, og de ble bundet sammen to og to med tau om håndleddene. Så ble de kommandert ut i en lastevogn dekket av presenning så ingen kunne se dem. To bevapnede Gestapo-folk satte seg inn til dem og passet på. Så kjørte de ut av Oslo – med en politibil foran og en etter. Det var like før midnatt.

Med ett kom Trygve på at han hadde en lommekniv som konen hadde smuglet inn til ham på Grini. Forsiktig og med stort strev fikk han lirket den ut av lommen og åpnet den.

Og mens bilene jaget avsted gjennom mørket, begynte han å file på tauet.

Plutselig stoppet de. Hissige stemmer hørtes, og lysskjæret fra tyskernes lommelykter fór hen over alle ansiktene. Var dette slutten? Nei, bilen bak hadde fått motorstopp. Den ble stående igjen da de andre dro videre. Trygve fortsatte å file på repet. Da merket han at noe varmt rant ned over hånden – han hadde skåret seg i håndleddet. Men han ga seg ikke, og febrilsk saget han videre. Omsider løsnet tauet. «Vil du også ta sjansen?» hvisket han til kameraten som han hadde vært bundet sammen med. Men han hadde allerede gitt opp håpet.

I en krapp sving saknet bilen farten. I samme øyeblikk var Trygve oppe. Med kniven mellom hendene kastet han seg med hele sin vekt mot presenningen. En veldig rift, og han tumlet ut med hodet først. Han kom klar bilen og satte på sprang inn i skogen. Bremsene hvinte, brøl og kommandorop hørtes, og så smalt skuddene løs. Han falt – snublet i en rot. Mens han lå der, kunne han høre bilene starte igjen.

Trygve så opp og famlet seg framover. Snart støtte han på et gjerde. Han prøvde å klatre over, men han var så utkjørt at han ikke greide det. Han søkte videre fram i skogkanten. Han ville ikke gi seg. Barbent og uten jakke slet han seg fram skritt for skritt i høstkulden. Så skimtet han noen hus, stanset og betenkte seg. Han banket på en av dørene. Han ble godt mottatt, fikk mat, klær og reisepenger. De underrettet også hans kone så de kunne møtes. Trygve tok toget til Oslo sentralstasjon hvor konen ventet. De kom seg av sted til Sverige med én gang.

Etter frigjøringen prøvde Trygve å finne stedet hvor det hadde lyktes ham å unnslippe. Han fant den krappe svingen.

Det gikk kaldt nedover ryggen på ham da han oppdaget at det gjerdet som han ikke greidde å klatre over, omga en leir for det tyske flyvåpen, Kjeller flyplass! Det huset hvor han ble så godt mottatt og hjulpet, viste seg å være et av sentrene for motstandsbevegelsen på stedet. I huset ved siden av bodde nazilederen for omegnen!

Etter de første dagens jublende festrus begynte jeg å få det vanskelig. Alt var så annerledes enn jeg hadde tenkt meg, så forskjellig fra det bildet jeg hadde gjort meg opp. Jeg var tatt hjemmefra som en ungdom – og kom tilbake som en mann, følte jeg. Men familien tok imot meg som den unggutten jeg slett ikke lenger var. Jeg reagerte voldsomt mot den omsorg slekt og venner øste over meg. Jeg flyktet bort fra det alt sammen og ville være for meg selv. Bare når jeg gikk alene oppe i lia, kunne jeg finne fred i sinnet. Etter det jeg hadde gjennomgått, greide jeg ikke å være med på denne endeløse festingen.

Det var hendt så meget. En dag jeg hadde truffet konen til en av dem som var blitt kjørt til Trandum og henrettet der, spurte hun meg: «Når tror du Peder kommer hjem?» Jeg klarte ikke å svare. Glede og jubel, sorg og savn, seiersstolthet og hevnløst – gikk det ikke som veldige bølger gjennom oss alle? I alle fall følte jeg det slik.

Kort etter kapitulasjonen ble Erling S. og jeg beordret av motstandsbevegelsen til å være voktere på Akershus festning i Oslo. Det var et fengsel der hvor de politiske fangene under krigen var blitt mishandlet og torturet av tyskerne. Flere ble dømt til døden og skutt. Men nå satt tyske gestapofolk, SS- og SD-offiserer og norske nazister der. Vår oppgave var å

bevokte gårdsplassen og luftegården så ingen kunne flykte. Vi var bevæpnet.

En dag oppdaget jeg Nils. Jeg gikk bort til ham og sa: «Nils, jeg er helt imot det du gjorde, men jeg er ikke imot deg.» Jeg ville prøve å få i gang en samtale med ham. Han så på meg. Så sa han: «Jeg vet ikke hvem du er. Jeg har aldri sett deg før!» «Nils,» sa jeg, «Du kjenner meg godt. Vi arbeidet jo sammen over et år!» Han ristet på hodet og gjentok at vi var helt fremmede for hverandre. Det var umulig å få kontakt. Det var den siste gangen vi så hverandre.

Jeg oppdaget også at Otto Suhr satt på enecelle i fengslet. Det var gestapomannen som hadde slått meg så vilt i hodet at rystelsene kom til å skade hørselen for alltid. Den natten som fulgte etter dette lange forhøret, rant det en god del blod ut av nesen på meg. Hele putevaret var dekket og det tok tid å få stoppet det. Jeg fikk tak i fengselslegen den neste dagen, men han torde ikke å gjøre noe da jeg fortalte ham om forhøret. Han bare ga meg noen Globoid-tabletter!

Uventede ting kunne også finne sted på Akershus festning. Vår regjering og konge var forøvrig fremdeles i London. Så festningen var under kommando av en engelsk oberst. Engelskmennene var kommet til Norge for å hjelpe oss med å avvæpne den tyske okkupasjonsmakten og for å finne dem blant tyskerne som hadde øvet vold og brutt seg mot menneskerettighetene. Så en dag mens jeg gjorde min plikt på gårdsplassen og luftegården, kom engelskmennene med en transport av et tyvetalls tyske fanger. Tyskerne var i Luftwaffe-uniformer og fortalte den engelske kommandanten at de var en del av flyvåpenet. «Vi har aldri gjort noe galt,» sa de, «så nå vil vi gjerne hjem til Tyskland.» Det gikk som et støt i meg. Der sto den forhatte leirkommandanten

fra Grini og hans brutale SS- og SD-offiserer, de som hadde spredt vold og lidelser til tusener av oss. Nå sto de der og spilte uskyldige! «De lyver,» sa jeg til den engelske obersten, «det var disse her som ledet fangeleiren på Grini!» Han ble rasende og sa til meg: «Gjør med dem hva du vil.» Jeg ropte på Erling S. som hadde tjeneste samtidig med meg og dermed tok vi dem i straffeeksersis på samme vis som vi selv hadde opplevd det på Grini. «Achtung! Hinlegen! Kriechen! Los Mensch, laufen, schnell laufen!» Vi sparte ikke på kruttet. Jeg tvang kommandant Zeidel til å synge den samme sentimentale marsjsangen om Marianne som han hadde tvunget oss til å synge. «Achtung, laufen...» Runde etter runde. De svettet. Så kom en av dem over til meg, Wilhelm Heilmann, og ba om å få noe å drikke. Han var så tørst, sa han. Jeg fylte en stor bøtte med vann og slo det i ansiktet og nedover nakken på ham. Mine norske kamerater som fulgte det hele lo og godtet seg.

Samme ettermiddag stakk jeg innom «Hardhausen.» Jeg måtte fortelle ham om dette. Han var en av romkameratene på brakke 10 – nå hadde han gjenopptatt arbeidet i forretningen sin i Oslo. Han fulgte intenst med i det jeg fortalte; dette var fint, syntes han. Jeg hadde gjort det som tusener av fanger lengtet etter og gitt disse bødlene igjen det de fortjente. «Du skulle bare ha tatt hardere i!» sa han – det virket nesten som om han var misunnelig.

Jeg merket at jeg ble populær på denne historien, så jeg fortalte den til alle dem av mine medfanger som jeg traff. Populær ja, men jeg var ikke glad. Jeg hadde en ubehagelig følelse av at dette ikke var som det skulle. Så var det en dag jeg reiste hjem fra Oslo. Toget hadde nettopp stoppet på

Grorud. «Det fins ingen unnskyldning,» slo samvittigheten ned i meg, «Det er galt, det du har gjort.»

Innerst inne visste jeg det var sant. Hva enn jeg hadde forsvart meg med, det at jeg var en kristen, en patriot, menneskerettsforkjemper, så kunne jeg ikke avsanne det jeg hadde gjort. Det talte sitt eget fellende språk. Men det tok noen dager før jeg med et helt hjerte aksepterte sannheten om meg selv. Nemlig den at i min egen menneskenatur lå spiren til den samme ondskaben som jeg hadde fordømt hos tyskerne og de som hadde mishandlet meg og mine medfanger. Det var en smertelig erkjennelse, men samtidig en frigjørende virkelighet å akseptere sannheten om meg selv. Jeg skal innerømme at det var et øyeblikk, i motsetning til min seiersdans i B 24, da jeg åndelig hadde seiret over nazistene, at jeg måtte si til meg selv, «nå har nazistene seiret over meg!»

Det var slikt jeg brottes med hver gang jeg flyktet til skogen og åsene på hjemstedet for å ha stillheten til å finne meg selv. En kveld som jeg satt slik på en stubbe i Liabakkåsen, kom det en tanke som jeg syntes var helt borti veggene. Det var om gestapomannen Otto Suhr, som jeg hadde hatt nok av. Tanken var at jeg under den neste vakttjenesten på Akershus festning skulle oppsøke ham og si at det han hadde gjort av ondskap mot meg var tilgitt og at jeg ikke ville fremme noen rettssak imot ham! Jeg var som lamslått. Hva ville vennene mine si! Noe mer upopulært kunne jeg neppe gjøre. Nei, dette ville jeg ikke, mumlet jeg til meg selv. Tankene, derimot, kom med uforminsket styrke, så jeg ante at det måtte være Gud som ville dette. Jeg visste iallfall at disse tankene var ikke kommet fra meg!

Da jeg kom hjem fortalte jeg mor om dette. Hun tenkte en stund og så sa hun: «Leif, jeg mener at du skal gjøre dette, og når du snakker med ham, så fortell ham at jeg ber for ham.»

Ved neste vakt tok jeg Suhr ut av enecellen. Han kjente meg straks igjen og virket unnvikende. Jeg så ham rett i øynene og sa: «Hva du har gjort av ondskap mot meg er tilgitt og jeg vil ikke føre noen rettssak imot deg.» Så føyde jeg til: «Min mor har bedt meg å hilse deg og si at hun ber for deg.» Han sa ikke et ord, men plutselig begynte kroppen hans å skjelve. Jeg førte ham tilbake til enecellen.

Flere måneder senere oppsøkte en nær venn meg. Han kom for å gi meg en beskjed fra fengselspresten på Akershus festning. Jeg var for lengst sluttet der og kommet godt i gang med studiene på Oslo universitet. «Presten», sa min venn, «ville at du skulle få vite at Otto Suhr ble dømt til døden og henrettet. I de siste dagene før det skjedde bad han om å få nattverd, og det fikk han.»

At dette mennesket som for meg sto for det verste av ondskapen, hadde bedt om nattverd, utfordret meg til det innerste. Jeg var rystet der jeg satt. Min venn skjønnte det. Han var prest. Vi snakket lenge sammen.

Jeg var blitt satt overfor en dimensjon som jeg ikke kunne hankses med. Jeg visste at i det øyeblikk Suhr angret og vendte seg til Gud, ville han ikke bli avvist. Han ville bli tatt imot med åpne armer og omfavnet av Guds kjærlighet, for slik er Gud. Med ett forsto jeg at jeg har ingen rett til å fordømme eller forkaste noe menneske. Sett i perspektivet av Skaperens verk og menneskelivet i evighetens dimensjon; – hvem er jeg og hvilken rett har jeg til å ønske «de

onde tyskerne» til helvete og «de gode nordmennene» til himmelen?

Det tok tid innen jeg forsto hva som skjedde den gangen. Ikke minst hva som hadde hendt med meg selv. Jeg hadde ikke vært klar over at i mitt hjerte ulmet det av hat og bitterhet overfor tyskeren som hadde mishandlet meg. Da jeg under turen i Liabakkåsen adlød den tanken som hadde slått ned i meg, tok Gud bort hatet og bitterheten i meg og i stedet sådde et kjærlighetens frø i sjelen, som han lot gro. Det skjedde på tross av meg for jeg ville jo ikke dette, men adlød fordi jeg aksepterte at det måtte være Gud som ville det. At det skulle få konstruktive følger senere i Tyskland, hadde jeg ingen anelse om.

Kallet

Høsten 1945 begynte jeg å lese til forberedende prøver. Professoren som hadde kommet til å bety så mye for meg på Grini, var nå min lærer og venn. I de neste årene var jeg helt opptatt av studiene. Det var mange av oss som hadde mye å ta igjen etter den tid vi hadde tapt under krigen.

Denne tiden var jeg ofte i professorens hjem. Han og hans kone lot meg gå ut og inn som en av familien. Her ble jeg også kjent med tre studenter, Inge, Aage og Jens Jonathan, som ble mine nærmeste studiekamerater.

Aage studerte medisin og Inge teologi. Begge hadde vært med i det illegale arbeidet og hadde måttet flykte til Sverige, og begge kom til Norge med polititroppene frigjøringsdagene. Aage var riktig «en glad gutt» med et sprudlende humør og stor humoristisk sans. Han arbeidet usedvanlig lett, og i enhver situasjon hadde han en egen evne til å orientere seg raskt og sikkert.

Inge var en helt annen type, mer tankens og følelsenes mann og litt reservert. Han var vokst opp med det beste av bygdenorsk kunst og kultur og lærte oss andre å sette pris på disse verdiene.

Jens Jonathan var den yngste av oss, full av ideer og med et livlig temperament. Han levde og åndet for teater og litteratur. Han hadde også vært aktivt med i motstandsbevegelsen. Vi studerte filosofi sammen, diskuterte Hegel og Marx og leste Koestler. Etter at vi hadde tatt forberedende prøve sammen, dro Jens Jonathan til Amerika.

Ofte møttes vi studenter i professorens hjem — det kunne være opp til 20–30 av oss, og mange var de emner vi drøftet. Én kunne holde foredrag om Jean Paul Sartres eksistensialfilosofi, en annen gjøre rede for pedagogiske retninger i USA. Sammen prøvde vi å finne veien i etterkrigstidens tankeretninger, forstå dem og vurdere dem. Det gjalt å orientere seg i den tid vi levde i.

Vår felles interesse var Moralsk Opprustning, denne internasjonale bevegelsen som var sprunget ut av Oxfordgruppen. Hvilken fremtid er det som ligger foran oss? spurte vi oss selv. Kan vi alminnelige menn og kvinner gjøre noe for å forme begivenhetene, eller er vi nødt til selv å bli formet av dem? Hadde ikke disse siste bitre årene lært oss at det var vi frie mennesker som selv måtte lede utviklingen! Gjorde vi ikke det, var det vi som ville bli ledet av den. Hitler og hans menn hadde skapt den nazistiske ideologi, mobilisert en hel nasjon bak den og vunnet det meste av Europa. Stalin og verdenskommunismens totalitære ideologi ville skape et klasseløst samfunn for hele menneskeheten og var godt på vei i sine erobringer. Men skulle det ikke finnes en demokratisk stats- og livsform som kunne vinne nasjonene, ikke med vold og våpenmakt, men gjennom frihetens og det åpne samfunns moralske kraft? Dette opptok meg stadig.

I juni 1947 ble en større gruppe av oss studenter invitert til Caux i Sveits – sentret for Moralsk Opprustning i Europa.

I denne lille alpelandbyen høyt oppe i fjellene over Gensersjøen ligger «Mountain House».

Den veldige bygningen — som et Soria Moria-slott mot himmelen — var en gave til dette arbeidet fra sveitserne. Deres land, sa de, var blitt spart for to verdenskrigers fryktelige ødeleggelser. Nå ville de skape et møtested for alle verdens nasjoner, et sted hvor de kunne finne en ide som forener alle mennesker og overvinner tidens hat og bitterhet.

Med spenning hadde vi fulgt rapportene fra den verdenskonferansen som ble holdt i Mountain House året før. Da vi nå selv satte kursen sørover, så vi med forventning fram til hva ferden ville bringe.

Vi ble ikke skuffet. I Caux møttes menn og kvinner fra en lang rekke nasjoner, raser og trossamfunn, og fra alle samfunnslag. Ettersom vi ble kjent med dette tverrsnitt av hele kloden, utvekslet tanker og erfaringer med de forskjellige og lærte deres livsforhold å kjenne, åpnet det seg for oss en helt annerledes verden.

Men det som gjorde det sterkeste inntrykk på meg, var å se den omveltning og forvandling som fant sted i menneskers liv. En dyptgående forandring i mennesket selv grep inn i tilsynlatende uløselige motsetningsforhold; det være seg i økonomiske og sosiale konflikter, rasestrid og politisk strid. Det var en indre forvandling som ble utformet i dagliglivets harde skole og førte til at mennesker bestemte seg for i alle livets forhold å stå for hva som er rett.

En dag spiste vi sammen med en kvinnelig overlærer fra Burma. «Se her,» sa hun og viste med sin slanke hånd, «når jeg peker på dere, peker tre av fingrene mine tilbake på meg. Slik er det når vi kritiserer andre. Vanskelighetene i verden er at alle gjerne vil se den andre forvandlet. Alle nasjoner vil

gjærne se den andre nasjonen forvandlet. Men alle venter på at den andre skal begynne! Moralsk Opprustning betyr at vi begynner med oss selv og vår egen nasjon.» Så enkelt og likevel så sant. Like uimotsigelig var det følgende hun sa: «Som jeg er, slik er min nasjon, og som min nasjon er, slik blir verden.»

Vi hadde sett inn i noen av de dypere årsaker til de konflikter som preger verdenshistorien; den evige kamp mellom godt og ondt, slik som den arter seg i mitt eget sinn, i mitt land og i hele verden. Vi hadde nok ofte drøftet disse spørsmålene teoretisk når vi satt hjemme hos professoren. Men nå begynte det å gå opp for meg hvordan hvert menneske er kalt til å være med og forme fremtiden. Det jeg hadde møtt her i Caux, var et idemønster – det positive motstykke til den destruktive ideologi vi hadde stått overfor i krigstiden. Her var ideer som var tilgjengelige for enhver, så enkle at hvem som helst kunne forstå dem, så omfattende at de kunne forene alle, og så forpliktende at det ville kreve alt for å virkeliggjøre dem.

Og likevel! Til tross for alt det overbevisende jeg så og hørte, forble jeg den forsiktige, en velvillig tilskuer, men uforpliktet. «Hopp ikke på dette med en gang,» sa jeg til meg selv. «Det kan da ikke være så klart og enkelt! Dersom jeg her – i denne atmosfæren – satsset alt, kunne jeg komme til å angre på det senere.» En mengde nye ideer og inntrykk arbeidet i meg. Nå ville jeg hjem så jeg kunne få tenke gjennom tingene i ro. Jeg reiste tilbake til Norge.

En uke etter dro jeg på sommerferie med mor og far. Det var aldeles som i gamle dager. For første gang siden krigen tok vi av sted med Chrysler'en. Etter å ha fartet langs Vestlandsfjordene noen dager, slo vi oss ned i en hytte helt

oppe under Jotunheimen. Det var et ønskested. Elven gikk like forbi, full av ørret. En slik dag som jeg satt ved elvekan-ten og så far bruke fluestangen, kom denne tanken til meg, stille og med tvingende klarhet: «Det liv du har sett i Caux, er det liv du skal leve for alltid.» Og der jeg satt, besluttet jeg meg til det.

Nå begynte jeg hver dag med å søke Guds ledelse for mitt arbeid. Etter hvert skapte dette en ny disiplin og plan-messighet når det gjalt å gjennomføre de oppgaver jeg hadde satt meg. Jeg merket det best i studiet. Jeg lærte å bruke tiden effektivt og arbeide konsentrert. Det ble slutt med flakkingen både av tanken og øynene, oppmerksomheten var fullt og helt samlet.

Særlig betydningsfullt var arbeidet med en oppgave som professoren i idehistorie hadde foreslått for oss. Han lot oss velge mellom flere emner, og jeg bestemte meg for å ta «Karl Marx og det kommunistiske manifest». Det var ganske nytt og ukjent stoff, og i seks uker arbeidet jeg intenst med dette. Da jeg var ferdig, la jeg det fram for professoren og studentene i et foredrag, og til slutt ga professoren sin egen vurdering av oppgaven. Det hele var en opplevelse som styrket min følelse av takknemlighet overfor Univer-sitetet. Men ennå visste jeg ikke hva det senere skulle komme til å bety at jeg hadde arbeidet meg inn disse tank-ene.

Inge, Aage og jeg og en del andre studenter som hadde vært i Caux sammen, møttes hver dag i lunsjpausen på Universitetet. Vi pratet om all verdens ting, men først og fremst utvekslet vi erfaringer om det nye livet vi var ført inn

i. En av de tanker som kom til oss, var at vi skulle holde en leir for ungdom i sommerferien.

Hos mange unge hadde reaksjonen etter krigstidens voldsomme spenning skapt apati og interesseløshet. «Skulle det ikke være mulig,» sa vi til oss selv, «at den ansvarsbevissthet vi hadde møtt i Caux, kunne bli virksom i oss unge her i vårt eget land?»

Så sendte vi ut innbydelser, og midtsommers møttes 100 ungdommer av begge kjønn på Sjøstrand ved Oslofjorden. Vi drev hele leiren selv. Det var nettop noe av hensikten at ungdom fra alle landsdeler og med den forskjelligste bakgrunn skulle lære å arbeide sammen.

Hver dag hadde vi to møter med det vi kalte ideologisk opplæring. Vi gjennomgikk emner som nasjonalsosialismens og kommunismens idegrunnlag og tok så opp spørsmålet om hvordan vi kunne møte denne utfordring i vårt eget sinn. Hvordan kunne vi være med å skape i vårt eget folk det åndelige og moralske klima som ville gjøre landet til en festning for demokratiet?

Gymnastikk og svømming, fotball og håndball var med i det daglige program. Lørdag og søndag kom gjerne slektninger ut og besøkte leiren. Da ga vi et sammendrag av det vi hadde opplevd og lært i løpet av uken og uttrykte det ofte i form av sang og sketsjer. Gjestene ble begeistret og kom igjen, og de støttet oss med penger. Dette siste var ikke minst viktig, vi hadde nemlig forregnet oss og satt for lav pensjonspris for å delta.

Den siste weekend besøkte en av statsrådene leiren. Vi var blitt kjent med hverandre på Grini hvor vi hadde arbeidet sammen i vaskeribrakka. Han viste stor interesse for det vi kunne fortelle ham, og i en hjertelig tale på det avsluttende

Forfatteren avbildet i den tyske fangeleiren på Grini utenfor Oslo. Her i samtale med professor Eiliv Skard, som kom til å bety mye for ham.

Grini-leiren i Bærum. Den var hovedfengsel for norske motstandskjempere. Her ventet Hovelsen på den dødsdom som Gestapo hadde nedlagt påstand om.

*Leif Hovelsen som student
etter frigjøringen.*

*Forfatteren med sine foreldre
som var viktige for hans livs-
valg.*

Kullgruvedriften i Ruhr-området var en av etterkrigstidens viktigste ideologiske kampplasser.

En internasjonal gruppe fra Moralsk Opprustning dro gjennom det krigsherjede Tyskland med sitt budskap: «Nye mennesker, nye nasjoner, en ny verden».

Et møte med tema: «Bestemmelsen for Øst og Vest» samlet tusener av mennesker i Gelsenkirchen.

Forfatteren hjemme hos fagforeningslederen Max Bladeck, som sammen med sin kone tar imot en indisk fagforeningsdelegasjon.

Fra møtet i Gelsenkirchen: Stoffmehl ved mikrofonen, Holzhäuser, Kurowskis og Bladeck bak.

*Forfatteren
sammen med
noen av
menneskeretts-
forkjemperne
han har arbeidet
med:
Forfatteren Vla-
dimir Maximov,*

*Milovan og
Stephanie
Djilas,
på besøk i
Ålesund,*

*Vladimir
Bukovsky*

Billedhuggeren Ernst Neizvestny laget skulpturen «Gjennom muren», som har gitt forsideillustrasjonen og tittelen til denne boken.

Ekteparet Grigorie og Zina Pomerants på besøk i Moralsk Opprustnings hus i Oslo.

Forfatteren i ivrig samtale med Sergei Kovaliov.

møtet understreket han hvor livsnødvendig moralske verdier er for demokratiet. Han oppfordret oss unge til å ta fullt ansvar for det samfunn vi er en del av, og fortalte at det gledet ham å se hva vi hadde gått i gang med.

I juleferien 1948 fikk vi besøk av ungdom fra mange forskjellige land som vi var blitt kjent med da vi var i Caux. De var på vår egen alder og hadde satt alt av tid og krefter inn i arbeidet for en åndelig og moralsk gjenreisning i verdensmålestokk. Uten noen lønn eller godtgjørelse søkte de å følge sitt kall. Nå kom de fra London hvor de hadde vært med i et musikk-skuespill som hette «Den gode vei».

Inge, Aage og jeg ble med disse unge på en ski- og ferietur, og vi slo oss ned på en bondegård i Rauland. En kveld satt vi rundt peisen, og de fortalte om sine opplevelser med en humor og en selvironi så vi ga oss over i latter. Men midt opp i dette, sa de: «Når vi er kommet hit fra London, så er det også for å invitere dere tre med ut et år eller to – nå med en gang.» Det ble stille – en lang stund. Kubbene spraket på peisen. Jeg kunne høre mitt eget hjerteslag. Det var en ytterst ubehagelig tanke. «Latterlig,» sa jeg til meg selv. «Det er bort i natta! Jeg skal ta historie som bifag til våren, Aage er 2/3 ferdig med medisinen, og Inge har bare ett år igjen av teologien! Det kan ikke være tale om noe sånt nå. Muligens når vi har gjort oss ferdige.»

Aages dype bass brøt stillheten. «Fint!» sa han. «Hva er det dere nøler etter, karer? Jeg har lenge hatt en følelse av at dette var det riktige.» Vi andre var og ble tause. Endelig sa jeg: «Dette må jeg få tenke igjennom først. Men jeg tror ikke at det går nå.»

Det ble ikke lette dager. Jeg kjempet. Jeg hadde fått en utfordring som jeg ikke kunne komme utenom. Det fantes ikke noe både-og. Det måtte bli enten ja eller nei.

Men hva ville mor og far si? Og hva med fremtiden? Utdannelse, stilling, karriere, ekteskap og hjem – alt det jeg så ofte hadde drømt om? Dersom jeg sa ja, hvilken sikkerhet hadde jeg da for fremtiden? Ingen som helst. Ingen inntekt. Ingen eksamen som kunne skaffe meg en god post. Og samtidig visste jeg at her var det ikke nok bare med nøkterne menneskelige beregninger. Det følte som et tvingende kall – selv om jeg til å begynne med ikke kunne avgjøre om dette korn fra mennesker eller fra Gud. Endelig ble det klart for meg at dersom jeg skulle finne indre visshet, måtte jeg være ubundet av alle fremtidsplaner og all frykt for hva venner og familie kunne komme til å si og mene.

Siste natten lå jeg våken og tenkte. Jeg så for meg Olav og alle de andre som var blitt tatt ut for å føres til Trandum. Og alle de som ble sendt med «Westfalen» – en for en passerte de revy. Jeg husket det løftet jeg ga da jeg var i den verste nøden på B 24: Dersom Gud ga meg livet og friheten igjen, da ville jeg fullt og helt tilhøre ham. Med ett var all tvil som blåst bort. «Følg meg! sa den indre stemme, «Dra ut. Ikke vær redd. Jeg vil sørge for deg.»

Det var avgjørende. Den overbevisning jeg nå hadde vunnet fram til, følte jeg at ingen kunne ta fra meg. Tidlig neste morgen fortalte jeg det til de andre. Inge hadde også bestemt seg til å følge kallet og dra ut.

Da jeg kom hjem, tok mor og far imot meg med en slik hjertevarme at jeg ikke visste hva jeg skulle gjøre. Hvordan i all verden skulle jeg få fortalt dem om det jeg hadde bestemt meg til? Om kvelden fikk jeg mor til å gå tidlig til sengs, så

jeg hadde far alene. Da fortalte jeg ham hva jeg hadde besluttet meg til.

Far hadde vært en av ti barn. Bestefar var skomaker, og fremtidsmulighetene for denne barneflokket var ikke store. Som ung hadde far drømt om å bli sjøoffiser, men det hadde ikke vært mulig å greie det økonomisk. Nå ville han skaffe sin eneste sønn de muligheter han selv hadde vært avskåret fra. Han arbeidet hardt for at jeg skulle kunne fullføre studiet uten å stifte gjeld. Og det at jeg var kommet godt i vei, gledet ham mer enn noe annet.

Lutende hadde far sittet og hørt hva jeg fortalte. Jeg kunne se hvordan det brøt i ham. Endelig sa han: «Leif, du vet hvor jeg har lengtet etter å se deg ferdig med din utdanning – og hva jeg har ønsket at du skulle bli. Men jeg vil ikke stå i veien for din samvittighet. Følg du kallet.» Aldri før hadde jeg følt slik hengivenhet for min far.

For mor var det like hardt da jeg fortalte henne det neste morgen. Men da hun hadde grått ut, kunne hun likevel se Guds hånd i det. Og så fortalte mor meg om den gangen jeg ble født. Jeg kom adskillige uker for tidlig. «Du var jo så liten at vi kunne ha lagt deg i en skoese,» sa hun.

Både legen og jordmora mente at jeg ikke ville overleve. Ja, de sa det rett ut til mor og far at jeg ikke ville greie det. Så mor sendte bud på presten og jeg ble nøddøpt i storstua hjemme. Etterpå gikk mor for seg selv og ba. Hun lovet Gud at dersom han lot meg leve, ville hun aldri gjøre krav på meg som sin sønn, men stille meg til Guds rådighet for hva som helst han ville bruke meg til.

I fremmed land

Det var ikke lett å si farvel til Universitetet og bøkene og til det studium som hadde grepet min fantasi og hadde all min interesse. Enda vanskeligere var det å forlate mor og far når de selv hadde følelsen av at de kunne komme til å trenge meg. Og det å gå inn i en oppgave som ikke ga noen materiell sikkerhet hverken i øyeblikket eller for fremtiden, syntes for mange ikke bare fullstendig unormalt, men bent fram vanvittig. Menneskelig sett var det som om døren til den «gylne» fremtid ble slått igjen.

Og likevel – en overbevisning hadde trengt seg fram med uimotståelig kraft. Den var vokst innenfra og kom til full bevissthet etter at jeg hadde sagt ja til å følge Guds kall da vi var sammen i Rauland.

De to siste semestrene på Universitetet var den tanken kommet gjentatte ganger: «Reis til Tyskland.» Jeg slo den bort, men den kom igjen. Jeg ble ikke kvitt den tanke som hadde slått ned i meg da jeg var i B 24: «Nettop gjennom det fullstendige nederlaget vil Tyskland ha mulighet for å finne sin sanne bestemmelse som folk.» Så kom reisen gjennom Tyskland i 1947. Inntrykkene brente seg fast: Menneskemassene på hver stasjon, den hensynsløse

kampen for å komme med på de overfylte togene, de utbombede byene, de tiggende barna og de utallige krøplingene. Men verst av alt var ansiktene – det livløse og harde uttrykket, de indre ruiner som skrek ut av dem. Ofte sa jeg til meg selv der jeg sto ved togvinduet: «Et folk beseiret og et land lagt i grus – hva så? Det som millioner hadde bygd sin tro på, har sviktet – hvor skal de nå vende seg hen? Hva skal fylle det tomrom som er oppstått? Et folk uten tro og uten håp vil gå til grunne. Men hvem vil gi dem noe nytt og sant å leve for?»

Jeg snakket ofte med professoren om dette på hans kontor i Universitetet. Han fortalte bl. a. om det som Frank Buchman, grunnleggeren av Moralsk Opprustning, hadde uttalt ved åpningen av den første verdenskonferansen i Caux i 1946. Dr. Buchman hadde sett ut over den store forsamlingen, og så spurte han: «Hvor er tyskerne?» Ingen hadde tenkt på tyskerne. «Vi kan ikke bygge et nytt Europa uten Tyskland,» svarte han. Så ble tyskerne innbudt til Caux sammen med folk fra alle de andre nasjonene.

Det hadde øyensynlig begynt å skje noe i Tyskland. Jeg fikk se en liten bok som hette «Es muss alles anders werden» («Alt må bli annerledes»). Den var forfattet av en rekke tyske politikere, fagforeningsmenn og journalister som ville gi sine landsmenn del i de erfaringer og ideer de selv hadde funnet i Caux. Den var lettlest og fengende, og oppfordret den enkelte til å være med på å bygge et reelt demokrati i Tyskland. Og «alt *kan* bli annerledes» – mente de, under forutsetning av at mennesket selv, den vanlige tyske «Hans Schneider», gjennomgår en dyptgripende forvandling. Han må selv i sitt eget daglige liv virkeliggjøre de grunntanker som rett og frihet bygger på.

Det papir som trengtes til trykningen av «Es muss alles anders werden», var en gave fra svensker som ville være med på å skape en ny livsinnstilling hos tyskerne; på den måten ble det mulig å spre et opplag på en million over hele landet.

En dag fikk jeg høre at en gruppe fremstående tyskere hadde vendt seg til den internasjonale gruppe av Moralsk Opprustnings medarbeidere som befant seg i Caux, og bedt dem komme til Tyskland med musikk-skuespillet «Den gode vei». Vi fulgte spent med i deres ferd – det var 250 mennesker som reiste gjennom landet fra sør til nord. Nyhetene nådde oss fra Ulm, München, Stuttgart, Frankfurt, Düsseldorf og Essen. Teatrene i de store byene var overfylt. Menn og kvinner kom, skeptiske og søkende. Mange ble igjen etter forestillingene, de samlet seg rundt scenen for å snakke med dem som hadde opptrådt.

Jeg hadde selv opplevd dette musikk-skuespillet dengang jeg var i Caux, og jeg visste at her ble det dramatisert for tyskerne et ideinnhold som kunne føre dem inn på veien til demokratiet. Jeg fikk høre at et regjeringsmedlem i delstaten Hessen hadde uttalt til en av mine venner som var med i skuespillet: «Gjennom mange år har det tyske folk lovprist, understøttet og forsvart en politisk illusjon. Resultatet var endeløs lidelse for Europa og verden, og skylden er Tysklands. Vi vil bare kunne redde vårt land ved å oppdra ungdommen i en ny ånd. Tyskland trenger Moralsk Opprustning som grunnlag for sitt demokrati.» Hans hustru hadde mistet livet under Gestapos hender.

Jeg levde med i alle de nyheter som nådde oss i Oslo, og jeg visste med meg selv at jeg engang, når jeg var ferdig

med studiet, ville reise til Tyskland for å være med og bygge opp noe nytt.

På denne tiden fikk jeg stadig brev fra Jens Jonathan. Han reiste nå med skuespillet «Den gode vei» og fortalte om menneskene de møtte og erfaringene de gjorde. Han og noen andre ble igjen i det industrielle Ruhr-området etter at de var ferdige med oppførelsene i Essen og Düsseldorf. Og han skrev at regjeringen i Nordrhein-Westfalen hadde bedt dem bli der «for å spre budskapet og ånden fra Caux i vårt land og dermed hjelpe vårt folk til å finne nytt håp og ny styrke.» På initiativ av et av regjeringsmedlemmene ble så skuespillet «Den glemte faktor» oversatt til tysk og satt i scene av tyskerne selv. Premierer fant sted i Essen Kapitol Theater, som «raget opp over ruinene av Krupps gigantiske fabrikanlegg,» fortalte Jens. Så reiste de omkring i hele Ruhr-området med dette skuespillet.

Da det led mot slutten av denne turneen, var det at Inge, Aage og jeg kom hjem fra juleferien i Rauland. For meg sto det klart hvor jeg ville hen: Tyskland. Men det var ikke så enkelt for mor og far. Slekt og venner syntes det var meningsløst å «kaste bort tiden sin på tyskerne». Andre stakk hodene sammen: «Det er da merkelig for en interesse han har for Tyskland!» Selv etter at jeg var reist, hvisket enkelte om at nå var jeg «gått over til fienden» og hadde «forrådt norske interesser.»

Inge og jeg dro av sted. Det var tidlig på våren 1949. I en av Rhin-byene kom vi til å overvære en oppførelse av «Den glemte faktor». Stykket var da blitt spilt i en rekke byer, først i Ruhr-området og så i Rhinland, og 140.000 mennesker hadde sett det.

Skuespillet behandler en konflikt i en landsviktig industri. En hardhendt fabrikkdirektør og en like hardkokt fagforeningsleder står i uforsonlig kamp mot hverandre. Det er oppstått en situasjon som kan lede til blodig sammenstøt. Negative krefter arbeider på å utnytte bitterheten på begge sider med det mål å ta makten.

Idet teppet går opp, får vi se inn i familien til fabrikkdirektøren en tidlig morgen. Direktøren er tydelig i dårlig humør, bekymret og opptatt av vanskelighetene i fabrikken, han er på kant med aksjonærene, uenig med direksjonen, presset av regjeringsforordninger som krever økt produksjon og arbeiderne som truer med streik.

Deretter ser vi inn i klubbformannens hjem. Arbeiderklassens kamp er alt for ham. Saken må komme først; familien – konen, datteren og sønnen – får komme i annen rekke. Situasjonen i fabrikken tilspisser seg. Politiet er kommet til med våpen og tåregass. Det synes ikke lenger å være mulighet for å bringe partene sammen til forhandlinger.

Men så skjer det noe uventet med dem som står midt i begivenhetene. Det er vennskap mellom døtrene i de to familiene. Og fremfor alt: direktørens sønn har fått sin tenkning snudd opp–ned. Han føler at også han er ansvarlig for fabrikken, for arbeiderne og deres kår, for farens fortvilede situasjon, for klubbformannens kamp og de ødeleggende følger en streik ville ha for landet. Hva var veien ut av denne fastlåste stillingskrig slik at de to parter kunne møtes som mennesker som trenger hverandre? I strid med alle forutsetninger går den unge direktørsønnen til klubbformannens hjem. Han blir kastet ut, men går på med nytt mot og finner til sist forståelse.

Utviklingen når sitt dramatiske høydepunkt i direktørens hjem. Klubbformannen kommer for å prøve å skape et grunnlag for løsningen av konflikten, og blir først kaldt avvist av direktøren. Men hans familie forstår at en ny vei må prøves, og fru, sønnen og datteren ber klubbformannen om å bli. De innser at den mistillit som hersker mellom dem, må fjernes. Med ett trenger en stor gjeng arbeidere inn i huset — et gufs av bitterhet og hat går over scenen. Arbeiderne blir forbauset over å finne klubbformannen der, og deres oppvigler insinuerer at klubbformannen er kjøpt av direktøren. Det oppstår en heftig diskusjon, og klubbformannen gjør det klart for arbeiderne at nå gjelder det ikke bare deres sak, men hele landet: «Det er ikke spørsmål om hvem som har rett, men hva som er rett.» Da han påtar seg å sikre arbeiderne en rettferdig avtale og legge den fram for dem på fagforeningsmøtet om kvelden, får han flertallet med seg. Og da han og direktøren setter seg ned for å utarbeide avtalen sammen, aner tilskuerne at de er på vei til å gjenoppdage «den glemte faktor».

Det som kanskje virket sterkest, var selve grunntanken i stykket: mennesket kan bli annerledes, kan motta inspirasjon og bryte ut av håpløse situasjoners kretsgang. Det kan skape noe nytt. En ganske alminnelig ung mann finner en visjon og lever den ut. På den måten blir han et redskap til å vende strømmen. For kjernen i de store problemer er mennesket selv og det liv det fører i det private og det offentlige. Tilskuerne ser et håp: Du og jeg kan være med. Som det internasjonale koret sang: «Tomme hender, tomme hjerter — alt må bli annerledes. Igår nedtrykt og slått — i dag vokser det fram av smertene og vanskelighetene nye hjerter, nye mennesker. Alt kan bli annerledes.»

Den kvelden i Stadttheater talte også en kvinne som jeg lærte å kjenne i de dagene som fulgte: Irene Laure, sykepleierske, parlamentsmedlem fra sin hjemby Marseille og mangeårig leder av de sosialistiske kvinner i Frankrike. Som aktiv deltager i motstandsbevegelsen hadde hun måttet utstå svære lidelser under Gestapos behandling. En gang tvang de henne til å se på at hennes sønn ble torturert – de trodde at de skulle få henne til å røpe hva hun visste. Men hun tidde. «Jeg hadde bare ett ønske,» fortalte hun meg, «det var å tilintetgjøre alle tyskere.» Nå reiste hun og hennes mann med «Den glemte faktor» rundt om i Tyskland. De bodde i tyske hjem, og Irène Laure talte til millioner gjennom kringkasting, i delstatsparlamerter, i fagforeninger og – hver kveld etter skuespillet – fra scenen. Jeg kunne ikke annet enn bli betatt av denne kvinnen. Hun var liten og blek og tynn, i hele sin fremtreden stillferdig.

Men da hun begynte å tale med en overbevisningens kraft, tvang det en til å stanse opp: «Kan dere forestille dere hva det betydde for meg å reise til Tyskland? Jeg er mor og bestemor og jeg er sosialist, og i hele mitt liv har jeg snakket om brorskap, og likevel hadde jeg i mitt hjerte ønsket og villet alle disse ruinene. De menneskene som bodde i ruinene, dem måtte jeg be om tilgivelse for mitt hat. Det er ikke det at jeg glemmer ruinene i mitt eget land eller i andre land som tyskerne rykket inn i. Slett ikke. Men det jeg kunne gjøre, var å bli klar over mitt eget hat og be om tilgivelse for det. Og denne forvandling hos meg skapte tilsvarende forvandling hos mange tyskere. Moralsk Opprustning er den sterkeste av de krefter som arbeider for å skape enhet mellom våre to folk. En felles ideologi utretter for

Frankrike og Tyskland i dag det som sentimentalitet aldri klarte i tiden mellom de to krigene.»

Kvinner som Irène Laure, engelske parlamentsmedlemmer og gruvearbeidere fra Wales, en sveitsisk professor, skandinaviske ungdom, hollandske forretningsmenn – slike mennesker var sveiset sammen til en kampenhet for Tyskland. De brukte skuespill, kor og film. Dette teamet var det Inge og jeg fikk være en del av.

Vi to kom til å bo i Düsseldorf sammen med et arbeidslag på 15 mann. Regjeringen i Nordrhein-Westfalen hadde innredet for oss et par kontorer i sin bygning, «Haus der Landesregierung», og med dette som utgangspunkt arbeidet en gruppe av oss sammen med tyske menn og kvinner som var blitt grepet av ideene i Moralsk Opprustning og nå ville ha hjelp til å bringe dem videre.

Nordrhein-Westfalen som var den største av delstatene i den Vest-tyske forbundsrepublikk, har et flateinnhold som Finnmark fylke, og har en befolkning 4 1/2 ganger så stor som Norges. Delstatens hjerte er Ruhr-området. Fra Sieger Bergland i sørøst kommer Ruhr-elven flytende fram mellom vakre åser og går gjennom hele det industriområdet den har gitt navn til. Litt lenger vest møter den Rhinen, den mest europeiske elv av alle – preget av hundrer av tyske, franske, sveitsiske og hollandske motorfraktere og slepebåter som tungt stamper seg fram mot strømmen.

Ruhr's utløp i Rhinen er blitt utbygget og gir plass til en rekke svære havnebassenger hvor slepebåtene og motorfrakterne kan ta inn. Dette er Duisburg-Ruhrort, den største innlandshavn i Europa. Kom du i denne tiden bilende på vestsiden av Rhinen og så mot den andre elvebredden, utfoldet

det seg et panorama som kunne ta pusten fra deg. Fabrikkipiper og gruvetårn tett i tett pekte mot himmelen så langt øyet kunne nå. Over dem veltet det seg skyer av damp og røyk i alle mulige farver. Selv om kvelden og natten kastet smelteovnene flammer på 20-30 meter opp i været, fulgt av et fyrverkeri av gnister som belyste de enorme anleggene. Du merket pulsslaget av Europas største industri-konsentrasjon.

Eller du kjørte inn i labyrinten av gater og veier som ofte var fylt av de veldige lastebilene. Du ble oppslukt av Ruhr-området 24 timers dag- og nattarbeid. Du hørte klappingen av de svære støvlene til gruvearbeiderne, der de kommer flokkevis trampende over steinbrolegningen. De var trette og hadde det karakteristiske svikt i knærne. Nå var de på vei hjem fra skift, åpnet dørene til de tusener av gamle, små mursteinshus som var helt svarte av kullstøv, eller de svingte inn i boligkompleksene fra de siste årene.

En halv million av disse gruvearbeiderne slet den gang inntil 1000 meter under jorden, hvor de gravde ut mer enn hundre millioner tonn kull årlig – et hardt og farlig arbeid. Mellom 20 og 30 millioner tonn stål ble også produsert hvert år i dette området, og meget av den jernmalm som trengtes til denne produksjonen, kom til Ruhr-området med skip fra Narvik. Dette industrisamfunn skulle bli mitt hjem i de neste syv år.

På grunn av den virkning «Den gode vei» og «Den glemte faktor» hadde hatt i Ruhr-området, ble vi snart kjent med de ledende menn og kvinner innen det industrielle, politiske og kulturelle liv. Tyskerne tok imot oss i sine hjem, de delte med oss av sine matrasjoner, som på den tid var temmelig knappe. Og vi sov i værelser hvor vinduene var tettet med avispapir eller filler.

Vi traff klubbstyrene i stålverkene og maskinfabrikkene, vi var nede i kullgruvene og vi var gjester hos de forskjellige fagforbund. Mang en kveld kunne vi sitte omgitt av våre tyske venner og diskutere, mens ølkrusene skummet og tobakksrøyken hyllet oss alle inn i sin blå dis.

Industriens ledere førte oss inn i det mektige gjenoppbygningsarbeid de nå sto oppe i, og politikerne fortalte om de vanskelige oppgaver de hadde å løse.

Etter hvert begynte vi å få en fornemmelse av hva folk innerst inne følte disse første årene etter nederlaget. Nazismens sammenbrudd hadde ført til en utrolig elendighet både materielt og åndelig. En stor del av industriene lå nede. Hundretusener av hjem var bare ruinhauger. Forvirring, tomhet og fortvilelse rådde. Ikke sjelden støtte vi på en inngrodd kynisme. Etter de bitre skuffelser var det mange som bare hadde skepsis til overs for alt som kom fra alliert hold. Særlig blant de unge fant jeg ofte en holdning som var preget av likegladhet og grenseløs selvopptatthet. Den ga seg uttrykk i slagordet «Ohne mich!» – «Jeg vil ikke være med på noe mer!» Men bak denne mur av likegyldighet kunne jeg merke en dyp lengsel etter noe nytt – etter noe som de helhjertet kunne våge å satse på.

Det hendte at vi traff tyskere som hadde vært i Norge med okkupasjonstroppene. Det var hardt for meg når jeg ble møtt av en begeistret stemme: «Ah, Sie sind aus Norwegen! Ich war vier Jahre dort. Das war wunderbar! Ich habe Norwegen sehr gern gehabt!» («Så, De kommer fra Norge! Jeg var der i fire år. Det var praktfullt. Jeg likte Norge veldig godt!») Når det så dertil kom et par norske uttrykk som skulle vise at vedkommende ikke hadde glemt sine gamle kunster: «Deilig pike! Jeg elsker deg!» – da kokte det i meg,

og okkupasjonstidens veldige følelser hadde meg i sin makt. Men hva hjalp det å rase? Jeg måtte gi mine venner rett: Når en ser at et menneske eller en nasjon trenger til forvandling, er det eneste logiske å sette alt inn på å inspirere til denne forvandling. Det var innlysende at et nytt Tyskland ikke kunne vokse fram uten gjennom en ny type tyskere. Men det betydde å elske fram hos dem en vilje til å leve og bygge sitt land på en slik måte at de vant sine naboers tillit og vennskap.

Med dette mål i tankene satte vi alt inn i kampen for Tysklands menn og kvinner. Vi ble ledet inn i menneskers liv på en slik måte at det åpnet våre øyne for et Tyskland vi ikke før hadde kjent.

Første gang møtte jeg det hos en fagforeningsleder. Da han hørte at jeg hadde vært i konsentrasjonsleir, fortalte han oss om den kamp han og hans venner hadde ført mot nazismen. Vi lyttet over en time til beretningen om den fortvilte motstand de hadde gjort. «Hadde vi bare stått sammen,» sa han, «og hadde demokratiene i Vest kjempet sammen med oss, da ville Hitler ikke vært i stand til å gjøre hva han gjorde.» Selv hadde denne mannen sittet i tukthus i åtte år – helt siden 1933. Fysisk var han nærmest et vrak, men han hadde en uutslukkelig kamp-ånd og var fast bestemt på å virkeliggjøre den visjon en av hans venner i motstandsbevegelsen hadde gitt ham like før han ble henrettet: «Einig bleiben und wiederaufbauen!» («Bevar enigheten og bygg opp på nytt!»)

Jeg traff også Kurt Schumacher som ledet det tyske sosialdemokratiske partiet SPD de første etterkrigsårene. Han hadde sittet 10 år i konsentrasjonsleir, og var blitt mishandlet slik at både en arm og et ben måtte amputeres. Senere

mistet han synet. Jeg besøkte enken etter Julius Leber, den sosialistiske riksdagsmannen som sammen med Wilhelm Leuschner var lederen av sosialistpartiets og fagforeningenes motstandsbevegelse. Etter det mislykte attentat på Hitler den 20. juli 1944 ble de begge hengt – sammen med hundrer av andre. Jeg lærte å kjenne de lidelser som tusener hadde gjennomgått helt siden Hitlers maktovertagelse i 1933. Og hver gang jeg sto overfor dette, reiste det spørsmål seg for meg: «Har ikke disse menn og kvinner lidd mer enn vi selv?» Hva enn grunnen var til at Europas demokratier dengang ikke forsto tidens tegn – disse menn og kvinner hadde i alle fall i mange og tunge år stått alene i kampen mot diktaturet.

I disse første månedene i Tyskland begynte jeg å innse at i dypere forstand spørres det ikke om tysker eller nordmann, russer eller amerikaner, men at vi alle er en eneste lidende menneskeslekt. For meg ble det ikke lenger spørsmål om å gjemme på bitterhet fra fortidens ugjerninger eller sole meg i stolhet over fortidens bedrifter. Jeg følte bare en innerlig lengsel etter å forplikte meg – sammen med tyskerne – til å skape en helt ny livsform.

Hvor enn vi kom, var vi vitne til et intenst arbeid med å gjenreise det som massebombingen fire–fem år tidligere hadde lagt øde. En kunne ikke unngå å bli imponert av dette initiativ, denne skapende fantasi, det rastløse arbeid og den ubøyelige vilje til å slå seg igjennom de enorme vanskelighetene. Vi møtte det overalt, og en av oss utlendinger kom til å si en dag: «Mens mine landsmenn arbeider for å leve, ser det ut til at dere tyskere lever for å arbeide.» Når jeg så denne imponerende arbeidsviljen, måtte jeg uvilkårlig spørre meg selv: «På hvilken måte vil denne kraft bli brukt?

Hvilke makter vil denne utrettelige energi komme til å tjene? Eller retttere: Hvilke ideer vil vinne i kappløpet om å mobilisere denne kraften i sin tjeneste?»

Etter hvert ble jeg klar over at det vi her opplevde, var noe mer enn en etterkrigstid med alle dens innviklede problemer og enkeltmenneskers tragiske skjebner. Her foregikk noe som ikke bare gjaldt Tyskland, men oss alle, noe som ikke bare vedkom nuet, men som var i ferd med å forme fremtiden: den ideologiske krig.

Ved frigjøringen i 1945 hadde jeg, som så mange, trodd at den varige fred var kommet – fred og en lykkelig fremtid. Jeg hadde klynget meg til denne drømmen. Maktvertakelsen i Tsjekkoslovakia og blokaden av Berlin hadde nok rystet meg, men at det raste en verdensomspennende kamp på liv og død om menneskene og nasjonene, det var vanskelig å fatte all den tid kampen ble ført uten våpen. Ikke minst var det vanskelig å forstå at det faktisk pågikk en krig i våre demokratier mens vi jublet over vår gjenvinne frihet og var opptatt av gjenreisningen. Det var Ruhr-området som fikk meg til å se denne harde virkelighet i øynene. Her sto vi midt i den hver eneste dag.

I disse første gjenreisningsårene var det kullindustrien i Ruhr-området som la grunnen for hele den industrielle gjenoppbygging av Tyskland. Den var landets livsnerve, og fremtiden var avhengig av de hundretusener av gruvearbeidere som kunne grave «det sorte gullet» fram.

Men her må det først nevnes at da de allierte hadde besatt Tyskland, skaffet de seg den fulle kontroll over tungindustrien — kull, stål og jern. Deres politikk var å demontere disse industriene: dele opp de enorme konsernene for å hindre at en konsentrasjon av storindustri skulle komme i

hendene på en liten gruppe menn og på ny bli tatt i anti-demokratiske krefters tjeneste.

Likevel ble de allierte snart klar over at Tysklands industrielle hjerte måtte pulsere for at landet skulle kunne leve. Derfor satte de tungindustrien i gang under kontroll av et alliert råd. Gruvene, stålverkene og de store fabrikkene begynte igjen sitt arbeid. Det ble utnevnt midlertidige direktører for de store industriene, og arbeiderne fikk lov til å organisere seg. Mer enn noen annen gruppe var det arbeiderne som gjorde denne nye start mulig. De ryddet bort ruiner og satte hjulene i sving.

Ved lovvedtak gjennomførte nå det allierte kontrollråd en viktig reform innen de reorganiserte selskaper i kull- og stålindustrien: arbeiderne fikk medbestemmelsesrett. Sammen med den tekniske og kommersielle direktør fikk arbeidernes representant – arbeidsdirektøren – ansvaret for bedriften. Loven ga også tillatelse til at det ble dannet klubbstyrene som skulle ivareta arbeidernes sosiale og personlige interesser og rettigheter. Valg til disse klubbstyrene foregikk opprinnelig hvert år, senere annethvert år. Her kunne enhver politisk retning gjøre seg gjeldende. Slik kom klubbstyrene til å få stor betydning.

Kullet var som sagt basis for det nye industrielle liv. Etter hvert som vi ble kjent med mennene i brennpunktet av denne viktige industrien, oppdaget vi at det foregikk en intens kamp om dem. Det var en kamp som planmessig og målbevisst ble ført ut fra en verdensomspennende ideologi. Vi lærte å kjenne det kommunistiske partis styrke og strategi.

Hvor vi kom i Ruhr-området, fant vi at klubbstyrene stort sett var dominert av kommunister. I de sentrale stillingene satt ofte velskolerte menn. De fikk hjelp av partifeller fra

den russiskokkuperte sone. Sammen utgjorde de et nettverk som omspente hele gruveindustrien. Deres mål var å vinne herredømmet over den – som et første skritt mot en planlagt overtakelse av makten i Vest- Tyskland.

Oppdagelsen av dette opptok meg hver dag. Det vokste til et brennende ønske om å åpne folks øyne for den kamp på liv og død som vår generasjon sto midt oppe i. Og det som her følger, kjære fadderbarn, kan bare bli en skisse, et lite glimt fra en tid som nå ligger bak oss, men som likevel er høyst aktuell. For den kampen som pågår hver dag gjelder intet mindre enn vårt være eller ikke være som frie mennesker.

En større revolusjon

Moers er en av de mindre gruvebyer ved nedre Rhinen. I gammel tid har først kelterne og siden romerne slått seg ned på de frodige slettene her. I etterkrigstiden var hele byens liv bygd opp rundt kullselskapet Rheinpreussen A.G., som med sine gruver og kjemiske anlegg hadde godt og vel 18.000 mennesker i arbeid.

Da «Den glemte faktor» ble oppført i Moers i januar 1949, ble vi kjent med to av kommunistpartiets ledende funksjonærer i byen. Den ene var Max Bladeck, formannen for klubbstyret i Rheinpreussen Gruve IV. Han var liten av vekst, full av ild og glo, en skarp kar, men samtidig med et lunt glimt i øyet – en klok partistrateg. Han hadde vært kommunist i et kvart århundre, og nå hadde han i en rekke år representert sin by i partiets landsstyre for Nordrhein-Westfalen. Han satt også i det faglige utvalg for Essen og Nedre Rhin-området 120.000 gruvearbeidere.

Den andre var Paul Kurowski. Å se til var han spinkel, med skarpt markerte ansiktsdrag, av legning var han uredd og pågående – en dynamisk personlighet. Han hadde tilhørt partiet siden 1922 og var på disse kanter regnet for dets mest fremstående ideolog. Han var da også godt skolert. Like

etter sammenbruddet i 1945 hadde partiet sendt ham til skolering i «Landesparteischule der S.E.D». (Tysklands sosialistiske enhetsparti) i Bad Berka i den russisk-okkuperte sone. Da han kom tilbake til Ruhr-området, ble han satt til å lede den ideologiske skolering av partifunksjonærene i Moers-området. Kurowski hadde ikke bare partiets, men også gruvearbeidernes tillit – han var medlem av klubbstyret for Rheinpreussens kjemiske anlegg.

Både Bladeck og Kurowski hadde opplevd stormfulle dager like fra 1919 da Rosa Luxemburg ble myrdet i Berlin, og under Hitler-regimet hadde de vært med i det illegale motstandsarbeidet. I ølstuen Heier i utkanten av Moers møtte vi Max Bladeck, som hadde tatt med seg noen av de skarpeste debattanter i partiet. Deres hensikt var å skyte oss fullstendig i senk, og seks av dem åpnet ild etter tur. Med lidenskapelig kraft ga de uttrykk for det de trodde på, og grunntonen hos dem alle var: «De vest-europeiske land forbereder en ny verdenskrig. Hver eneste kapitalist er i sitt hjerte en fascist. Det er systemet som må forandres. I 2000 år har kristendommen forsøkt å bygge en ny verden – uten å klare det. Det finnes ingen ideologi over klassene.» ...

Angrepet varte over en time. Så kom vår tur. En verft-sarbeider fra Skottland reiste seg – en liten tettbygd, spenstig mann. Ordene hans skar seg gjennom tobakksrøyken og den spente stillheten. «Arbeiderklassen har aldri vært så mektig, men heller aldri så splittet som i dag. Vi har lært å spalte atomet, men vi har ikke lært å forene menneskene. Arbeiderbevegelsen bærer i seg frøet til sin egen undergang hvis den ikke lærer å forandre mennesket selv. Den menneskelige natur kan forvandles, og den må forandres i en kjempemessig målestokk. Kapitalister, amerikanere og

engelskmenn må forvandles, ja selv kommunister og tyskere. Menneskene må forandres over hele verden. Da vil også det klasseløse samfunn komme. Vi behøver ikke vente på det til vi ligger i vår grav.»

«Hvert eneste redelig menneske,» fortsatte en arbeider fra Øst-London, «hater all den sosiale og økonomiske uretten i verden. Det er nok i verden til alles behov, men ikke til alles begjær. Hvis alle hadde omsorg nok, og alle delte nok, ville ikke da alle ha nok? Det er ikke tilstrekkelig bare å forandre systemet. Moralsk Opprustning betyr forvandling i dens fulle omfang: nye sosiale forhold, nye økonomiske forhold, nye internasjonale forhold. Alt grunnet på forvandling av enkeltmennesker. Å sikte på noe mindre enn dette, er reaksjonært.»

Deretter tok en kanadisk fabrikkieier ordet. «Det som har skapt uretten i den vestlige verden, er selviskheten og moralske kompromisser i mennesker som meg selv. Jeg ser hvordan høyrefløyens hardkokte materialisme gjenspeiler seg i bitterheten i venstrefløyens materialisme.» Og da den høye, ranke fabrikkieieren i humoristiske vendinger, uanstrengt og avvæpnende fortalte om sin egen forvandling, var de med. Møtet varte i fire timer, og da vi skiltes, var de enig om å treffes igjen. De kom til teatret for å se «Den glemte faktor», og vi merket at de nye ideene opptok dem.

Den revolusjonære arbeiderbevegelse i Tyskland bygde på en dogmatisk marxisme og en tro på at klassekampen er det eneste som fører fram. Noe alternativ finnes ikke. Vi oppdaget at dypt i mang en god kommunist's hjerte var en tvil krøpet inn, en personlig konflikt mellom ide og virkelighet. Forholdene slik de opplevde dem i den sovjetokkuperte del av Tyskland og i Sovjetunionen drabantstater,

tvang dem til å stille et spørsmålstegn ved selve grunnlaget for deres tenkning. I dette avgjørende øyeblikk kom Moralsk Opprustning som ikke snakket om teorier og systemer, men vendte seg bent til menneskene. Hensikten er å forandre menneskets dypeste motiver og dermed skape en vei til et nytt og rettferdig samfunn. Er det mulig, begynte disse menn å spørre seg selv, at det foreligger et praktisk alternativ til klassekampen som hverken er kapitalistisk eller kommunistisk?

Selve tanken at menneskenaturen kan forvandles slo ned i disse menn med veldig kraft, og de ville høre stadig mer. En kveld innbød Bladeck Jens Jonathan til å bo hos seg. Han hadde vært i Ruhr-området siden «Den gode vei» ble oppført i Essen høsten 1948. Jens Jonathan var som skapt for denne oppgaven. Hans uslukkkelige kampglød, hans kjappe tanke, hans hjertelag og dype hengivenhet for det kall han var gått inn i, alt dette gjorde at han straks kom på talefot med disse revolusjonære. Mang en gang satt Bladeck og Jens Jonathan og diskuterte til langt på natt.

På dette tidspunkt var Paul Kurowski blitt lagt inn på sykehus for å opereres. Vi besøkte ham ofte der. Dette grep ham, det var øyensynlig noe av en personlig omsorg han ikke var vant til. Og slik utviklet forbindelsen seg uke etter uke, måned etter måned, og vi begynte å bli venner.

Et halvt år senere, en dag ut på sommeren 1949, dro vi ut til Moers for å invitere begge ekteparene – Bladeck og Kurowski – til Moralsk Opprustnings verdenskonferanse i Caux. Vi møttes i Paul og Lina Kurowskis hjem i Lindenstrasse 37. Vi kom inn gjennom en liten kjøkkenhave med noen få blomster, en syrin og fire stikkelsbærbusker. Alt sammen var mer svart enn grønt, belagt av et lag med kullstøv. Leiligheten

besto av to rom og et knøttlite kjøkken, et typisk gruvearbeider-hjem. Max og Grete Bladeck var der også, sammen med to andre ektepar, alle partifolk. Det var trangt om plassen, – fem satt sammentrengt i sofaen, og jeg på en skammel.

Innbydelsen til Caux kom ikke overraskende, men vi hadde flere timers fektning før vi nådde enighet. Marx, Lenin og Stalin ble stadig sitert, og deres lære ble anvendt nærsagt på hvert eneste punkt. Og likevel var det klart at det var noe som dro dem: de hadde opplevd en ny form for vennskap, og de ville vite mer om hva som lå bak.

Den av våre kamerater som virket sterkest, var Geoffrey. Han kom fra en engelsk overklassefamilie, var oppvokst i India, utdannet i Oxford, og alt lå til rette for en karriere i diplomatiet. Hva var det som fikk en mann som ham til å avbryte en slik løpebane for nå å arbeide dag og natt uten lønn på å bygge en ny verden! Hvorfor ga han seg selv til dem – tyske proleterer – uten noe annet motiv enn å tjene dem? Dette var noe de aldri før hadde opplevd. Hva var det i Moralsk Opprustning som fikk mennesker til å gjøre slikt? Her måtte være noe som gikk dypere enn Marx' teorier.

Sent på kveld trakk Paul konklusjonen: «Den som ikke vil leve etter prinsippene om absolutt ærlighet, renhet, uselviskhet og kjærlighet, er en forræder både mot sin klasse og sitt folk.»

Noen dager senere fulgte vi Paul og Lina og de to andre ekteparene til Düsseldorf. De var i sine beste klær og som toget nå rullet ut av stasjonen og satte sørover, begynte de en reise som – uten at de enda ante det – skulle føre dem inn i en helt ny verden. Bare noen dager senere dro også Max og Grete avsted.

Da noen uker var gått, begynte det å komme tilbake folk som hade vært i Caux. De hadde også mye å fortelle om Bladecks og Kurowskis. Det disse hver dag hadde sett og opplevd, hadde tvunget dem til å revidere sin oppfatning av marxismen. En dag hadde Paul uttrykt det slik: «Marxismens grunnleggende teorier er foreldet. Dens tankegang bygger på tysk klassisk filosofi, og regner ikke med den avgjørende kjensgjerning at menneskenaturen kan forvandles. I atomalderen er klassekampen med dens taktikk selvmord; den må nødvendigvis ende i en verdensomspennende krig mellom to leirer og føre til en total ødeleggelse.»

At klassekampen ble foreldet i atomalderen var en ide lansert av lederen for kommunistpartiet i Østfold, Hans Bjerkholt. Også han fant en «større revolusjon» gjennom Caux og hadde mange drøftelser med sine tyske kolleger.

Max hadde formulert sin konklusjon slik: «Moralsk Opprustning er den eneste ideologi som ikke stiller det ene menneske opp mot det andre, men viser hvordan man skal gjøre fiender til venner gjennom kjærlighet. På denne måten kjemper Moralsk Opprustning for verdensfreden.»

Paul karakteriserte verdenskonferansen kort og fyndig på denne måten: «I 26 år har jeg sunget Internasjonalen av hele mitt hjerte, men her er det første gang jeg har sett den levd!»

Nå begynte også kommunistpartiet i Ruhr-området å få underretninger om at Max og Paul hadde kommet inn på nye tankebaner. Partiet ble alarmert, og det gikk rykter om at det ville bli truffet disiplinære forholdsregler. Men det som skjedde, var noe ganske annet: Enda en av partifunksjonærene i Moers reiste til Caux. Det var Willy Benedens, en av partisekretærene. Han hadde en egen evne til å gripe en situasjon og leve seg inn i nye forhold. Han hadde vært pilot i flyvåpenet,

men han forteller at han på grunn av sin politiske overbevisning ble utstøtt og overført til et straffekompani som ble satt inn i Ardenner-offensiven. Her var det at en granat rev begge bena av ham, så han nå gikk med proteser. Men dette lot ikke til å hemme den unge, ærgjerrige mannen, og han var allerede kommet et godt stykke oppover partistigen. Også han var klubbstyremedlem i Rheinpreussen, gruve V.

Hvordan gikk det med Benedens i Caux? – Han forteller selv: «Da Moralsk Opprustning kom til Moers, gikk jeg til angrep så hardt jeg kunne. Det forbauset meg at de ikke svarte med samme mynt. Tvert imot viste de meg en omsorg og en godhet som var sterkere enn mitt hat. Det tvang meg til å tenke om igjen. Jeg besluttet at jeg selv ville finne ut av hva dette var for noe, og sa ja takk til en innbydelse om å reise.

I Caux fant jeg det jeg i alle år hadde kjempet for: det klas-seløse samfunn. Der opplevde jeg en personlig forvandling. Tidligere hadde jeg bare tenkt på politikken og partiet, ikke på min kone og mine barn. Jeg trettet ofte med henne. Nå satte mine venner fingeren på dette punkt, og minte meg om at sosialisme begynner i familien. Var jeg 100 % sosialist? Jeg arbeidet for fred og forståelse mellom nasjonene, men det var krig i mitt hjem, og jeg lå i strid med mine naboer.

En ting lærte jeg i Caux: å slå bro fra meg selv til mine kamerater. Moralsk Opprustning gir alle mennesker mulighet for å finne veien til hverandre. Det er en ideologi som fører til sosial rettferdighet og som tilfredsstiller det dypeste behov i menneskets hjerte.»

Da Max og Paul kom tilbake til Ruhr-området, gikk de til landsstyret for kommunistpartiet i Nordrhein-

Westfalen. De anbefalte partiet å gjøre seg kjent med «Moralsk Opprustnings verdensrevolusjonerende ide», og de underbygde sitt syn med sitater fra Marx og Engels. De gjorde det også klart at de personlig hadde besluttet seg til å leve et nytt liv «av logiske og realistiske grunner». Da de ble avvist her, sendte de landsstyret en rapport hvor de mer utførlig gjorde rede for sin nye overbevisning.

Senere på sommeren ble Max og Paul igjen invitert til Caux – nå for å delta i avslutningen av verdenskonferansen. Partiet nektet dem å reise, men det kunne de ikke ta hensyn til. Deres overbevisning var, som de hadde uttrykt den i rapporten til landsstyret: «Vi må gjøre vårt til at den internasjonale forståelse fra Caux brer seg til alle nasjoner. Da har vi utrettet noe positivt for fred og sosial fremgang.»

Det vest-tyske kommunistparti sto overfor et dilemma. I alle år hadde de fulgt Lenins lære om å infiltrere alle sektorer av samfunnet. Og nå var de vitne til at partifunksjonærer som hørte til kjernetroppene, reiste til Caux og selv ble «infiltrert»! Hva skulle de gjøre? Landsstyret bestemte seg for å bruke makt.

I september kunne jeg skrive hjem til far og mor: «I Moers opplever vi nå en spennende kamp. De kommunistene jeg skrev om, har møtt voldsom motstand hos partifellene fordi de holder fast ved det de har sett i Caux. De blir kalt forrædere, de blir baktalt, og ingen vil hilse på dem lenger. Da vi var hos Max og Paul i går, hadde de fått innkallelse til et partimøte. Der vil ledelsen ta opp det brudd på disiplin som de har gjort seg skyldig i ved å reise til Caux. Det er sannsynlig at de vil bli ekskludert. Vi hadde en lang stille stund sammen, og denne tanken kom til Max: «Jeg vil la min samvittighet lede meg, og gjøre hva den sier.

Det vil komme til å bestemme mitt liv.» Paul hadde skrevet: «En revolusjonærs liv er kamp. Det er også en kamp mot det onde i en selv. I morgen vil det bli en avgjørende dag for oss, for partiet og for andre.»

Partimøtet den følgende dag fant sted i «Bunkeren», et stort tilfluktsrom bare et steinkast fra Paul og Linas hjem. Det ble stormfullt. Formannen i landsstyret for Nordrhein-Westfalen, Hugo Paul, var selv til stede. Da Kurowski kom inn, ble han møtt med ropet: «Hva vil den spionen her?» Så gikk de løs på ham med anklager i de voldsomste vendinger. Da han forsøkte å svare, ble han huiet ned og kom ikke til orde. Til slutt ble han drevet ut av salen. Hjemme i Lindenstrasse 37 sank han hulkende sammen. Om natten kastet partikamerater stein mot vindusskoddene i huset hans.

I de ukene som nå kom, dro Geoffrey og jeg så og si hver kveld ut til Moers for å være sammen med våre venner i denne vanskelige tiden. De følte seg lojalitetsforpliktet i to retninger: På den ene side mot den ide som de i så mange år hadde levd for, og på den annen side mot det nye som begynte å demre for dem: en ideologi som var mer radikal i sine krav og mer overbevisende i sin livsform, en revolusjon uten blodsutgydelse. De absolutte moralnormer de hadde lært å innrette sitt liv etter, og de forandringer dette hadde begynt å føre med seg, ikke minst i deres forhold til partiet, — alt dette var erfaringer som måtte virke overbevisende. Partiet stilte dem overfor en moralsk avgjørelse. Ingen av dem ønsket å bryte med partiet. Det de ville, var å gi partiet nytt liv ved å skape en høyere livskvalitet i dets medlemmer. Men som de nå ble hånet, baktalt og forfulgt, begynte de å forstå at den virkelige kamplinjen går gjennom hvert enkelt menneske — gjennom dem selv og gjennom hver eneste av

deres partikamerater. At partiledelsen i praksis ikke ville anerkjenne eller anvende moralske prinsipper som absolutt ærlighet, renhet, uselviskhet og kjærlighet, tvang Max og Paul og deres venner til et valg: Enten å forplikte seg til den sannhet og det nye liv deres samvittighet kalte dem til, eller i blind lydighet å følge den fastlagte partilinje i strid med samvittigheten.

Vi sto sammen med dem i deres kamp. Vi visste av egen erfaring hva det koster å virkeliggjøre i sitt liv det en vet er rett. Vi fortalte dem om Moralsk Opprustnings kamp og fremgang rundt hele kloden etter som nyhetene nådde oss fra alle verdenshjørner. Vi var ett, og sammen delte vi med hverandre det som opptok oss.

Det var gjerne sent på natt når vi bilte tilbake til Düsseldorf. Geoffrey bodde hos en industrimann midt i byen, jeg hos en embedsmann på den andre siden av Rhinen. Veien hjem førte oss gjennom et sted hvor flere kvadratkilometer bybebyggelse var fullstendig utslettet. Overalt ruiner og bombekrater. Her og der sto en husvegg igjen og liksom skrek om hjelp. Under disse hauger av murstein og rustne, forvridde jernstenger som spriket fram, lå fremdeles utallige mennesker begravd. Intet lys, bare den uhyggelige, svarte natt omkring oss. «For en verden vi hadde laget til! – vi, min generasjon. Vår menneskelige ondskap!»

Samtidig var det en annen stemme i meg som sa: «Av dette mørke vil en ny dag rinne.» Hva kunne være mer inspirerende enn den kamp som ble kjempet av Max og Paul og deres revolusjonære venner? Var ikke det den evige strid i mennesket, den som alle slekter må utkjempe? Kampen for å vinne frihet gjennom moralsk forvandling i stedet for å

være slaver under mennesker? Kampen for å beseire de onde krefter i oss selv og leve i Sannhetens lys?

Den 6. oktober 1949 rykket kommunistpartiets offisielle organ i Düsseldorf, «Freies Volk», ut med en større artikkel fra autoritativt hold om Moralsk Opprustning. Dagen etter ble den opptatt også i partiets organ i Ruhr-området, «Neue Volkszeitung». Den var skrevet av parti-formannen i Nordrhein-Westfalen og bar titelen «Unmoralische Aufrüstung». Det var første gang partiet gjorde rede for sin stilling til Moralsk Opprustning (= MRA).

Artikkelen begynner med å beskrive MRA ut fra partiets syn. Deretter heter det: «MRA-apostlenes farlige virksomhet er hittil blitt undervurdert av distriktsstyrene, ja, til og med av vårt partis landsstyre...» «MRA's arbeid,» skriver Hugo Paul, «har skapt ideologisk tvil og forvirring i noen av vårt partis enheter, f. eks. i Meerbeck-Moers-distriktet, i Rheinpreussen-gruvenes bedriftsgrupper og i Ford-fabrikkene i Köln». Etter en utførlig gjennomgåelse hvor eksklusjonen av Bladeck, Kurowski og Benedens forklares, nevner parti-formannen også følgende fra en funksjonærsammenkomst i Moers: «På en partikonferanse beskrev distriktsformannen for Meerbeck hvordan MRAs undergravningsarbeid», som han sa, «allerede hadde hatt sin virkning på denne engang så stolte distriktsgruppe. MRA-folkene hadde i månedsvis vært i kontakt med disse mennene og forsøkt å utbre sin «nye ideologi» til andre kamerater.»

Den innflytelsen Bladeck, Kurowski og Benedens hadde i Moers, var allerede så sterk at partiet der måtte treffe sine foranstaltninger overfor dem. Hugo Paul skriver: «Det er besluttet at alle kamerater som søker kontakt med disse

menn, skal utstøtes av partiet og avsløres som forrædere av arbeidernes interesser.»

Etter dette kunne en tro at våre venner menneskelig talt var knust. Med største spenning fulgte vi dem i deres håp og tvil og tok del i deres daglige kamper. Vi levde med dem i sorg og glede og delte deres beslutning om å holde fast ved det deres samvittighet viste dem.

Den første store prøve kom til å stå ved klubbstyrevalget. Alt ble satt inn på å knuse dem, og alle tenkelige midler ble benyttet for å hindre at de ble valgt. Men tross den omfattende hetskampanjen ble de alle tre på ny valgt til klubbstyrene og med større flertall enn før. Max ble gjenvalgt også som formann i sitt styre.

En tilsvarende utvikling som den i Moers var allerede begynt i Essen, byen som med sine 600.000 innbyggere er den største i Ruhr-området – og kanskje den mest krigsherjede i hele industriområdet. Her hadde Krupp-familien utviklet sitt industrikonsern til et av de største i verden, slik at det under den siste krig hadde 160.000 mann i arbeid. Slekstens residens, «Villa Hügel», ligger som et slott oppe i åskanten av bydelen Essen-Bredeney, med utsikt over Ruhrdalen og den kunstige Baldeney-sjøen.

Men ikke alt er rikdom og overdådighet. En halv mils vei unna, i en annen utkant av Essen, ligger den eldste bydel, Alten-Essen. Den gir en levende følelse av hva fattigdom og elendighet er. Skitne og fillete barn leker i bakgårdene mellom søppelkasser og skrot. Alt grått og svart – men hist og her irrgønne vinduslemmer som skjærer i øynene. Mot hovedgaten er de nymalt – det skal live opp. Ikke sjelden

kan en lese på husveggene store, uregelmessige bokstaver malt i mønje: «Stem på det tyske kommunistparti!»

August Metzging var kommunist og formann for Hoeschgruvenes 12.000 arbeidere i Alten-Essen. Han kom til premieren på «Den glemte faktor» på Kapitol-teatret i Essen, høsten 1948. Han ble interessert, og to måneder etter ble skuespillet oppført på hans egen arbeidsplass — i møtesalen i gruve «Karl». Han så det flere ganger, og en aften tok han sin kone med seg. Da teppet falt etter siste akt, ble de sittende og se på hverandre, men da de var hjemme i kjøkkenet, gikk hun bent på saken: «Hva mener du om dette med forvandling? La oss forsøke, August! Det ville være vidunderlig om det lyktes!» Den kvelden bestemte de seg for at det skulle bli et nytt liv i deres hjem.

Noen uker før Bladecks og Kurowskis reiste til Caux, hadde Metzgings allerede vært der. Da de kom tilbake til Alten-Essen, ble de angrepet på det voldsomste. Avisen for hans gruve hadde en karikatur hvor han ble fremstilt med helgenglorie om hodet, liggende på kne for den kapitalistiske imperialist. Hver dag vanket det skjellsord om «forræder» og «kapitalist-lakei» blant kameratene.

Opphavsmannen til dette var hans gamle venn Johan Holzhauser. De arbeidet i samme gruve, og Holzhauser var formann for kommunistpartiet i Alten-Essen. Hva skulle August gjøre? Han lyttet til den indre stemme. Den tanken kom til ham: «La oss invitere Johan til Caux!»

De samtalene disse to nå hadde, var meget livlige, men i motsetning til tidligere, mistet August ikke besinnelsen. Når Johan raste mot «mannen med helgenglorien», dro August bare på smilebåndet og svarte: «Det er min santen bedre å ha en helgenglorie om hodet enn skylapper for øynene! I

grunnen har du jo ingen forutsetning for å diskutere Moralsk Opprustning. Du vet i det hele tatt ikke hva det dreier seg om! Reis til Caux og få greie på det! Jeg skal ordne det for deg. Når du har gjort det, kan vi snakkes ved, og du kan hamre løs på meg alt du orker. Da kan du også gi en rapport til styret om hva du har sett.»

Gjennom Metzing ble vi nå kjent med Johan Holzhauser. Etter freden 1945 hadde han bygd opp partiet i Alten-Essen fra grunnen til det nå hadde vel 1200 medlemmer. Johan var en klar logiker. Som taler kunne han være både skarp og ironisk, og var i stand til å rive massene med seg og bøye dem inn under sin vilje. En av hans hobbyer var å spille trekkspill, og vi hørte ofte på ham. Jeg kan se ham for meg i den lille stuen, hvordan han gikk intenst opp i «Rigoletto». Fra tid til annen kastet han et prøvende blick på oss for å se om han hadde oss med. Konen satt gjerne og strikket, litt tilbaketrukket, — kanskje hun lurte på hva slags mennesker vi egentlig var.

En aften var Paul og Lina Kurowski med oss dit. Det ble noen uforglemmelige timer. Fru Holzhauser bød på kaffe og rundstykker, og mens konene satt og pratet for seg, lyttet Geoffrey og jeg ivrig til Paul og Johan. Vi var slått av hvordan de begge behersket den marxistiske filosofi og kunne sitere hele rekken av dens store lærere; men enda mer imponerende var den selvstendige tankekraft hos disse to gruvearbeiderne. Etter hvert kom Moralsk Opprustning mer og mer i forgrunnen, og så fortalte Paul og Lina om seg selv, hva de hadde sett og lært og hva de hadde opplevd. Dette grep Johan og hans kone slik at de ikke lenge etter selv reiste til Caux. De var fullt klar over hva de dermed

utsatte seg for, og de reiste på tross av både advarsler og trusler fra partiets side.

Fra Johan spredte ideene seg videre til et medlem av partiets landsstyre (Nordrhein-Westfalen), Alten-Essens ordfører Herman Stoffmehl. De kjente hverandre fra før, både fra partiet og fra det såkalte borgerutvalg, hvor Johan møtte som kommunistenes representant, Stoffmehl som ordfører. Nå traff de hverandre etter et møte i utvalget og ble sittende alene og snakke sammen. Johan fortalte om reisen han hadde gjort og det han hadde vært med på. Stoffmehl ville vite mer, og en dag i november dro de begge til et møte i Moers, hvor Bladeck, Kurowski og Benedens hadde invitert familie, naboer og venner til en utredning om den nye tenkning og livsform som de hadde tilegnet seg.

Johan tok ordet. «Da dere fikk innbydelsen til i kveld,» begynte han, «er jeg sikker på at noen av dere tenkte som så: La oss nå gå dit og si disse kameratene vår hjertens mening! Det var det jeg selv pleide å gjøre. Jeg trodde at jeg alltid visste best. Jeg har vært kommunist i mange år og var vel skolert i klassekampens lære. Men har kommunistene i Tyskland alltid rett? Eller har sosialistene det? eller de kristelige demokrater? Spør vi ikke alle sammen: Hvem har rett? istedenfor: Hva er rett?» Forsamlingen var med. «Jeg reiste til Caux,» fortsatte Johan, «og jeg tenkte: Jeg skal sørge for å få revet masken av disse folkene! Men det gikk annerledes. De første dagene snuste jeg rundt alle steder for å finne et hull, et angrepspunkt, så jeg riktig kunne gi dem inn. Jeg tok dem for meg, den ene etter den andre: kapitalisten, sosialisten, arbeideren og fagforeningsmannen, politikeren, ung og gammel. Det slo meg at disse menneskene var annerledes: De hadde en sterkere tro og fastere overbevisning

enn jeg. Dersom du er ærlig, tenkte jeg, så må du ta konsekvensene av dette. Det gjorde jeg.»

En kraftig, middelaldrende gruvearbeider som hadde satt seg ned ved et bord bakerst i salen, skjøv ølglasset sitt til side. Ansiktet hans fortalte at han slukte hvert ord. Han lente seg framover da Johan senket stemmen og fortsatte: «Jeg spurte meg selv: Hva er klassekamp? Det er å utrydde og tilintetgjøre en klasse fordi den ikke er i stand til å gi menneskeheten mat og levelige vilkår. Begynner vi ikke da med å gjøre urett? Dersom vi betrakter kapitalistene som bedragerere, blodsugere og flåere, og ikke vet annen råd med dem enn å utrydde dem, tror jeg vi vil gjøre våre hender så skitne at vi ikke blir i stand til å gi noen løsning. Det er tvingende nødvendig å nå fram til de mennesker i begge klasser som er villige til å gå den nye veien — den riktige, den rene. Det er ubetinget mulig at vi sammen kan skape de forhold som gir hvert menneske den plass det har rett til i livet. Tenk om en rekke arbeidsgivere kunne bli forvandlet og gjennom oss arbeidere finne en ny retning! Og tenk om en rekke av oss arbeidere kunne bli forvandlet — for vi trenger det, vi også! Stikker det ikke en kapitalist i mange av oss?»

Johan gjorde en liten pause. En merket at tankene arbeidet i ham; øynene holdt tilhørerne fast og de var tydelig grepet. «Når vi beslutter oss til å gå foran med et eksempel, å leve slik at vårt folk finner en tro og virkeliggjør den i sitt liv, da skaper vi en revolusjon som ikke kjenner noen grenser, en revolusjon uten blodsutgytelse, åndens revolusjon som intet jernteppe, ingen hær, ingen generaler kan stanse. Da blir den vei vi går ren, og vi vil gjøre revolusjonen til virkelighet.» Tilhørerne ga ham varm tilslutning.

Dermed ville Max avslutte møtet. Da reiste Herman Stoffmehl seg plutselig og ba om ordet. I den spente stillheten lød en stemme som var båret av lidenskapelig søken og sterk overbevisning. «Jeg tror jeg er den første som sier noe her i kveld uten ennå å være helt overbevist om at Moralsk Opprustnings prinsipper er riktige. Jeg har stått i den sosialistiske bevegelse i de siste 40 år, og jeg er i dag medlem av det kommunistiske parti.» Tilhørerne spisset ører. «I 40 år har jeg kjempet for et ideal. Den vitenskapelige marxisme har jeg sett på ikke bare som et dogme, men som en veiviser i alt vi gjør. Jeg har alltid vært innstilt på å se disse idealer virkeliggjort før livets slutt. Men – når verden rammes av en slik katastrofe som den vi nå har opplevd, da blir en nødt til å stanse opp og tenke gjennom på ny: har det hatt noen mening alt det en har kjempet for – med de største økonomiske offer og med livet som innsats – har det hatt noen mening?

I de siste ukene har jeg stått i nær kontakt med min gamle venn Johan Holzhaüser. Vi har diskutert Moralsk Opprustning. Men virkelig interessert ble jeg først da jeg leste i vårt partis avis at noen kommunister, kjente kommunister i Moers, var blitt ekskludert av partiet. Jeg sa til meg selv: Da må det likevel være noe ved Moralsk Opprustning. Jeg er ikke av dem som blindt følger partiparoler, jeg har alltid holdt fast på at jeg har en fri vilje. Derfor slo jeg i bordet og sa at dette var ikke rett. Når man går til det skritt å ekskludere sosialister, som vi alle ennå vil være, da må det være noe ved Caux. Er man redd for Caux? Hvis det er tilfellet, da er det der vi hører hjemme, *det* er sosialisme. Moralsk Opprustning vil kjempe for en forvandling i det bestående samfunn.»

Man kunne hørt en nål falle til gulvet. Taleren holdt alle fanget. Hans stemme var langt fra sterk, men livfull, og hendene understreket hans ord med virkningsfull gestikulasjon. Høy og slank som han sto der med sitt sølvgrå hår, minnet han om en aldrende statsmann.

«De ekskluderte min venn Johan. For en uke siden talte jeg over en time til en forsamling av partifunksjonærer i Essen-Steele, og da la jeg ikke fingrene imellom. Resultatet var at jeg fikk et overveldende flertall med meg ved vøteringen etterpå. Jeg har notert meg det som et poeng for meg, og nå venter jeg å bli innkalt til partipresidiet, og er spent på å se om de våger å utstøte meg også. Kanskje sier dere at jeg er overlegen, men jeg er ikke et anonymt partimedlem; jeg sitter i landsstyret i Nordrhein-Westfalen og er med og bestemmer. Jeg vil kjempe for mitt medlemskap i det tyske kommunistparti for å kunne virke innen partiet for at MRA's grunnsetninger kan bli virkeliggjort innen både det sosialistiske parti og kommunistpartiet. Hvis dere tenker over det, vil dere innse at vi kan gjøre mye mer dersom vi blir stående i partiet enn dersom de kaster oss ut. Jeg vil sette alt inn for å vinne dem for disse ideene.»

Noen dager senere var Stoffmehl med på en større partikonferanse i Essen West. Møtet var ledet av Heinz Renner, viseformann i kommunistpartiet i Den vesttyske forbundsrepublikk. Kveldens taler var Hugo Paul, formann i partiet i Nordrhein-Westfalen. Hans hovedemne var Moralsk Opprustning. Stoffmehl har fortalt meg følgende om møtet:

Hugo Paul avsluttet sitt foredrag med å foreslå en resolusjon: «Intet medlem av det tyske kommunistparti får lov til å reise til Caux. Ethvert medlem av det tyske kommunist-

parti er forpliktet til å bekjempe Moralsk Opprustning fordi det er en fiende av arbeiderklassen.»

Da landsstyreformannen var ferdig, fikk Stoffmehl ordet. Han fortalte om hvorledes han selv hadde lært den nye ideologi å kjenne. «Hva jeg har sett og opplevd, er for meg et bevis på at vi må ta Moralsk Opprustning alvorlig, dersom vi er for internasjonal fred og forståelse.» Her ble han avbrutt av tilrop, og uroen utviklet seg raskt til fullstendig tumult. «Jeg ble rasende,» forteller Herman, «og jeg skrek ut: Taler jeg til pøbel eller til opplyste mennesker?» Dirigenten kalte til ro og henstilte til funksjonærene å la Stoffmehl få tale. «Vi må drøfte Moralsk Opprustning på bred basis,» ropte Herman til sine partifeller. «Vi må ta opp til alvorlig overveielse hele spørsmålet om menneskenaturen og dens forvandling.» Han avsluttet med følgende forslag til resolusjon: «Vi funksjonærer i det tyske kommunistparti som har vært sammen i dag, er fullt enige om å godta Moralsk Opprustnings mål som diskusjonsgrunnlag.»

Dirigenten: «Vi har to resolusjonsforslag: Hugo Pauls og Herman Stoffmehls. Jeg ber om votering.» Resultatet ble at 400 stemte for Stoffmehl og 407 for Hugo Paul.

Like før jul fikk jeg brev fra Herman. Han skrev: «Dessverre kan jeg ikke treffe dere i kveld. I aften avgjøres det om jeg skal utstøtes av partiet eller ikke. Møtet i Moers gjorde et dypt inntrykk på meg. Spørsmål på spørsmål ligger ytterst på tungespissen. Jeg håper vi kan få snakket dem gjennom så snart som mulig.»

Stoffmehl var blitt innkalt til en gruppe av partistyret. Først prøvde de å få ham vekk fra Moralsk Opprustning ved å vise hvor betydningsløs denne ideologien var sammenlignet med den kommunistiske. Da det ikke nyttet, fortalte de

ham om Paul Kurowski og hva som var skjedd med ham etter at han kom tilbake fra Caux. «Han var blitt bestukket med amerikanske gavepakker, nye møbler og et nytt gulvteppe! Han er blitt kjøpt av imperialistene!»

Nå falt det seg slik at Herman nettopp hadde vært hjemme hos Kurowski, og der var møblene gamle, det fantes ikke noe gulvteppe i det hele tatt, og de hadde spist rundstykker med leverpostei! Til slutt tilbød de ham en byrådsstilling i Dortmund – på betingelse av at han skrev en artikkel mot Moralsk Opprustning. Stoffmehl av slo. En måned senere, den 28. januar 1950, ble han ekskludert på et ekstraordinært møte i Essen-Steele.

Bølgene hadde gått høyt innen kommunist-partiet i Nordrhein-Westfalen. Den 8. desember 1949 kom hovedstyret sammen til et ekstraordinært møte. Man gikk til en gjennomgripende reorganisasjon av både hovedstyret og partisekretariatet, fordi de begge var blitt «besmittet av en ideologi som sto i strid med partiets». Den engelske avisen «Manchester Guardian» forteller om denne utrenskningen: «Et nytt kommunistisk kjetteri: Moralsk Opprustning.» Avisen siterer den nye formann i landsstyret for det kommunistiske parti i Nordrhein-Westfalen, Josef Ledwohn, som gjorde rede for utrenskningen. Han uttalte at «et av de farligste symptomer var den stadig økende forbindelse mellom partimedlemmene og Moralsk Opprustning.»

Hugo Paul, mannen som hadde utstøtt både Bladeck, Kurowski og Benedens av partiet, var nå selv blitt fratatt formannsstillingen og sin plass i hovedstyret. Anklagen mot ham gikk ut på at han ikke hadde vært tilstrekkelig årvåken overfor fiendtlige ideologier som var kommet inn i partiets rekker.

En kan ikke unngå å bli glad i Ruhr-området, med røyk og støv og tungt regn, men med solskinnsdager innimellom, med gressplener og bøketrær, og hele panoramaet av fabrikkpiper, slagghauger og smelteovner – og så de arbeidende menneskene som er hjertet i det hele.

En av de mange familiene jeg kom til å føle meg sterkt knyttet til, var Heskes. Deres hjem ligger i Essen-Schonnebeck, bare noen skritt fra den gruve hvor mannen, Fritz, hadde sitt arbeid. Helt fra guttedagene hadde han vært aktivt med i arbeiderbevegelsen, og i kommunistpartiet var han en betydelig kraft siden 1931. Midt i 1930-årene ble han fengslet av nazistene for å ha organisert motstand mot regimet, og han satt inne i to år. Da han kom ut igjen, ble han i syv år hindret fra å få arbeid på grunn av sin politiske innstilling. Konen, Jettchen, måtte i denne tiden arbeide som vaskekone for å holde hjemmet sammen. Det var harde dager. Hun var ofte syk og led av besvimelsesanfall. En gang hun gikk for å hente lønningen, besvimte hun ved trappen til kontoret. Den nazistiske kontordamen slengte da pengene ut til henne med en hånlatter: «Se her! Du er ikke mer verdt enn at du kan kjøpe deg et tau og gå og henge deg!»

Da Hitler-styret brøt sammen, tok Fritz fatt på ny med å bygge opp kommunistpartiet i sitt område, dessuten dannet han en celle på 100 mann i Zollverein 3/10, gruve hvor han var formann i klubbstyret. Han lærte opp sine folk, og de fulgte hans ordrer. De hadde faktisk gruve i sin makt. I 1948 reiste han til Folkekongressen i Øst-Berlin som arbeidernes representant.

Jeg glemmer ikke den ettermiddagen da vi besøkte Heskes første gang. Vi hadde sittet sammen en ti-tolv av oss og snakket igjennom den situasjon vi sto overfor. På ny var

det kommet oppfordring til å spille «Den glemte faktor» i Ruhr-området, og nå ventet vi en teatergruppe på vel seksti mennesker. Hvor skulle de bo? Vi regnet opp de hjemmene som var stilt til rådighet, og en kom fram med tanken at vi kanskje kunne spørre Fritz Heske også. Han hadde jo vært til stede ved et møte for Moralsk Opprustning som kullgruveselskapet hans hadde innbudt klubbstyrene til i Königs-winter. Heske hadde lyttet til talerne og det internasjonale koret fra Caux, og så hadde han gått uten å si et ord. Vi mente det var riktig å prøve, og så falt det da på meg og en tysk kamerat å oppsøke Heske.

Som vi nærmet oss Essen-Schonnebeck, stanset jeg bilen et øyeblikk. «Du,» sa jeg til min tyske venn, «jeg er redd, jeg føler meg så hjelpeløs overfor mennesker.» «Jeg også,» var svaret, «tror du vi blir kastet ut? Heske er en kraftig kar – og temperamentsfull.» – « Vet ikke. Men skal jeg være ærlig, så har jeg mest lyst til å snu.»

Foran oss kunne vi se de veldige gruehjulene på «Zollverein» dreie rundt. Vi ble sittende og fortelle hverandre om det som rørte seg i oss. Vi følte behovet for en høyere visdom enn vår egen. Hva kunne vi annet gjøre enn å søke ledelse? Vi ba om frihet fra vår frykt og usikkerhet og om at Gud måtte vise oss hva vi skulle si. I stillheten som fulgte, kom enkle, klare tanker om hva vi skulle fortelle Heskes. Og i tillit til det vi hadde fått, kjørte vi videre til deres hjem.

Døren ble åpnet, og der sto fru Heske, en middels høy, fyldig dame i femtiårene. Vi sa hvem vi var, og smilende ba hun oss komme inn. Vi gikk inn i stuen – velstelt og trivelig var den – og der satt Heske og arbeidet ved skrivebordet.

Som tidligere nevnt, hadde han allerede vært på et møte om MRA i Königswinter. Da han skulle dra dit, hadde en av

partifellene sagt til ham: «Det er ikke tillatt å være med der, det er Moralsk Opprustning.» Og neste dag var det kommet beskjed fra partistyret i Essen: Det var forbud mot å reise. Sønnen som nettopp var uttatt til å representere Freie Deutsche Jugend (ungkommunistene) på pinsesammenkomsten i Øst-Berlin, hadde også gått hardt inn på ham og sagt at han måtte holde seg hjemme. Men Fritz hadde fulgt sitt eget resonnement. «Er jeg ikke arbeidernes representant, og bør jeg ikke gjøre meg opp min egen mening, slik at jeg kan svare på de spørsmål som arbeiderne stadig stiller meg om Moralsk Opprustning?»

Heskes ba om at vi endelig måtte besøke dem igjen. Vi fortalte Fritz at det ville komme en større gruppe av utlendinger til Ruhr-området for å vise industridramaet «Den glemte faktor» i Hans Sachs Haus i Gelsenkirchen. Men vi visste ikke hvordan vi skulle få innkvartert dem alle sammen, hadde han noen tanke om hvor de kunne bo? — «Jeg skal hjelpe dere,» sa Fritz, slengte på seg jakken og gikk med oss. På kort tid hadde han skaffet hus og fritt opphold for femten.

Et par dager senere var vi hjemme hos dem igjen. Fritz viste oss et brev han hadde fått fra partisekretariatet i Essen. De innkalte ham til et distriktsmøte hvor han skulle stå til rette for hva han hadde gjort.

«Omtrent 60 partifeller var til stede,» forteller Fritz, «og sekretæren for Essen-området tok ordet. Meget brysk la han fram partiets syn på Moralsk Opprustning. Deretter beskyldte han meg for disiplinærbrudd og ideologiske avvikelser, og ga meg så ordet, ikke for å forsvare meg, bare for å gi en forklaring. Men jeg talte i 40 minutter,» fortsetter Fritz med et smil, «og hevdet at jeg som arbeidernes

valgte representant måtte ha rett til selv å sette meg inn i de ting som arbeiderne stadig kom med spørsmål om. Og med hensyn til de iakttagelser jeg gjorde, fortalte jeg dem at jeg var blitt overbevist om at disse menneskene kjempet for freden og at deres fire absolutte moralnormer både er riktige og nødvendige.»

Partisekretæren hadde gjentatt at Heske hadde brutt partidisiplinen, men at Fritz kunne gjøre det godt igjen dersom han undertegnet en uttalelse som tok avstand fra Moralsk Opprustning. Han avsto. Partisekretæren stilte da forslag om eksklusjon. Det ble 38 som stemte for forslaget, 9 stemte imot, mens 20 unnlot å stemme.

Heskes sønn hadde også vært til stede. Han ble rasende. «Hva slags kameratskap er dette? Her har min far ofret alt for partiet, både sin tid og arbeidskraft, og så er han med ett slag blitt fordømt og kastet ut av det parti han selv har bygd opp i disse 20 år!» – «Er dette takken,» sa sønnen, «da er også jeg ferdig med partiet.» Dermed hadde Heske og hans sønn forlatt forsamlingen. En tredje av partifellene forlot demonstrativt salen sammen med dem.

Den 10. mars 1950 rykket partiet ut med en erklæring i «Neue Volkszeitung» under overskriften «MRA — et middel til å forberede krig.» Her heter det blant annet: «Man kan ikke diskutere med Moralsk Opprustnings agenter, mot dem må der føres en uforsonlig kamp. Det er grunnen til at intet anstendig, fremskrittvennlig og fredselskende menneske kan ha noe å gjøre med disse agenter for Amerikas krigsforberedelser. Den som gjør det, vil selv bli agent og dermed plassere seg utenfor partiets rekke.» Artikkelen var undertegnet: «Kretssekretariatet for det tyske kommunistparti i Essen.»

Eksklusjonen gjorde et sterkt inntrykk på Fritz, men samtidig viste det ham at ethvert forhold til mennesker og ideer må baseres på de grunnverdier han hadde funnet fram til. Han visste godt hva som foregikk bak kulissene innen partiet, og kjente den personlige maktkamp blant partifellene. Også for sønnen Fritzchen hadde eksklusjonen vært et sjokk, og da pinsen kom, dro han ikke til ungdomsfestivalen i Øst-Berlin, men talte isteden ved et masse møte for Moralsk Opprustning i Gelsenkirchen.

Men det som sterkest bidro til å gi både far og sønn en ny overbevisning, var den forvandling som gikk for seg i deres eget hjem. Før første gang var far og sønn helt åpne og ærlige overfor hverandre. De hadde ikke alltid hatt det så lett seg imellom hos Heskes. Fru Jettchen tilhørte den evangeliske kirke. Fritz hadde allerede i 20-årene forlatt kirken og hadde bekløpet den fra da av. Partiarbeidet trakk ham mer og mer bort fra familien, og når han hadde et av møtene hjemme hos seg selv, sendte han Jettchen ut på kjøkkenet. Hans arbeid for revolusjonen slukte ham så han helt forsømt henne, og den kjærlighet han engang hadde følt, ble kald. For henne var livet blitt et mareritt.

Da Fritz begynte å anvende de fire moralnormer på seg selv og lyttet til den indre stemme, åpnet det seg et nytt liv for ham. Etter en tid kom han hjem en kveld med en stor overraskelse til Jettchen. Det var et konkret uttrykk for hans trang til å gjøre godt igjen det han hadde revet ned. Med et gutteaktig smil og med stolt forventning overrakte han henne en sy- og stoppekurv. Den hadde et nydelig brodert lokk med blomster i utsøkte farger. Fritz hadde sluttet med å drikke og spille poker på lørdagskveldene, og nå hadde han

fått den tanke å bruke pengene han hadde spart til å gi henne denne gaven.

En ny verden åpnet seg for Jettchen. Hver dag når Fritz kom hjem fra arbeidet, fortalte han henne om alt det som hadde hendt i graven og om dagens spørsmål og oppgavene der og i klubbstyret. Hun blomstret opp når hun merket at han trengte til henne. Hans daglige kamp ble hennes.

Julen 1950 tilbrakte jeg sammen med Heskes. Vi fikk først en solid gruvearbeider-middag: flesk og poteter og bønner, deretter kaffe med et bugnende kakefat. Jeg måtte fortelle dem om hvordan vi feiret julen hjemme, fra juletreet ble tent til julenissen var ute av døren. Så ble det en lang stillhet, bare en svak sus av kaffekjelen som sto og koset seg på den skinnende ovnen.

Jettchen brøt stillheten. Hun fant fram en gammel bibel og leste juleevangeliet. For henne var dette en hellig handling: stemmen skalv, og lesningen var usikker, men hennes hjerte var helt og fullt med, og ansiktet lyste. Da hun var ferdig, stemte Fritz i med «Stille Nacht, heilige Nacht,» og Jettchen og Fritzchen falt inn med ham. Jeg bare lyttet. Jettchens litt metalliske stemme en tanke høyere enn Fritz', han kraftig og i sin egen toneart, mens Fritzchen, som hadde den beste stemmen, lå etsteds imellom. Det lød skjærende falskt, men likevel så naturlig og sant. Og de øynene! Mennesker fylt av dyp glede og med fred i sinnet. Jeg tenkte på hva Jettchen hadde fortalt: «Det var en tid, Leif, da jeg trodde at solen aldri mer ville skinne for meg. Men nå er det annerledes.» – «I tretten år har jeg bedt til Gud om at vår familie måtte bli forenet igjen,» sa hun.

Etter hvert kom Jettchen mer og mer til å vokse seg inn i den internasjonale gruppen som arbeidet i Ruhr-området.

Ofte kom det delegasjoner fra Asia og Afrika eller andre kontinenter. De kom for å gjøre seg kjent med Moralsk Opprustnings arbeid og treffe de menn som sto i første rekke her hvor den ideologiske kamp raste. Heskens hadde mange slike besøk, og Jettchen var alltid den moderlige vertinne.

I gruen kom Fritz's forvandling til å virke som en utfordring til arbeidskameratene, og noen gikk til motangrep med en gang. Men hele hans måte å være på var blitt annerledes, og fordi han daglig fulgte de tanker han fikk i stillheten, var han i stand til å beholde initiativet og føre videre den nye revolusjonære ide som hadde grepet ham.

En avgjørende prøve var klubbstyre-valget som ble holdt ni måneder etter at han hadde vært i Caux. Partiet organiserte en intens kampanje mot ham, og benyttet alle midler for å få ham kastet: hviskekampanje, flyveblader, løgnhistorier og bakvaskelser. Fritz tok det hele med ro. Men et par dager før valget slo han opp på meldingstavlen en plakat og gjorde rede for Moralsk Opprustnings prinsipper og de retningslinjer han ville følge. Heske ble gjenvalt som klubbformann med flere stemmer enn han noen gang før hadde hatt.

Ved sin utrettelige kamp og det urokkelige mot han viste overfor angriperne, vant han venner på alle kanter. Etter tre år kunne han konstatere at majoriteten av den 100-mannscellen han hadde skolert i årevis, støttet opp om ham og det arbeid han gjorde i gruen.

Men Fritz var klar over at de nye ideer han hadde tilkjempet seg, ikke bare var en ideologi for arbeiderne. Derfor satte han like mye inn på å skape et åpent og ærlig samarbeid med direksjonen. Den mann han begynte med, var den vanskeligste av underdirektørene. Fritz forteller gjerne om

hvordan dette gikk til. «Vi dro sammen til Caux som hund og katt,» sier han med et lunt smil, «men vi overvant fiendskapet og kom tilbake fast besluttet på sammen å føre ut i livet det vi hadde sett – både på arbeidsplassen og i ledelsen av gruen.» Resultatet var at neste sommer reiste direktøren selv til Caux.

Fritz fremhever hvor lite han hadde oppnådd ved å bruke klassekampens metoder dengang dette sto som det eneste for ham. Men da han begynte å anvende absolutte moralnormer og selv gikk inn under kravet om forvandling, vokste tilliten både innen klubbstyret og i forholdet til direksjonen, og det ble til fordel for alle som arbeidet i gruen. «Problemer vil jo stadig komme opp,» sier Fritz, «men vi har alltid funnet fram til den rette løsningen på grunnlag av det nære tillitsforhold.»

Utpå våren 1950 var det at en rekke fremtredende tyskere oppfordret Moralsk Opprustning til å holde en konferanse i Ruhr-området. Forbundskansleren, Konrad Adenauer, skrev til dr. Frank Buchman: «Moralsk Opprustning er i etterkrigstidens Tyskland blitt et dagligdags begrep. Jeg tenker på alt det Moralsk Opprustnings arbeidslag har oppnådd i Ruhr-området gjennom skuespillet «Den glemte faktor». Store kretser av politikere, forretningsmenn og fagforeningsmenn er derved kommet i kontakt med Moralsk Opprustnings tanker. Dertil er tallrike førende politikere, ledere innen fagbevegelsen, innen industri og handel blitt invitert til å ta del i de årlige konferanser i Caux. De er takknemlige for at Caux har gitt dem anledning til å diskutere Tysklands brennende problemer på en verdensbasis og i en atmosfære av hjertelig samarbeid med representanter fra alle land hvor den individuelle og personlige frihet fremdeles er bevart. Jeg tror at

med henblikk på den offensiv de totalitære ideologier har innledet i Øst-Tyskland, er Forbundsrepublikken, og da fremfor alt Ruhr-området, den gitte plattform for en demonstrasjon av Moralsk Opprustnings ide.»

Konferansen ble åpnet med en massedemonstrasjon i Hans Sachs Haus i Gelsenkirchen i pinsen 1950, samtidig med at Freie Deutsche Jugend hadde samlet titusener av ungkommunister i Øst-Berlin. Møtesalen i Hans Sachs Haus er beregnet på 2000 personer, men denne gang hadde den måttet gi plass til atskillige hundre ekstra. Her var gruvearbeidere og stålarbeidere, industriledere og politiske ledere fra alle deler av Ruhr-området og fra Tyskland for øvrig. En gruppe menn og kvinner fra den russisk-okkuperte sone hadde også våget seg over grensen og kommet den lange veien for å være med. Og blant de tallrike representanter fra 24 nasjoner var enken etter Burmas første statsminister Aung San, formannen for det millionsterke japanske jernbanearbeider forbund Etsuo Kato, Irène Laure fra Frankrike og den aldrende amerikanske senator Theodore Green – Roosevelts nære medarbeider. Pressen kalte forsamlingen den mest internasjonale som Gelsenkirchen noen gang hadde sett.

På podiet satt de menn som mer enn noen hadde forberedt grunnen for dette møtet: Max Bladec, Paul Kurovski, Willy Benedens, Johan Holzhauser og Herman Stoffmehl. Sammen med dem satt også industriledere hvis nye innstilling var blitt samtaleemne i hele Ruhr-området, og en gruppe ungdom.

Den mann som hadde vært inspirasjonen til denne nye tenkning i så mange nasjoner, Frank Buchman, holdt hovedtalen: «Die Bestimmung für Ost und West».

(«Bestemmelsen for Øst og Vest.») Mellom klokken 18 og 19 overførte alle vest-tyske radiostasjoner dr. Buchmans ord til millioner av mennesker ut over landet.

«Marxister finner fram til en ny tenkning i en krisetid,» sa han. «Klassekampen holder på å bli foreldet. Arbeidsgivere og arbeidere begynner å sette ut i livet det positive alternativ til klassekampen... Er forvandling for alle det eneste grunnlag for enhet for alle? Kan marxister bli annerledes? Kan de tilegne seg denne nye måten å tenke på? Kan marxister brøyte veien for en høyere ideologi? Hvorfor ikke? De har alltid vært åpne for det som er nytt. De har vært foregangsmenn. De vil gå i fengsel for sin tro. De vil dø for sin tro. Hvorfor skulle det ikke bli dem som kjemper fram denne høyere tenkning?»

Den veldige forsamling satt som trollbundet da det gikk opp for dem i hvilken grad Frank Buchmans visjon allerede holdt på å bli virkelighet gjennom den mektige rekke av erfarne og overbeviste revolusjonære som sto fram og forpliktet seg til den nye ide – Bladeck, Kurowski, Benedens, Holzhaüser, Stoffmehl... Der jeg satt på podiet, kunne jeg se ansiktene – hvordan folk ble revet med.

«Er det mulig å bygge opp en ny verden?» spurte Stoffmehl. «Vi svarer Ja! Fra dypet av våre hjerter svarer vi Ja. For gjennom Moralsk Opprustnings fire grunnsetninger har vi funnet noe som er nytt i verden. Kan hende vil dere innvende at det er da gammelt, det er de samme etiske verdier som kristendommen og sosialismen bygger på. Men disse grunnsetninger ble ikke fulgt og levd, og det er det avgjørende. Derfor sier vi: Når menneskene blir annerledes, da vil også forholdene bli annerledes.» «Fordi vi er blitt overbevist om dette,» fortsatte taleren med begge armene ut mot forsamlingen,

«kjemper vi sammen med dem som står bak Frank Buchman, med samme lidenskap som vi har kjempet for våre tidligere ideer. Vi vender oss til alle mennesker, arbeidere, arbeidsgivere, politikere, og vi sier: Kjemp sammen med oss! Bli annerledes! Men innbill dere ikke at det er lett! Det er vanskelig. Det koster å be om undskyldning. Men når en har gjort det en gang, da åpner det veien.»

«Vi roper det ut til alle mennesker,» sluttet han. «Kjemp med oss for en ny verden! En verden slik som vi alle ønsker den, hvor vi kan leve i fred og velstand, hvor ikke enda en krig vil komme over oss.»

Også industrilederne som talte, gjorde inntrykk. De forpliktet seg til å samarbeide med disse tidligere kommunister for å finne nye veier og nye mål for industrien. Sammen var de kommet til den overbevisning at forvandling av kommunister og kapitalister gir håp om den enhet som omfatter alle.

Møtet varte i tre timer. Men det var mange hundre tilhørere som ikke ville gå. De samlet seg rundt podiet og ville vite mer.

Kamp om klubbstyrene

Nyhetene om denne «større revolusjon» spredte seg som ild i tørt gress. Og de ideer og den livsholdning mennene fra Moers og Essen ga uttrykk for, grep etter hvert om seg til andre deler av Ruhr-området. Aktive partifunksjonærer, menn med opptil 30 års erfaring i å utøve kommunismens taktikk og strategi, reiste til verdenskonferansen i Caux uten å la seg stanse av forbud og trusler fra partiledelsen. De kom enkeltvis eller som medlemmer av delegasjoner; men felles for dem alle var den innstilling at de ville gjøre seg opp en selvstendig mening om hva Moralsk Opprustning var.

På samme måte som Bladeck og Kurowski, Stoffmehl og Heske ble også disse menn utstøtt av partiet. Det spilte ingen rolle om de var menn som hadde grunnlagt og ledet partiet i sin by, eller om de var ganske alminnelige partimedlemmer, — alle ble ekskludert, og det uten noen annen grunn enn den at de hadde vært i Caux. Det som var skjedd i Moers og Essen, gjentok seg nå i industribyene Dortmund, Bochum, Gelsenkirchen, Gladbeck, Castrop-Rauxel og Lünen.

Enten de ønsket det eller ei, kom denne avantgarde av radikale arbeidere i ildlinjen av den ideologiske konfron-

tasjonen i Ruhr-området. En krigføring pågikk i det stille og under overflaten, men blusset voldsomt opp ved valgene av tillitsmenn i dette industrielle tettstedet, – et av de største i Europa.

«Valget av klubbstyrene i tungindustrien er uhyre viktig,» fortalte Max Bladeck oss en dag. «Det er enda viktigere enn de politiske valg. Kommunistene er klar over dette, derfor setter de alt inn på å vinne makten i fabrikkene og gruvene.»

Hva Max sa, stemmer helt overens med det som ble sagt av den engelske kommunistleder Harry Pollitt etter at partiet hadde lidt sitt nederlag ved parlamentsvalget i 1950: «De store problemene blir ikke avgjort i dette reaksjonære parlament, men gjennom massens kamp i fabrikkene og på gatene.»

Ved klubbstyrevalgene i 1949 og 1950 var kommunistene gått merkbart tilbake. Dette kom frem under partikongressen i Weimar den 30. mars 1951. Walther Ulbricht, generalsekretæren for det tyske sosialistiske enhetsparti og den sterke mann i den russisk-okkuperte sone av Tyskland, var æresgjest ved denne kongressen. Etter at han hadde hørt Max Reimann og Heinz Renner, formannen og viseformannen i Det tyske kommunistparti, holdt Ulbricht en tale hvor han sterkt kritiserte partikongressens svakheter:

«Vi har ikke vært særlig glade for kamerat Renners tale. Hvorfor ikke? Kanskje de som sitter i Forbundsdagen har mye å gjøre,» (her ble taleren avbrutt av latter) «men dersom de ikke er tilstede ved valgene på klubbstyrer innen gruveindustrien i Ruhr-området, da er det ikke bra.» (Bravrop og håndklapp) ... «Slike begivenheter som det er blitt berettet om her, nemlig at vårt parti har lidt et alvorlig tilbakeslag ved

klubbstyrevalgene i Gelsenkirchen-området, skulle vært gjort til hovedemne for de offentlige diskusjoner i Ruhr-området når man forberedte partikongressen. For det er grunnproblemet. Hva er årsaken til denne tilbakegang i Gelsenkirchen?»

Det klubbstyrevalget som fulgte i Ruhr-området i november 1951, ble preget av en intens aktivitet. Kommunistavisen «Neue Volkszeitung» brakte i løpet av 10 dager seks artikler med voldsomme angrep på Moralsk Opprustning. Gjennomgangstemaet var: Velg ikke mennene fra Caux! Velg ikke de moralsk avvepnede feigingene — de er arbeiderklassens fiender! Og Heinz Renner, viseformannen i kommunistpartiet, sa advarende til Hermann Stoffmehl: «Vi er fast besluttet på å knekke Moralsk Opprustnings makt i klubbstyrene og dermed redusere det til en sekt og intet annet.»

Hver dag hadde kommunistene sine folk stående ved inngangen til gruvene for å dele ut flyveblader, og stadig fikk en høre rykter som ble satt ut i den hviskekampanjen de førte både over og under jorden. Også høytstående partifunksjonærer var aktive overalt — f. eks. Willy Agatz, en av de dyktigste fagforeningsfolk som kommunistene hadde i Ruhr-området. I 1946–47 var han viseformann for det vest-tyske gruvearbeiderforbund med ca. 500.000 medlemmer. I 1949 ble han valgt inn i Forbundsdagen. I november 1951 skrev Willy Agatz i «Neue Volkszeitung»: «Ved klubbstyrevalget i år er det vår oppgave å føre kampen mot Moralsk Opprustnings agenter blant gruvearbeiderne med den største energi.»

Da han talte til partiets klubbstyremedlemmer i Essen og Gelsenkirchen-området var appellen: «Bygg opp aktive celler i gruvene!» Disse cellene skulle angivelig motarbeide

den militære opprustning og kjempe for verdensfreden og for arbeidernes krav. Men deres egentlige hensikt var å gjenvinne den makt kommunistene hadde tapt innen gruvedindustrien i 1949–50.

«Vårt parti har lidt alvorlig tilbakeslag ved klubbstyrevalgene i Gelsenkirchen-området,» hadde Walther Ulbricht sagt på partikongressen i Weimar. Og han spurte: «Hva er årsaken til denne tilbakegang?» Det Walther Ulbricht ikke fortalte, var at nøkkelmennene i syv av de største gruvene i Gelsenkirchenområdet hadde vært i Caux og var blitt ekskludert av partiet. Hvordan gikk det så med disse menn ved valget i november 1951?

Klubbformannen i gruen «Bergmannsglück», som beskjeftiget 3600 mann, hadde vært aktiv partifunksjonær i 28 år. Etter at han lærte Moralsk Opprustnings ideer å kjenne, satte partiet alt inn på å få ham kastet ut av klubbstyret, og før valget angrep de ham både ved agitasjon i gruen og gjennom pressen. «Neue Volkszeitung» brakte tre ærekrenkende artikler om ham. Han ble gjenvalgt som klubbformann.

En annen arbeider, medlem av klubbstyret i gruen Bonifacius (3000 mann), sa til oss da han hadde vært i Caux: «Denne gangen har jeg ingen sjanse til å bli valgt.» Men han fikk 208 stemmer mer enn ved noe valg tidligere. Hans nærmeste partifelle i klubbstyret var en av grunnleggerne av kommunistpartiet i Gelsenkirchen. Han hadde også vært i Caux den høsten, og han ble gjenvalgt med økt stemmetall. Og klubbformannen for denne gruen toppet listen med de fleste stemmer og fortsatte som arbeidernes tillitsmann. Han hadde vært i Caux for annen gang.

Kvelden før valget i gruen Graf Moltke (3500 mann) delte kommunistene ut et flyveblad med voldsomme angrep

mot klubbformannen, som gjentatte ganger hadde gått inn for Moralsk Opprustnings ideer, og mot en kommunist som den sommeren var blitt utstøtt av partiet fordi han hadde vært i Caux. Angrepet kom på et tidspunkt da de to ikke lenger hadde noen mulighet for å legge sin sak fram for arbeiderne. De ble gjenvalgt sammen med fire andre klubbstyremedlemmer som det året hadde vært i Caux. Og klubbformannen selv ble for tredje gang valgt til å representere de 25.000 arbeiderne i dette gruveselskapet.

I gruen Zollverein 3/10 ble Fritz Heske gjenvalgt og fortsatte som klubbformann. I den vestlige delen av industriområdet sikret Max Bladeck seg flere stemmer enn ved forrige valg, og fortsatte som klubbformann i Rheinpreussen IV i Moers. I den nordlige delen av Ruhr-området, i Castrop-Rauxel, ligger Erin-gruen med 4500 menn. Der ble både formannen og viseformannen i klubbstyret (som begge tidligere hadde vært kommunister) angrepet på grunn av sin innsats for Moralsk Opprustning, men begge ble gjenvalgt med 200 stemmer mer enn ved siste valg. To andre klubbstyremedlemmer som hadde vært i Caux like før valget, fikk også flere stemmer enn de noensinne før hadde oppnådd.

Enda lenger nord, der hvor gruvegangene går dypere og dypere ned i jorden, ligger «Victoria»-gruen (3400 mann) i Lünen. Den førende kommunist i klubbstyret, som samtidig var formann for partiet i Lünen-Süd, hadde også vært i Caux det året. Da han vendte tilbake fra Sveits, ble han utstøtt av partiet og dessuten utsatt for voldsom bakvaskelse. En dag ble han slått ned på gaten og mishandlet. Alt dette ledet til at hans nærmeste partifelle i klubbstyret stilte seg solidarisk med ham og gikk ut av partiet. Fjorten andre forlot partiet av

samme grunn. Ved valget økte han sitt stemmetall med 189 fra forrige valg. Hans kamerat, som stilte seg solidarisk med ham, fikk flere stemmer enn noen annen i gruen.

Sett under ett styrket valget i 1951 det inntrykk som hadde begynt å festne seg etter de to foregående år: kommunistenes tilbakegang innen klubbstyrene var bemerkelsesverdig. En bekreftelse på dette ble gitt på en internasjonal konferanse for Moralsk Opprustning i 1951 av Hubert Stein. Han var medlem av gruvearbeiderforbundets sentralstyre i Tyskland. Han sa: «I løpet av de siste tre årene er kommunist-stemmene i klubbstyrene innen gruveindustrien i Ruhr-området gått ned fra 75% til 22%, hovedsakelig på grunn av Moralsk Opprustning.»

Men det var ett sted i Ruhr-området hvor kommunistene holdt stand. I deres «høyborg», kullgruen «Nordstern», vant de 10 av klubbstyrets 11 arbeiderrepresentanter. Det var her at vi sto overfor den største utfordringen. Men vi ga ikke opp. Derfor vil jeg fortelle dere, kjære fadderbarn, hvordan det skjedde en forandring.

Nordstern-gruven

Et av de steder i Ruhr-området som alltid virker like fascinerende på meg, er Nordstern-Gelsenberganlegget i Gelsenkirchen-Horst. Under jorden arbeidet 3000 støvete og svette menn og brøt ut kull til kraftverket i Gelsenberg Benzin, til forkokningsanlegget og til havnen, hvor det «sorte gull» ble eksportert til fjerne land.

Det var tre adskilte anlegg som sammen beskjeftiget ca. 9000 mann. I kommunistenes kamp for å vinne Ruhr-området var «Nordstern» deres faste borg. Det var i 1946 at en gruppe besluttsomme menn hadde bestemt seg for å ta makten i gruven. De var få, men de visste hva de ville, og de forfulgte sin plan med ubøyelig konsekvens og glødende seiersvilje. Det lyktes. Snart behersket de arbeidsstokken fullstendig, og de satte direksjonen under hardt press. I klubbstyret gjorde de hva de ville: av de elleve medlemmene var ti kommunister.

Da de først hadde fått makten i «Nordstern», forsømte de ikke å bruke den. Gjentatte ganger vedtok de resolusjoner som støttet kommunistpartiets arbeid i andre deler av verden, og ved store anledninger ble det fra denne gruven sendt hilsningstelegrammer og gratulasjoner til presidenten i den

russisk-okkuperte sone i Tyskland og til Josef Stalin i Moskva. Medlemmer av klubbstyret dro til øst-sonen for å få instruksjer, og partifeller fra øst kom til «Nordstern» og fikk arbeid der.

Da «Den glemte faktor» ble oppført i Hans Sachs Haus i Gelsenkirchen våren 1950, ble noen av oss invitert til å møte klubbstyret og direktøren for gruven. Det var fire av oss som gikk: en engelsk gruvearbeider, Geoffrey, Jens Jonathan og jeg. Da vi kom til direktørens kontor, fant vi bare direktøren selv og klubbstyrets ikke-kommunistiske medlem. Vi pratet en 20 minutters tid. Da med ett gikk døren opp, og inn kom de 10 kommunistene i samlet flokk. De opptrådte hele tiden som en enhet og grep initiativet med en gang. De hadde nøyaktig forberedt hva de skulle si og hvem som skulle si det. Vi lyttet. De to skarpeste debattantene blant dem la fram sitt syn, gjorde rede for verdenssituasjonen og hevdet at klassekampen var det eneste middel til å knekke det kapitalistiske system. Moralsk Opprustning så de på som en hindring for klassekampen og dermed som en fiende av freden.

Da det ble en liten pause, grep vi ordet. I atombombens tid – mente vi – vil den logiske konsekvens av Karl Marxs klassekamplære være total tilintetgjørelse. «Ut fra denne erkjennelse må vi derfor orientere oss på ny, se situasjonen i øynene og ta konsekvensene – noe en sann marxist alltid vil gjøre. Det verden trenger, er en dyptgående forvandling i menneskene selv, en ny tenkning som skaper uselvvisk samarbeid. Vi arbeider for en slik forvandling av menneskenaturen i oss selv og i enhver overalt i verden.»

De ti forlot møtet på samme måte som de var kommet. Ingen av dem hadde vist hva han personlig følte. Vi ble sittende igjen og prate med direktøren. Han var interessert i å

få vite mer om denne livsform, og om verdensarbeidet vi sto oppe i. Selv hadde han vært i Hans Sachs Haus flere ganger og sett «Den glemte faktor». Han var fullt enig i at forvandling er den eneste vei og at den må begynne med oss selv, uansett hvilken situasjon vi står overfor.

Neste dag brakte «Neue Volkszeitung» en artikkel om dette besøket i Nordstern med overskriften «De 'moralske' truer fagforeningsmenn med atombomben.» Undertitelen lød: «USA-imperialistenes agenter får det eneste riktige svar av klubbstyre- medlemmene.»

I november 1950 brøt det plutselig ut streik i gruen. To av kommunistene i klubbstyret var blitt avskjediget for provokatorisk opptreden. Før en halv time var gått, kunne Radio Leipzig i den russisk-okkuperte sonen bringe nyheten, og den oppfordret alle gruvearbeiderne i Ruhr-området til sympatistreik. Klubbstyret selv sendte streikekomiteer rundt om i Ruhr-området for å få trukket med i streiken alle de 100 000 arbeiderne i selskapet G.B.A.G. som «Nordstern» var en del av.

Sentralstyret i Det tyske gruvearbeiderforbund hadde erklært streiken for ulovlig, men faren var likevel overhengende, da streiken tydeligvis var av ideologisk art og tok sikte på å lamme det økonomiske og industrielle liv i Ruhr-området. Men streikekomiteens håp gikk ikke i oppfyllelse. Etter tre dager gjenopptok gruvearbeiderne i Nordstern arbeidet, og planen om en sympatistreik falt i fisk. Hva var det som hadde hendt?

Et par av de menn som så utviklingen på nært hold, kan fortelle: Direktøren for G.B.A.G. gruppe Gelsenkirchen uttalte: «Når vi var i stand til å stanse denne streiken så raskt, hadde det en eneste årsak: de menn som hadde ansvaret, var

blitt kjent med Moralsk Opprustnings prinsipper. Dette gjaldt både arbeidsgivere, fagforeningene og det sentrale klubbstyret i selskapet, uansett om de var sosialister eller kristelige demokrater. Dette førte til at vi fant en felles linje, som vi da fulgte uten å vike av.»

Nordrhein-Westfalens økonomi- og samferdselsminister dr. Artur Straeter, sa: «Når streiken ikke fikk anledning til å gripe om seg, kommer det av at de ansvarlige klubbstyremedlemmer rundt om i Ruhr-området var blitt preget av ideologien fra Caux. De avverget en sympatistreik som kunne ha skapt en meget alvorlig situasjon.»

Og Fritz Heske, formann i klubbstyret i «Zollverein 3/10», fortalte: «Den illegale streikekomitéen kom til meg i «Zollverein». Bare for et år siden ville jeg som kommunist ha vært 100 % med. Men nå fortalte jeg dem at jeg arbeidet etter prinsippet: Hva er rett? og jeg avviste dem. Og på samme måte var det en rekke av klubbstyrene som takket være Moralsk Opprustning ble i stand til å gjennomskue streikekomitéens plan og avvise den.»

Etter hvert begynte de nye ideer å slå rot, og hver sommer dro delegasjoner fra «Nordstern» til verdenskonferanser for Moralsk Opprustning. De menn som hadde tatt et klart standpunkt for en moralsk ideologi, var gjenstand for stadige angrep, men de lot seg ikke skremme.

Ved klubbstyrevalget i november 1951 greidde kommunistene i Nordstern å beholde sitt store flertall. Det var imidlertid ikke fordi kommunistene hadde massen av arbeiderne bak seg, men fordi de andre var splittet på grunn av enkelte menns ærgjerrighet. Ingen ville trekke seg tilbake, og dette førte til at det ble stilt opp for mange kandidater på valglisten.

Dermed ble stemmene spredt, og den enkelte fikk ikke stort nok stemmetall til å nå opp.

Neste valg ble avholdt våren 1953. Den nye loven hadde bestemt at valg skulle holdes annethvert år, og dessuten ble klubbstyrene utvidet med flere nye medlemmer. Nå som tidligere sendte kommunistpartiet ut en flom av flyveblader som advarte velgerne mot «de moralsk opprustedede kandidater». Resultatet av valget ble så oppsiktsvekkende at den sosialistiske avis i området, «Die Westfälische Rundschau», brukte overskriften «Valgsensasjon». Av de 23 representanter i det nye klubbstyret var bare tre kommunister.

Den mann som var formann i klubbstyret både før og etter valget, var en marxist som i alle år hadde fulgt klassekampens teorier. Likesom mange andre i Ruhr-området hadde han hatt sin oppvekst i den sosialistiske ungdomsbevegelse og hadde i 1930-årene sluttet seg til kommunistpartiet. Han var en av de arbeidere som satte alt inn for sosial rettferd og fred i verden. Vi var ofte i hans hjem. Han kom stadig tilbake til noe som syntes å ha gjort et uutslettelig inntrykk på ham: den forandring han hadde sett hos gruvelederen. Her sto marxisten overfor en arbeidsgiver som ikke lenger var ute etter egen vinning og ikke ville trasse sin vilje igjennom – et menneske med nye motiver. «Vi kan stole på ham,» sa han om sin sjef, «fordi han er åpen og ærlig. Han prøver å finne fram til 'hva som er rett', derfor kan vi ha tilit til ham. Han hører på oss, derfor kan vi samarbeide med ham.»

Marxisten erkjente at det finnes en ideologi som står over klassene. Han oppdaget noe nytt: en arbeidsgiver som kjemper for en gjennomgripende forvandling av motivene i sin egen krets, kan støte på like stor motstand der som en

arbeider risikerer å møte i sine egne rekker når han går inn for det som er moralsk rett. Han fikk erfare at en virkelig venn er den som kan besvare de dypeste lengsler og behov i mennesket – uansett hvilken klasse eller rase han kommer fra.

En dag ble klubbformannen alvorlig syk. Da han merket at det led mot slutten, ville han gjerne tale om det som lå ham mest på hjertet. Da ba han gravedirektøren komme, og han var hos ham i de siste timene.

Det jeg husker best fra «Nordstern», er en opplevelse fra sommeren 1956. Menn fra alle lag i gruen hadde bedt om en oppførelse av «Diktatorens tøfler», et skuespill av den engelske forfatter Peter Howard. I den forbindelse hadde en kanadisk kamerat og jeg kommet til at vi skulle dele ut billettene i gruen. Vi stilte oss opp inne i lønningshallen, ved inngangen til vaskerommet, hvor arbeiderne måtte passere. Vi var spent på hvordan det ville falle ut. Der fantes karer som ikke var å spøke med, innbitte fiender av det vi sto for. Jeg for min del var litt nervøs til å begynne med, det var som å bli sendt ut i ildlinjen. Ved siden av oss hadde vi plasert et bord med billetter og en hel del litteratur. På en time var bilettene til begge forestillinger revet bort. I de timene som fulgte, delte vi ut litteratur, og i alt gikk det med nesten like mange skrifter som det er gruvearbeidere i «Nordstern».

Midt under dette ringte en av klubbstyremedlemmene til vakthavende og forlangte at vi skulle fjernes. Da det ble avslått, prøvde han å egle opp noen av karene i hallen, og han sendte oss noen hatske blikk der han gikk omkring og snakket

med de forskjellige. Men han hadde ikke lykken med seg, og trakk seg tilbake.

Der jeg sto midt i denne strøm av mennesker – noen på vei inn i gruvegangene, andre på vei hjem – ble jeg grepet av en underlig følelse av enhet og samhørighet med disse arbeiderne – de furete ansiktene, skikkelsene som var merket av motgang og slit. Hvert enkelt menneskes skjebne ble min. Det var som jeg selv følte alt det som levde i dem der de kom gående mot oss: en krigsgenerasjon som i sin tid hadde satt all sin lit til Weimar-republikken og så hadde opplevd skuffelse og sammenbrudd; de yngre som var blitt forført og utnyttet av diktaturet og nå hadde et skjær av kynisme og håpløshet i øynene. Der var mennesker som i en årrekke hadde ventet på at deres kjære skulle komme hjem fra krigsfangenskap, og der var mennesker som hadde opplevd å miste sine beste kamerater ved eksplosjonsulykker i gruvene.

Men det var også et glimt av noe annet i deres øyne. For når de kom mot oss med hånden utstrakt for å ta imot en avis, når de stanset og slo av en prat, når de kikket i lesestoffet og smilte – da så jeg mennesket bryte gjennom skallet, mennesker som lette etter livet, menn fulle av sang og drøm og poesi og en dyp lengsel etter en verden hvor vi forstår hverandre, og hvor brorskap og fred virkeliggjøres midt i hverdagen – i hjemmet og i gruvegangene, mellom enkeltmennesker og i forholdet mellom nasjonene.

Disse menn – tonet det inne i meg – og alle verdens arbeidere med dem, er ikke bestemt til å være brikker for et politisk system hvis mål er å vinne total makt og kontroll. Heller ikke skal de være slaver under et økonomisk system hvis mål er profitt. Er det ikke vel verdt å bruke resten av

mitt liv til å være med på å realisere deres menneskeverd, deres drømmer og lengseler, og å løse ut deres indre krefter, som, hvis de blir friggjort, kan ta del i å føre menneskeheten inn i en ny æra ?

Kan det skje? spør jeg meg selv der jeg sitter og tenker tilbake på tiden i Ruhr-området. Jeg tror det kan. Det kan, for det har begynt å skje! Jeg ser for meg hele rekken av våre venner som har funnet et nytt liv og en ny ide. Det er noe eget ved disse mennene fra Ruhr-området. De tenkte i verdensformat allerede dengang da de kjempet for den kommunistiske ide, og straks de hadde vunnet fram til noe som var større, tenkte de igjen utad – på Tyskland, Europa, hele verden. De visste gjennom egne erfaringer at ideologienes kamp må vinnes på en verdensfront.

Ved disse menns initiativ ble det i Ruhr-området holdt europeiske konferanser for arbeidere og studenter, for journalister og industriledere, for parlamentarikere og kirkens og kulturens folk. Når delegasjoner fra Asia og Afrika oppholdt seg i Tyskland på vei til eller fra Caux, innbød arbeiderne dem og fortalte dem om den ideenes kamp de selv sto oppe i, og om den nye ånd som var blitt skapt i gruvene gjennom forvandling av mennesker.

Og de reiste ut. Jeg minnes hvordan August Metzger og Johan Holzhäuser dro til Nord-Italia og møtte arbeiderne i Montecatini-konsernet og Falck-stålverkene. Fritz Hesse talte til gruvearbeiderne i Kiruna i Nord-Sverige og Paul Kurowski til fabrikkarbeiderne i «det røde belte» i Paris og havnearbeiderne i London og Rotterdam. Bladeck og Kurowski tilbrakte uker på det afrikanske kontinentet. Bladeck reiste også til Det fjerne østen; i Japan bidro han til å få samlet det sosialistiske parti, som den gang var splittet i to

motstridene fraksjoner. Max og Paul og deres venner fra Essen og Moers dro til Washington DC. På et tidspunkt da antikommunismens bølger gikk høyt i Amerika, ga de politikerne i Kongressen en kraftig utfordring: «Det avgjørende,» sa de, «er ikke å heise antikommunismens faner, men selv å utforme en overlegen ideologi og gjøre den til virkelighet.» De ga også bankierene i New Yorks Wall Street inspirerende glimt av hva finansens menn kan gjøre dersom de lar verdens behov være bestemmende for sin tenkning.

Jeg så dem for meg der de sto skulder til skulder med stålarbeiderne i Frankrike, dokkarbeidere i England, gruvearbeiderne i Nord-Sverige, flymontører i U.S.A. og fagforeningsledere i India og Japan.

De kom fra Tyskland og de kom for å gjøre godt igjen hva Tyskland hadde gjort av ondskap i den nære fortiden. Uten politisk eller diplomatisk regi skapte de ofte enhet og forsoning. «Fred», sa de, «er ikke bare en ide. Fred er det at mennesker blir annerledes.»

Og mine tanker, som hadde fulgt dem ut over hele verden, gikk med takk og håp tilbake til Ruhr-området og et Tyskland i forandring.

Kampen om menneskene

Var det en politisk kamp vi førte? Var det et «korstog» mot verdenskommunismen? Vi som sto midt oppe i striden, visste at dette ikke var tilfelle. Det vi levde og kjempet for var noe som gikk langt dypere enn hva noe totalitært tankegods ville være i stand til å kunne forestille seg. For den omfattet en dimensjon som de selv hadde stengt seg ute fra. Idet vi valgte å stå solidarisk med våre venners skjebner, deres sorger og gleder, medgang, angrep og forfølgelse, ble vi selv en del av det daglige livet som rørte seg i Ruhr-området. Vi ble sveiset sammen gjennom et utfordrende skjebnefellesskap.

Det var ikke ualminnelig at disse arbeiderfamiliene i Ruhr-området hadde sine nære slektninger i den sovjet-russiske okkuperte delen av Tyskland. Det kunne være en bror eller søster, eller kanskje ens foreldre. Således kunne det hende at helt uventet en dag kunne de bli oppsøkt av en eller flere partifunksjonærer fra østsonen, (DDR). De satte alltid i gang en vennlig samtale, viste interesse for deres ve og vel. Men til slutt kom katten ut av sekken. Ved avskjeden kom trumf-esset: «Dersom dere ikke støtter oss, vet dere aldri hva som kan hende foreldrene deres!»

Jeg sto en familie nær hvor mannen etter et kvart århundres trofast arbeid i partiet, var blitt ekskludert fordi han hadde vært i Caux. Men hans kone var fremdeles et aktivt medlem av partiet. En dag kom to partifunksjonærer fra DDR på besøk til henne. De fortalte at de var såret over at hennes mann hadde sviktet dem og forrådt kommunismens sak. Så nå krevde de ut fra ideologiske grunner at hun skulle skille seg fra ham. Saken for henne ble et enkelt moralsk valg. Hun bestemte seg for å stå last og brast med sin mann og skjelte partifunksjonærene ut av leiligheten.

En annen av våre venner var Arno. Helt fra 1930-årene hadde han vært aktivt med i den kommunistiske bevegelsen og bl.a. vært med på å grunnlegge partiet i en av gruvebyene hvor had bodde. Da Moralsk Opprustning i 1949–50 gjestet Ruhr-området med sine skuespill, var han en bitter motstander av bevegelsen. Men hans kone, Gerda, ble interessert etter å ha sett skuespillet «Den glemte faktor». Hun var for øvrig datteren til Paul og Lina Kurowski. Gjennom en utvikling som strakte seg over to år, vant Arno frem til en personlig overbevisning om at ideene og prinsippene som Moralsk Opprustning sto for, var de rette for ham.

Et stort problem for Arno var alkoholen, og gamle venner visste å utnytte hans svakhet. Etterhvert fant han en tro og indre kraft som var sterk nok til å overvinne den stadige fristelsen til å drikke seg full og alt det som fulgte med det. Ved en spesiell familiebegivenhet ville han og hans Gerda ta imot kirkens velsignelse. De ønsket å gi et forpliktende løfte til den troen de hadde funnet frem til. Så kvelden før dette skulle skje, hadde de en rekke av deres nære venner sammen i deres hjem og blant dem var også en partifelle som i lengre tid hadde holdt til i den sovjet-russiske sonen. Denne

forsøkte hele tiden å få Arno til å ta en dram, «bare for gammelt kameratskaps skyld.» Til slutt måtte vennen gi opp. Da han som sistemann forlot selskapet, sa han: «Arno, jeg respekterer din beslutning, men jeg hater det som du nå står for.»

Det var andre av de utstøtte kommunistene som ble lokket med fristende stillinger og løfter om penger dersom de ville støtte partiet og bekjempe Moralsk Opprustning. Det var også de som ble truet med fysisk mishandling dersom de ikke ville gjøre det partiet krevde av dem.

Slikt foregikk hele tiden mens jeg var i Ruhr-området. Dette var forhold som grep dypt inn i mange menneskers personlige liv, forhold som berørte dem langt mer enn det som angikk den politiske verden. Det sto om verdier og retningsvalg. Vår oppgave ble å slutte opp om dem, ja leve med hver enkelt i deres kamp for å løse de utfordringer som de sto overfor.

Hvordan skulle vi hjelpe ? Vi kunne ikke foreskrive dem hva de skulle gjøre. Vi kunne ikke dirigere eller skyve dem gjennom valgets kvaler. De måtte selv løse konfliktene innenfra. De måtte selv finne frem til det som de innerst inne visste var rett og så handle deretter. Hva vi kunne gjøre var å fortelle dem om hvordan vi selv hadde funnet frem til de rette valg i liknende situasjoner.

Hvor hjelpeløs og ute av meg jeg har følt meg overfor mine tyske venner hver gang de sto overfor slike dype, menneskelige utfordringer. Men vi ble sveiset sammen gjennom dem. Vi opplevde en slags skjebnefellesskap. For deres valgssituasjoner sto så nær hva jeg selv hadde opplevd under den tyske okkupasjonen av Norge. Jeg forsto dem og derfor kunne jeg stå solidarisk med dem i de valgene de måtte ta.

Vi brottes sammen om verdier, holdninger og de beslutninger som måtte tas. Men vi opplevde også latter og livsglede sammen og av og til noen overraskelser. Her har dere et glimt, kjære fadderbarn, om hva som kan skje.

En kveld da vi var til aftens hos en av klubbformennene i Ruhr-området, forteller han og hans kone oss at de nylig hadde vært i tottene på hverandre. «Jeg kom sent fra arbeidet,» fortalte han, «og så begynte hun å skjelle meg ut og påstå at jeg hadde tatt noen drammer igjen. Hva er det du våger å si,» skrek jeg, «og så tok det ene ordet det andre, og dermed slengte jeg tallerken med kjøttet i veggen så sausen silte nedover tapetet.» «Da løp jeg inn på soveværelset,» skyter hans kone inn, «smelte døren igjen, låste meg inne og ropte: Nå kan du stille deg sjøl, din svinepels!» Så fortalte han: «Da jeg hadde rast ut, begynte jeg å tenke, og i det stille ble det klart for meg at det var min feil og at jeg måtte be henne om tilgivelse.» Med en befriende latter fortalte de oss så hvordan de hadde gjort opp med hverandre og funnet en fornyet enhet sammen.

Det var ikke politikk vi levde for. Kampen sto om de vesentlige ting i livet: det å vinne og styrke den ubetalelige indre friheten som intet menneske, intet kollektiv eller noe totalitært maktapparat kunne ta fra en eller å få kontrollen over. Således hjalp vi hverandre med å bygge et frihetens ståsted inne i oss. Et ståsted som også kunne inspirere oss til å leve i sannheten og følge samvittighetens bydende stemme.

Vi visste at vi sto overfor veldige krefter som ville bruke ethvert middel til å tilintetgjøre oss eller å få oss i sin makt og kontroll. Dette lå innebygd i hva flere av verdenskommunismens ledere gjorde og sa. Den beryktede dommeren i Moskvaprosessen i 1930-årene, Andrej Visjinski, sa det på

denne måten: «Vi skal erobre verden, ikke med atom-bomber, men med våre ideer, vår kløkt og våre læresetninger.» Under en mottakelse i Moskva uttalte partisekretær Nikita Krustsjov: « Vi er fullt overbevist om at den kommunistiske ideologi vil seire overalt i verden. Vi tror det, og vi vil det.» I sin tro og maktutøvelse var det kommunistiske lederskap i verden sterke og hensynsløse mennesker. De kunne begå all slags ondskap når revolusjonen og «den historiske nødvendighet» krevde det.

Vi på vår side hadde ingen makt. Vi hadde ingen våpen. Vi trodde på det godes seier i en ond verden. Vi arbeidet ut fra våre egne erfaringer om at våre holdninger og handlinger kan bli annerledes gjennom Guds ånd og kraft. Vi opplevde og lærte at når vi menneskene kan bli annerledes, kan verden også bli annerledes. Og vi begynte å forstå at kommunismens totale og hensynsløse mål i å ville herske over hele verden, bare kunne beseires gjennom mennesker som hadde indre frihet og en åndskraft som var større enn oss selv og de politiske overbevisninger vi sto overfor.

Det var dette som hadde begynt å skje i Ruhr-området. De tallrike kommunistene som hadde brutt med fortiden og partiets makt, fant samtidig en indre kraft og holdning som var sterkere enn de menneskene som prøvde å få kontrollen over dem. De eide friheten og kjærligheten til å beseire de som angrep dem. De gikk til og med på offensiven i en kappestrid fra morgen til kveld for å overbevise sine bitre motstandere om at hva de hadde opplevd og erfart, var en bedre vei enn hatets og voldsmaktens utøvelse.

For Max Bladeck og Paul Kurowski, Fritz Heske og Hermann Stoffmehl og de utallig andre visste av egen erfaring at de menn og kvinner som satte alt inn på å knuse dem,

i virkeligheten selv var fanget i en snare, men uten at de var klar over det. De var forpliktet til en ideologi som helliget midlet. «Den historiske nødvendighets» handlinger kunne utnytte og knuse enhver i systemet. Det kommunistiske systemet hadde ingen ramme som kunne trygge og beskytte det enkelte individ. Universelle menneskerettigheter, frihet og menneskeverd var ikke blitt lovfestet som en beskyttelse for samfunnsborgerne. Derfor kunne ingen være trygge.

Derfor kjempet de tidligere Ruhr-kommunistene for at deres kolleger skulle finne den samme frihet og trygghet som de selv hadde funnet. Derfor sto vi sammen i den spennende oppgaven som krevde mer enn våre menneskelige evner og vilje. Derfor levde vi med i situasjonen slik den var, ofte hjelpeløse og tomhendte, men likevel med den visshet, det håp og den tro at når mennesket begynner å søke sannheten og følge samvittigheten, da kan forholdene bli annerledes.

Kjære fadderbarn, jeg har forsøkt å gi dere et glimt av den ideologiske kampen som min generasjon sto overfor i mesteparten av det 20. århundre, og som jeg selv var en del av. Den foregikk over hele verden, men på mange måter var den fortettet og mer synlig i Tyskland. Det ligger meg nær til hjertet at vi må lære av historien.

Det er så mye jeg kunne fortelle dere om hva jeg har opplevd, men jeg må begrense meg. Så jeg vil i de neste kapitlene komme litt mer inn på mitt eget liv i den store sammenhengen. Jeg vil også gjerne gi dere et lite innblikk i en tankeverden som noen europeiske personligheter jeg har hatt privilegiet å bli kjent med, representerer.

Idekampen

Mellomkrigsårene, den annen verdenskrig og de første tiårene etter frigjøringen, var en utfordrende tid for de fleste i min generasjon. For meg ble de en slags innføring i å forstå tidens pulsslag i det som hendte og den rolle vi enkeltmennesker kunne spille i hva som skjedde i verden. Kjære faderbarn, la meg nå prøve å utdype dette.

Som dere alt vet, bodde jeg på Østkanten. Jeg vokste opp i et miljø av arbeidere og kommunister. Vi opplevde arbeiderbevegelsens pioner tid. Den kom til å bety mye for vårt hjemsted og hele landet for øvrig. Det var vel i 12 årsalderen at jeg for første gang opplevde ideenes dynamiske sprengkraft. Det var 1. mai og skolene hadde fri og jeg hørte at 1. mai-toget var i anmarsj. Det kom nedover Linjeveien hvor vi bodde. Så jeg sprang ut i haven for å se på det. Jeg kan se det for meg ennå.

Arbeiderne marsjerte disiplinerte og målbevisste bak en av sine ledere som førte an hele 1. mai toget. Han bar den røde fanen høyt og stolt. Musikk korpset spilte «Internasjonalen» og hver av de marsjerende sang med en slik kraft at det fullstendig overvældet 12 åringen. Det vibrerte inne i meg. Det var noe ekte og helhjertet som hadde en dragende

kraft i seg. Jeg ble likesom fanget inn og dratt med i det hele. Men på samme tid hadde jeg angst i meg. Uten å merke det hadde jeg grepet og holdt meg fast i en solid gren av et epletre. Disse sterke følelsene av både tiltrekning og angst, var det en indre forutelse om at det dragsuget, den ideenes makt som ville dra meg inn i toget, var noe som ville knuse meg som individ og menneske?

I middelskolen på Grorud i midten av 1930 årene var det tre av oss i klassen som var opptatt av ideer. Tore var marxist og ble kalt Stalin. Gunnar var nazist og ble kalt Hitler. Jeg som opponerte mot begge og sto for demokrati og frihet, ble kalt Churchill. Det hendte engang at vi tre fikk lov til å legge frem ideene våre for klassen i en av historietimene. Da ble det livlig.

En opplevelse som vi nok ikke fullt ut forsto den gangen, men som jeg aldri kommer til å glemme, hendte en dag i klassen. Vi satt og ventet på lektor Olsen. Hun lærte oss tysk. Men hun kom ikke. Noe måtte være i veien, tenkte vi, for hun var alltid presis. Så med ett kom hun, gråtende. Hennes tårevåte øyne fanget oss alle inn idet hun sa: «Det er krig.» De hadde nettopp hørt over radioen på lærerværelset at den annen verdenskrig hadde brutt ut. Vi var for unge og uerfarne til å forstå hva dette innebar. Men lektor Olsen forsto. Derfor gråt hun.

Så kom 9. april 1940 da Norge ble besatt av Hitler-Tyskland. Vi ble med ett dratt inn i verdensbegivenheter som skulle forandre oss alle. Gunnar gikk aktivt inn i Hirden. Han overlevde Østfronten. Tore dro ikke til Sovjetunionen, men forandret sin overbevisning og kom seg over til Skottland. Han ble offiser og tjenestegjorde i den norske hæren i England hvor Kong Haakon den 7. og vår regjering

holdt til. Jeg ble med i motstandsbevegelsen fra begynnelsen av. Våre veier og skjebner skiltes.

Slik Hitler og nazi-ideologien utviklet seg, kunne jeg ikke se noe annet alternativ enn at denne ondskapen måtte bekjempes og beseires. Gunnars idealisme og troen på Nazismen var noe helt annet enn det vi fikk oppleve i praksis under okkupasjonen og i fangeleirene. Nå sto det om et frihetens være eller ikke være. Den pasifisme som mange av oss unge var besjelet av i mellomkrigstiden, hold ikke lenger. Det måtte bli en kamp på liv og død med våpen og alle krigens midler til Tysklands herskere var helt beseiret.

Selv hadde jeg valgt arbeidet med å spre informasjon som mitt våpen og brukte all den tiden jeg kunne til dette. Senere gikk jeg også inn i «Mil.org.» (Den militære motstandsbevegelsen) på hjemstedet, men så ble jeg arrestert dagen før jeg skulle få mitt skytevåpen.

Det var mange strømninger i 1930–40-årene som opptok oss unge. De mest betydningsfulle av dem knyttet til navnene Charles Darwin, Karl Marx og Sigmund Freud. Dessuten satte den optimistiske opplysnings- og fremskrittstroen et sterkt preg på tiden.

Men det var noe viktig som alle disse strømningene manglet, lærte jeg etterhvert. De hadde ingen realistisk erkjennelse av eller forståelse for at det også finnes en ondskapens makt både i oss selv og den verden vi er en del av. Jeg var en av dem som dengang ikke trodde på det onde. Jeg var naiv og urealistisk om virkeligheten. Først da jeg opplevde forræderi, løgn, tortur og menneskeforakt på kropp og sjel under krigen, lærte jeg at ondskapen i sannhet eksisterer.

En dansk redaktør som jeg var blitt kjent med i 1950-årene var kommet med i Oxfordbevegelsen i 1930-årene. I en av de mange samtaler vi hadde, fortalte han noe som jeg ikke kan glemme. Han sa at Frank Buchman som var lederen for bevegelsen, hadde tro på at også nazistene kunne forvandles. Ja, han trodde at dersom noen av nazi-lederne i Tyskland ble forvandlet, så kunne dette kanskje føre til en forandring som også kunne få betydning for Europa. Så Buchman fikk en avtale med Heinrich Himmler og min danske venn var oversetteren for dem. Da de kom ut etter samtalen, fortalte redaktøren meg at Buchman var helt slått ut. Noe oppgitt sa han: «Det er for sent. Det onde har tatt over.»

Jeg tenkte mye over dette med ondskapen da jeg satt på celle B 24. Slik jeg opplevde Gestapo-folkene og hele deres system av fengsler og KZ-leirer, kom jeg til at det onde hadde tatt over. Og det var slik jeg forespeilet meg at det kunne ha skjedd.

Sant nok, det var også øyeblikk da jeg fikk et glimt av noe menneskelig i hver av dem som mishandlet meg. Det må ha vært et ti-tall av Gestapo-funksjonærer som hadde med meg å gjøre. Så jeg forespeilet meg at kanskje de alle på en eller annen måte i sin ungdom og idealisme var blitt fascinert av nazismen og med begeistring latt seg innrullere i nazisystemet. Etterhvert som de ble dratt inn i det, godtok hva de ble satt til å gjøre, så ble de også tvunget til å slå, pine og torturere sine fiender. Kanskje det smertet dem den første gangen, men som de fortsatte å gjøre, kom de til et punkt, tror jeg, hvor de ikke lenger var i stand til å komme ut av det. Og på dette skjæringspunktet hvor der ikke lenger var noen vei tilbake, mente jeg, der tok det onde over.

Jeg reflekterte også en del om meg selv. Hadde jeg sagt ja til å samarbeide med Gestapo-folkene, ville også jeg ha kommet til et punkt hvor det ikke ville være noen vei tilbake. Så i skjæringspunktet hvor jeg ikke lenger ville ha kraften til å bryte ut av det hele, der ville jeg også blitt dratt inn i og tatt over av det onde. Jeg mener at det var det som skjedde med Nils da han ble angiver. Jeg vet at dette også kunne ha skjedd med meg. Og jeg vet at det var et himmelens under at det ikke skjedde.

Det var også to andre ting som brottes i meg over en lang tid. Jeg hadde samarbeidet med kommunistene i motstandsbevegelsen. På Grini var det et tyvetall av dem som jeg ble godt kjent med. Jeg hadde dyp respekt for dem som mennesker og den glød som levde i dem for det de trodde på og ga sine liv til. Men inne i meg hadde jeg en samvittighet som fortalte meg at den kommunistiske ideologien aldri ville kunne vinne eller samle verden fordi selve fundamentet var galt. Så mye av ideologien bygde på hat og forakt for de menneskene som de av historisk nødvendighet måtte tilintetgjøre. Hver gang jeg dro frem dette, svarte de alltid med å si: « For å få en god omelett må du knuse eggene.»

På hjemstedet var jeg blitt innbudt til å være med i en kommunistcelle, men jeg brøt ut av den etter to møter. De ville at jeg skulle hate klassefienden. Det greidde jeg ikke. Jeg visste inne i meg at her hører jeg ikke hjemme. I stedet ble jeg en helhjertet motstander av den kommunistiske ideologi. Samtidig var det noe inne i meg som fikk meg til å ville være et helhjertet menneske og venn med dem som hadde hengitt seg til den ideologien jeg ikke kunne tro på.

Så under den hete og kalde krigen, bekjempet jeg kommunismen med alt i meg. Men samtidig ga jeg meg fullt og

helt til den enkelte kommunist for at *individet* kommunisten skulle finne noe større å leve for, erverve seg verdier som eide magnetkraften til å forsone, forene og engasjere alle mennesker i et felles ansvar og innsats for en annerledes og bedre verden. Dette var en holdning jeg trodde på, men som jeg hele tiden måtte tilkjempe meg.

Det andre som brottes i meg, var dette med ideologiene og ondskapens makt. Det var ingen tvil om i min sjel at på samme måte som hos Hitler og Himmler, hadde det onde også overtatt og besatt Stalins liv og herskerne i Kreml – noe som fremtiden i sannhet skulle få bekreftet. Hva kunne det føre til senere, når nazismen var beseiret, at også de kommunistiske herskere ble utnyttet av ondskapens makt? For beseiret ville nazistene bli. Det hadde jeg ingen tvil om. Det var bare et tidsspørsmål. Men hva ville så komme?

Dette spøkte i meg allerede under motstandskampen før jeg ble arrestert. Det var en bemerkning under trykkingen av illegale aviser på hjemstedet som utløste en vaksomhet i meg og fikk meg til å tenke. To av kommunistene som arbeidet med trykkingen var åpenbart ikke klar over at jeg også var der. De snakket helt åpent ut om den kampen som ville komme etter frigjøringen og da overhørte jeg denne bemerkningen: «Hvordan skal vi bli kvitt Kong Haakon?»

Jeg måtte melde pass i disse spekulasjonene. Jeg hadde ikke noe svar til dem. Derimot ble jeg mer og mer overbevist om at vi i de frie folkevalgte demokratier selv måtte skape en ideramme som vi kunne stå frem og kjempe for. Og hjørnesteinene måtte være frihet, menneskeverd, rettferd og demokrati. Et demokratiets idemønster som skulle bli det seirende og overlegne i ideologienes konfrontasjon og i kampen om mennesket. Dette var noe som levde og åndet i

meg hver dag. Og årene i Ruhr-området og reisene rundt om i verden ble en bekræftelse på at vi var på rett vei.

Likevel det var mye jeg måtte erkjenne og lære i årene som omfattet ideologienes tidsalder og den kalde krigen. Jeg kan ikke tale for andre enn meg selv. Men uventet og uten at jeg merket det, kunne jeg lett bli farveblind: bare å se én side av det omfattende hele. Fordi jeg var så overbevist om den ideen og det verdigrunnlaget jeg sto for, var det lett å se feilene i diktaturet og de totalitære systemer som vi bekjempet. Det var så mye vanskeligere å erkjenne at ondskapens tilstedeværelse også var en realitet i den verden jeg selv er en del av. Jeg kan ikke forstå det på noen annen måte enn at det gode som jeg ville være en del av, også kunne bli infiltrert av det onde og at også vi har mye å stå til rette for når det gjelder all den ondskapen som vårt 20. århundre måtte gå igjennom.

Å dele verden inn i en ondskapens akse og dermed underforstått å oppfatte oss selv å være en godhetens akse, kan høres besnærende ut, men etter hva min sjel og samvittighet sier meg, er det en illusjon, en grammofonplate med hakk i. For ondskapen er universell, udelelig og kan bosette seg i hver eneste en av oss. I sin globale virksomhet kan ondskapen dukke opp på de mest uventede steder og slå seg ned hvor ingen kunne ha tenkt eller forstilt seg det mulig.

Der hvor det rammet meg uten at jeg var klar over det, var i troen. Jeg var så overbevist om den overlegne ide at jeg forkynte den hvorhen jeg befant meg. Det var ikke så mye i ord men snarere i handling. Likevel, uten å merke det, forandret ideologien i meg seg fra å være et hjelpemiddel til å bli et mål i seg selv. Det skjedde gjennom min holdning. Og det er her, mener jeg, når en ideologi blir et mål i seg

selv, at det onde kan snike seg ubemerket inn, forblinde og ta over uten at vi merker det.

I mitt tilfelle førte det til at min holdning overfor mennesker og organisasjoner ble endret på en negativ måte. Fordi jeg så helhjertet trodde på og ble identifisert med den overlegne ide, ble jeg selv overlegen. Da jeg først merket det, bestemte jeg meg for å ta tid nok til å reflektere over dette og gå bunn ærlig inn i meg selv. Det som slo ned i meg var dette med at jeg var blitt overlegen. Det var kommet en holdning i meg som gjorde at jeg automatisk følte at jeg og vi var bedre, at i sammenlikning med alle andre ideologier, organisasjoner og institusjoner var vi overlegne og mer relevante! Jeg erkjente og aksepterte denne overlegenheten som det destruktive onde det var. Og jeg var glad for at sannheten og samvittigheten hjalp meg på ny til å erkjenne og korrigere det gale som hadde kommet inn i meg.

Tanken streifet meg også; kunne det være slik at når det onde infiltrerer det gode og greier å bruke eller manipulere det gode til å fremme det onde, da skjer det forferdelige at godhetens ideologi kan bli like farlig som ondskapens ideologi?

Jeg skal innrømme at forsøket på å forstå mange av de tingene som skjedde under konfrontasjonene og den kalde krigen slik jeg opplevde det, hadde sin begrensning. For mitt ståsted var alene det som levde inne i meg selv. Derfor betydde det mye å bli kjent med mennesker underveis som både hadde stått sentralt i kampen for og imot nazismen og for og imot kommunismen. Ikke minst lærte jeg vesentlige ting av mange sentrale personligheter som hadde kjempet og lidd under begge de totalitære ideologiene.

Og dette vil jeg gjerne gi videre til dere, kjære fadderbarn, så dere også kan dra nytte av de verdifulle erfaringene som store personligheter i europeisk historie fant gjennom lidelse og kamp for det som de så på som sannhet og rett.

Milovan Djilas

Det må ha vært utpå høsten 1984 at jeg ble kjent med Milovan og Stephanie Djilas. Det var i deres hjem i Beograd og i de 11 årene som fulgte, besøkte jeg dem en par ganger i året. Jeg fikk bo på hans studierom som hadde en kjempestor sofa hvor jeg sov som en bjørn i hi. Han hadde et skrivebord som er det største jeg har sett. Papir og dokumenter var spredt overalt, men i motsetning til mitt studieiværrelse, lå de her i en imponerende orden. Alle de fire veggene hadde bokhyller som strakk seg fra gulv til tak, visstnok godt 5000 bind. Ellers var det et rundt bord med to dype stoler hvor vi pleide å sitte og prate. Jeg hadde også flere intervjuer med ham der.

I sine unge år var Djilas journalist. Han kom tidlig med i kommunistpartiet og da landet på den tiden var et kongerike, satt han fengslet i tre år for sine kommunistiske aktiviteter. Under den annen verdenskrig var han en av generalene for partisanroppene som kjempet mot Hitler-Tysklands hær. Han var en av de nærmeste medarbeidere til Tito, og da Tito samlet og gjorde Jugoslavia til en kommunistisk stat, ble Djilas i sin tid både statsråd, visepresident for landet og president for

landets parlament. Han var sekretær for sentralkomiteen i flere år. Men i 1954 ble alle verv tatt fra ham.

Djilas var et ærlig og sannhetssøkende menneske, og derfor skrev han flere artikler i avisen «Borba» med sterk kritikk mot statens byråkrati. Dette ble ikke tålt. Han ble skjelt ut for å drive fiendtlig propaganda og arrestert flere ganger. Under det første fangenskapet skrev han boken «Den nye klasse». Den vakte stor oppsikt, ble utgitt over hele verden og regnes som et av de mest grunnleggende oppgjør med kommunismen. I alt satt Djilas over ni år i fengsel, det meste av tiden på enecelle inntil han i 1966 slapp ut på amnesti, men var satt under bevoktning i flere år.

Vi fant hverandre og ble meget nære venner. Jeg tror jeg kan si at Djilas har lært meg mer om livet og dets mangfoldigheter enn noe annet menneske jeg har kjent. Så her følger noen av hans tanker og erfaringer som jeg har skrevet ned eller tatt opp på lydbånd:

«Kommunismen er i strid med den menneskelige natur. Den er forankret i en monopolitisk og totalitær struktur. Den menneskelige natur, derimot, er mangfoldig i sitt vesen. Mennesket kan ikke leve uten frihet, uten å velge, uten å bli stilt overfor alternativer. Det er et skapende vesen fullt av ideer, fantasi og visjoner. Samtidig finnes det så mye mørke i menneskets sjel, så mye ondt og syndefullt. Men den konstante brytningen i oss alle mellom disse motstridene tendenser er av betydning for menneskehetens beståen. Det betyr at vi må kjempe for å oppnå det gode, søke edle mål og konstruktive idealer, og samtidig må vi alltid være oss bevisst at ondskapen vil alltid være blant oss.»

«Selve ideen og troen på at dersom en bare forandrer de ytre forhold, så kan en skape et nytt menneske, en ren rase eller en ganske enestående klasse eller folk, er ikke bare et ideologisk oppspinn og falskneri, men en illusjon som foster åndelig tomrom og fører til diktatur og tyranni.»

«Alle de demoner som kommunsimen trodde de hadde fordrevet fra virkelighetens verden og for alltid hindret i å dukke opp igjen, har krøpet inn i kommunismens sjel og blitt en del av dens vesen.»

«En kommunisme med et menneskelig ansikt lar seg ikke virkeliggjøre. Mennskerettighetene, slik vi forestiller oss dem i den frie verden, lar seg ikke gjennomføre under kommunismen. De er i sin kjerne motstridende til selve systemet.»

«Mennesket kan ikke struktureres eller formes gjennom ytre makt. Det er bare i frihetens og ansvarets ramme at mennesket modnes og finner vekst. Det å undertrykke eller å tvinge noen til taushet, det å kvele eller å forderve menneskets integritet, er å drepe det unike og uerstattelig menneskelige individ. Den verste form for enhver voldshandling og dens mest destruktive virkning er forsøket på å berøve individet dets personlighet for så å herske over det.»

«Friheten og kampen for friheten har en sprengende kime i seg, nemlig lengselen for sannhet, og sannhet som en dynamisk virkelighet i forhold til systemene. Sannhet og ærlighet kan bare virke og overleve i et system som forsvarer friheten og hvor det kjempes for dens utvidelse og dens fulle muligheter.»

Å kjempe for sannheten og friheten har sin pris. Det var noe Djilas ofte kom inn på. Han hadde selv betalt dyrt for å engasjere seg for dem. Djilas skrev ærlig om dette i en artikkel mens han satt på enecelle i Sremska Pitrovica, underlig nok i den samme cellen hvor han som student og kommunistisk oppvigler sonet sin treårige straff under kongedømmet i 1930-årene. Han skriver:

«Allerede i begynnelsen av desember 1953 kunne jeg ane at det synet jeg ga uttrykk for, ikke ville bli godtatt, selv av mine nærmeste kamerater. Alt det som inntil denne tid hadde vært mitt liv, og som hadde gjort meg til hva jeg er – striden, ideene, den skapende trang, kjærlighet og hat, blodgytt og tårer grått, begeistring og drømmer – alt dette trakk meg i en lei, mens vage varsler og dystre anelser trakk meg i en annen retning, mot det nye og ukjente... Jeg måtte følge den annen vei, selv om mine skritt var famlende og haltende. Ellers kunne jeg ikke ha forblitt menneske i egne øyne. For hvis jeg vet noe, selv om jeg bare føler det i mørket uten å vite med sikkerhet, eller oppdager noe og er overbevist om dets sannhet, hvordan kan jeg benekte det eller skjule det overfor mine nærmeste venner, for verden og for meg selv?»

Etter hvert tok partiets angrep på Djilas en truende og advarende form. Men han lot seg ikke skremme. Han fortsatte å skrive sine ærlige overbevisninger i regjeringsavisen «Borba» og var fullt klar over at dette kunne bringe ham i store vanskeligheter. Her er et par sitater fra hva han skrev:

«Der finnes intet annet alternativ til de sosiale, statlige og økonomiske organer enn mer demokrati, friere diskusjoner og friere valg.»

«Ingen teori kan sikre oss mot despotismen. Den eneste garanti overfor tyranniets farer og tendenser, er utviklingen av de demokratiske former og en stadig styrking av dem, så vel som den frie tanke og skapende fantasi».

Den siste gangen jeg besøkte Djilas var i desember 1994. Han satt fordypet i Søren Kierkegaards «Stadier Paa Livets Vej» da jeg kom. Han var blitt mer opptatt av livet og døden etter at hans kjære Stephanie hadde falt bort. Hun hadde vært hans store støtte.

Vi spaserte lange turer i Beograd hver dag, og en gang som vi ruslet i sentrum av byen, pekte han på et kontor i en bygning og sa: «Der satt Tito og jeg og så på Charlie Chaplins film «Den store diktator». Tito kunne ikke fordra den. Jeg var begeistret for den – en mesterlig film. Tito fnyste.»

Ingen av oss ante at det var siste gang vi skulle få være sammen. Milovan døde bare noen måneder etter at jeg satte kursen nordover.

Foruten Milovan og Stephanie Djilas har de russiske dissidentene hatt en dyptgripende innvirkning på meg. Og de er mange. Det må være et hundretall av dem.

Den skapende billedhuggeren *Ernst Neizvestny*, har vært en stadig inspirasjonskilde for meg siden vi ble kjent med hverandre da han kom i landflyktighet fra Russland til Sveits i 1976. Kulturpersonlighetene *Grigorie* og *Zina Pomerants*, har næret både sjel og tanker under mange turer sammen i den norske fjellheimen. Menneskerettsforkjemperen *Sergei Kovaliov*, hans kone *Ludmilla* og ukuelige *Vladimir Bukovsky* har lært meg å holde kampen om menneskeverd og frihet brennende i meg. Alle disse og mange andre er blitt en del av meg og til en skattekiste i mitt indre liv. Men det er også

mange andre som jeg har et skjebnefellesskap med, andre hvis tanker og erfaringer jeg ivrer etter å dele med dere her.

Andrej Amalrik, journalist og forfatter, født i Moskva, var en ekte rebell og et sjeldent skapende menneske. Han ble verdenskjent for boken: «Vil Sovjetunionen overleve til 1984?», som ble utgitt på mange språk. Han ble fengslet flere ganger og sendt til Sibir for tre år. I 1976 sto han og hans kone, malerinnen *Guyzel*, overfor valget å bli fengslet på ny eller å dra til Vesten. Så de dro til Holland. Ikke lenge etter deres ankomst ble jeg kjent med dem der. Vi fikk mye med hverandre å gjøre. Jeg tok ham for eksempel på en tre ukers foredragsreise til København, Stockholm og Oslo og arbeidet sammen med dem i Paris, London og Washington. Vårt nære vennskap fikk en brå slutt. Han døde i en bilulykke på vei til Madrid i november 1980. Her er en del av hans tanker slik de ble skrevet ned fra samtaler, intervju og lydbåndopptak :

«Selve siktepunktet med menneskerettsbevegelsen i Sovjetunionen er å forandre det moralske klima. Vi må sette en stopper for dobbeltmoralen og all den løgner som sovjetmennesket er blitt gjennomsyret av. Det ord som Orwell så treffende utformet, dobbeltenkning, det å tenke én ting men å si noe helt annet, er blitt vane og en integrert del av Sovjetsystemet. Det er dette vi bekjemper.»

«Vi er ingen politisk, men en moralsk bevegelse. Det vi snakker om er å forandre den måten menneskene tenker på. Vi ønsker en revolusjon i menneskenes holdning og tenkemåte. Vi setter våre krefter inn på en bevisstgjøring av menneskerettighetene slik de har formet seg gjennom hele menneskehetens historie. Rent praktisk kjemper vi for at de sivile og fundamentale rettigheter skal bli overholdt. Og

skulle vi lykkes i å oppnå resultater på dette området, vil det føre med seg en forandring i Sovjetunionens politiske struktur. Den politiske og økonomiske struktur er nemlig slik at det ikke finnes noe rom for individet. Det er systemet som er alt. Så derfor sikter vi ikke så mye på å forandre systemet. Vi tror ikke at om systemet forandrer seg gradvis, så vil menneskene bli bedre. Vi ønsker å begynne med en forandring i mennesket selv. Vi ønsker å endre den måten menneskene tenker på, å gi menneskene følelsen av sitt eget mennskeverd og en indre overbevisning som står frem for sine rettigheter. Bare da vil systemet begynne å bli annerledes.»

Da vi var på fordragsreisen i Sverige, hadde vi en dag en meget avslappet kveld hjemme hos en familie i Stockholm. Vi snakket sammen om så mangt. Det ble en sen kveld.

«Jeg er ikke noe begeistret for ideologi,» sa Amalrik. «Det er så mye ondt, så mange lidelser som ideologiene har ledet til. Vi har hatt for mye av dem. For noen blir ideologien en religion, for andre blir religionen en ideologi. Jeg vet ikke hva som er verst. Men samtidig er jeg klar over at en ideforankring er noe uunnværlig, noe som vår tid trenger. Kunne vi bare lære å bruke den som et redskap til å forandre verden og ikke gjøre den til et mål i seg selv.

Ettersom jeg blir eldre, blir det stadig klarere for meg at det beste i verden finner uttrykk i de enkle, menneskelige forhold. En manns kjærlighet til sin kone. Foreldres kjærlighet til sine barn. Det ekte vennskap mellom mennesker, omsorg, tålmodighet og ærlig anstendighet. Enhver ideologisk og politisk doktrine, derimot, om de ikke anvendes bare som en arbeidsmetode, vil i verste fall lede til halshugging

eller i beste fall til opphoping av gull og penger i grådige store sekker.»

En mindre kjent russisk dissident er filosofen og professoren *Boris Shragin*. Han var en av de første som sluttet opp om akademikeren *Andrej Sakharovs* kampanje for menneskerettighetene. I 1968 ble Shragin fratatt sin akademiske stilling men han fortsatte å skrive artikler og avhandlinger i undergrunnspressen. I begynnelsen av 1970-årene var Shragin og hans kone så heldige at de fikk reise til Vesten. Jeg ble kjent med dem under en Sakharov-høring i København høsten 1975. Det ble et vennskap for livet. De dro til Amerika og slo seg ned i New York. Vi arbeidet nært sammen hver gang jeg var i Amerika. Noe av hans beste tenkning finnes i boken «The Challenge of the Spirit», («Åndens Utfordring»), som ble til i Moskva og trykket hemmelig. Her skriver han blant annet om forholdet til Sovjetunionens statsmakt :

«Herskeren er fast bestemt på å tilintetgjøre dissidentene, men gjennom enhver voldshandling lider regimet selv et moralsk nederlag. Selve konflikten står ikke mellom doktriner og ideologier, partier og klasser. Det er en helt annen og mer fundamental strid det gjelder. Det er konflikten mellom sannheten og den løgn som beordres ovenfra, mellom ærligheten og egeninteressen, mellom den menneskelige medkjensle og den grusomme brutalitet, og endelig mellom menneskeverdet og et system hvor forakten for individet er opphøyet til en livslov.»

«Istedenfor å måtte velge mellom partier og politiske programmer, står valget mellom to vidt forskjellige måter å leve på. Den ene består i å adlyde ens indre samvittighet

med all den motgang og lidelse dette innebærer. Den andre innebærer å å gi etter for angsten, gi opp og gi avkall på den indre frihet.»

«Vær lydige, tilpass deg, følg strømmen – slik lyder budene – og systemet vil ikke gjøre deg noe fortredd. Men før mennesket gir etter for disse budene, hører det en underlig indre stemme, samvittigheten, som tilskynder det å handle annerledes, og når denne stemmen først er hørt, vil den ikke tie.»

«Regimets mest utryddelige og fryktinngytende fiende i dag, og derfor den som de hater mest, er menneskets samvittighet.»

«Hverken det onde eller det gode skjer av seg selv. Det skjer bare i og gjennom oss, gjennom våre valg og vår frihet. Men forskjellen er at det onde vil skje dersom vi ikke gjør noe, mens det gode må det strides for. Det onde kommer av seg selv. Det gode må søkes og kjempes for.»

Andrei Sakharov

Våren 1969 kom jeg over «Manifest om fremskritt, sameksistens og åndsfrihet» av akademikeren *Andrei Sakharov*. Jeg leste manifestet flere ganger. Det bet seg inn i både sjelen og tanken. Det kom til å bli min verdslige bibel. Sakharov lå hestehoder foran sin samtid. Han var en utfordring til Vestens slappe vanetenkning og den fastlåste antikommunisme som hersket i så mange av oss, en utfordring til mot og nytenkning. For meg førte det til at jeg litt etter litt begynte å tenke og føle annerledes.

Manifestet virket samtidig som en tidsinnstilt bombe for den dogmatiske og stivnede herskermakten i Kreml. Det var for sterk lut for dem. Etterhvert kom angrepene på Sakharov, og de ble mer og mer utspekulerte. Da jeg bodde hos Maximovs i Paris engang i 1973, fikk de meldinger gjennom nære venner i Moskva at nå var det så ille for Sakharov at vi i Vesten også måtte gjøre noe. Så spørsmålet lød: «Kunne dere arbeide for at han kan bli tildelt Nobels fredspris?» De mente at dette ville kunne beskytte Sakharov for enda verre angrep. Maximov spurte meg om jeg kunne hjelpe. Det var ikke nei i min munn. Så venner i Paris og Norge begynte å arbeide for dette. Jeg fikk oppgaven å

koordinere alt materiale om Sakharov som kom inn fra hele verden og sørge for at det viktigste kom i Nobelkomiteens hender. Samtidig skulle jeg prøve å finne så mange jeg kunne til å nominere ham for fredsprisen i 1974.

Materiale og nominasjoner fra de fleste land i Europa og Amerika fant sin vei til Nobelkomiteen i Oslo. Skuffelsen var derfor stor da Sakharov ikke fikk fredsprisen for 1974.

Men vi som trodde på riktigheten av at han skulle få den, fortsatte med ny innsats. Jeg kunne ikke forstå hvordan det var mulig å avvise det overbevisende materiale som komiteen hadde fått. Men plutselig slo tanken ned i meg en dag at riktignok hadde parlamentarikere fra England, Tyskland, Frankrike, Holland, Sveits og representanter fra kongressen og senatet i Amerika sendt inn sine nominasjoner, men ingen, så langt jeg visste, fra de nordiske land. Så det slo meg at det burde styrke dem som satt i Nobelkomiteen om det kunne komme nominasjoner fra Skandinavia! Ikke minst fra Stortinget som hadde utnevnt dem som satt i komiteen! Så denne gangen samlet jeg meg om å få dette til.

Det ble fulltreff fra Norge, Sverige og Danmark. Men i Finland var det vanskelig. Landets president, Uhro Kekkonen, var i siste liten også blitt nominert for fredsprisen i 1975 av noen danske riksdagsmenn. De dokumenterte det med at han var verten for den fredsfremmende internasjonale konferansen som fant sted i Helsingfors i 1975 (KSSE). Jeg lyktes ikke i å få noen i Finland til å nominere Sakharov.

Den dagen Nobels fredspris for 1975 skulle gjøres kjent, var jeg opprørt og nervøs. Jeg følte at så mye sto på spill. Ikke minst mente jeg et det var like viktig for Norge å gi Sakharov prisen som det var for ham å få den.

Alexander Galich var en nær venn av Sakharov og hadde skaffet mye materiale om ham til Nobelkomiteen. Nå arbeidet han i München ved «Radio Fri Europa» og kringkastet forskjellige program til Sovjetunionen og Øst-Europa. Vi hadde arbeidet nært sammen for at Sakharov skulle bli tildelt prisen. Og jeg var blitt enig med ham om at jeg skulle ringe ham så fort jeg hørte om resultatet.

Ett minutt etter bekjentgjørelsen hadde jeg Galich på tråden. «Alexander,» sa jeg: «Sakharov har fått Nobels fredspris.» Taushet, så kom det: «Hva var det du sa?» Jeg gjentok det. «Fikk han den alene eller ble den delt med Kekkonen?» «Alene,» svarte jeg. Etter noe stillhet kom det. «Så fantastisk, Leif!» Følelsene tok over og vi begge gråt av glede. Kort etterpå kringkastet Galich de gode nyhetene til Sovjetunionen og Øst-Europa.

Det var ikke bare et stort øyeblikk for Sakharov, hans venner og alle forfulgte i diktaturstatene. Det var også en seier for vårt land. Jeg så det slik at lille Norge med et stort diktaturland som sin nabo hadde markert seg ved å stille seg solidarisk med den forfulgte akademiker. Det kunne være et signal om at frihet, sannhet, menneskeverd og menneskerettigheter – nettopp de verdier som Sakharov levendegjorde – også er uerstattelig og en virkelighet for oss og vårt land.

Første gang jeg ble kjent med Sakharov og hans kone *Elena Bonner*, var under mitt første besøk i Moskva våren 1989. Vi fant hverandre og det ble et vennskap som gikk dypt. Vi fortsatte et nært samarbeid etterat Sakharov døde. Elena Bonner var sterk og dyktig i sine strategiske valg. Et sjeldent uredd menneske. Hun kunne også til tider være pågående og aggressiv. Lidelse må ha hatt en stor del i å forme henne. Hennes far ble skutt av kommunistene, og

hennes mor satt 17 år i Stalins fengsler og fangeleire. Elena hadde en rørende omsorg og kjærlighet til Sakharov, og den var like sterkt gjeldene i ham overfor henne. Hun betød enormt for ham i den vanskelige tiden de var forfulgt. Sakharov var annerledes. Stille, beskjedne, utrolig klok, uredd, skapende og utstrålte en indre ro som minnet meg om Mahatma Gandhi og Dalai Lama. Jeg var så heldig å få besøke ekteparet flere ganger i Moskva før han døde. Den måten Sakharov og Bonner utfylte hverandre på og den ekte kjærligheten som bandt dem sammen, lever sterkt i mitt minne.

Det er så mye jeg kunne fortelle om vårt samarbeid, men la meg heller ta frem noen inntrykk andre har gitt meg, når det gjelder å få et inntrykk av denne store fredsprisvinneren.

Like før Sakharov ble tvangssent til byen Gorki, trengte noen KGB-folk seg inn i deres leilighet i Moskva. De truet med å kaste ham i fengsel dersom han ikke ville etterkomme deres befalinger. Han lot seg ikke presse og nektet å utføre det de ønsket av ham. Deretter kom han med en erklæring som fru Elena fikk ut til verdenspressen. Den lød: «Jeg ønsker ikke å sitte bak fengselgitterne. Men jeg er ikke redd for å komme i fangeleirene. Jeg verdsetter min frihet på samme måte som mine medmennesker gjør det. Men jeg vil ikke forråde den. Jeg vil ikke gi etter for utpressing. For meg betyr det å ha en ren samvittighet mye mer enn det å kunne ha hverdagens bekvemmelighet og velvære.»

Andrei Sakharov var alles Robin Hood. Hvor han kunne hjelpe mennesker som var forfulgt og måtte lide, var han solidarisk med dem. Han sparte seg på ingen måte. Den populære protestsanger, forfatter og tonedikter *Alexander Galich* lyktes i å komme til Vesten i begynnelsen av 1970-årene. Han og hans kone oppholdt seg først et år i Norge og

dro så til Tyskland hvor han ble ansatt i «Radio Fri Europa. Som allerede fortalt arbeidet vi nært sammen når det gjaldt å få fredsprisen til Sakharov. Galich fortalte meg at på et tidspunkt ble han og andre dissidenter i Moskva såvel som i Europa og Amerika, noe bekymret over Sakharov. De følte at han var altfor generøs når det gjaldt bruken av sitt navn. De mente at han burde være mere selektiv og bare la sitt navn bli brukt i de viktigste tilfellene, men ikke i de mindre viktige. Så Galich fikk oppdraget å snakke med Sakharov om dette. Han oppsøkte ham og på vegne av alle dissidentene som ønsket dette, la han frem det hele. Sakharov lyttet, tenkte og svarte: «Sascha, hvordan skal jeg vite hva som er mest viktig eller mindre viktig? Ethvert brudd på menneskerettighetene er viktig for meg.»

En annen russisk dissident som jeg også fikk arbeide nært sammen med, var *Anatoly Levitin-Krasnov*. Han var lærer, forfatter og mest kjent som legmann i den russisk ortodokse kirke. Han hadde sittet flere år i fengsel og leire men var også en av de heldige som greidde å komme til Vesten og bosatte seg i Luzern, Sveits. Under et av mine mange besøk hos ham, fortalte han dette: Da han skulle i retten og dømmes etter den siste fengslingen, ble han tatt inn i en rettssal hvor det satt et dusintall mennesker og ventet. Han la merke til at de var så fint kledd. Da han betraktet dem nærmere, visste han at det var KGB-folkene som var kommet. Men midt iblant dem oppdaget han et menneske som satt i en loslitt dress og utstrålte støtte og solidaritet til ham. Det var Sakharov. «Det beveget meg til det innerste,» sa Levitin-Krasnov, «at Sakharov, som ikke var noe religiøst menneske, hadde kommet for å støtte opp om meg som var en kristen. Det ga meg indre glede og nytt mot.»

Alexander Solsjenitsyn

Alexander Solsjenitsyn traff jeg aldri. Det la seg ikke til rette. Enten kunne han ikke, eller så var det umulig for meg når vi prøvde. Likevel var det et samarbeid på flere vis. Jeg arbeidet nært sammen med *Irina Alberti* som var redaktør for den russiske avisen, «Pense-Russe», i Paris. Hun hadde vært Solzhenitsyns sekretær og daglige medarbeider i tre år og etter det var de i kontakt med hverandre nesten hver dag.

Mens redaktør Alberti og jeg en dag satt i «Pense-Russe»-redaksjonen og planla forskjellige ting, ringte fru Solsjenitsyn fra Amerika. De pratet en god stund sammen, selvsagt på russisk, så jeg visste ikke hva de snakket om. Uventet sier redaktøren til meg: «Er det noe du vil si til fru Solsjenitsyn?» «Si til henne,» svarte jeg, «at det ville være fint om Solsjenitsyn kunne foreslå Lech Walesa for fredsprisen.» En uke senere leste jeg i «International Herald Tribune» at han hadde gjort det!

Solsjenitsyn er den jeg kan takke for at jeg fikk oppleve en av de mest spennende, meningsfulle og seierrike konfrontasjoner jeg har hatt. Det skjedde under en internasjonal

konferanse i Genève. Det var på en tid da ekteparet Solsjenitsyn bodde i Zürich.

Den første utgaven av bøkene «Gulag-arkipelet» var nettopp kommet ut på tysk og fransk, og jeg prøvde å få tak i noen eksemplarer. I FN-bygget, Genèves tidligere Nasjonenes Forbund, er det flere bokhandler, og jeg prøvde den største først. Men ingen «Gulag-arkipelet» fantes. Heller ikke i de andre forretningene. Så jeg gikk tilbake til den største og spurte en av butikdamene om hun kunne bestille noen eksemplarer for meg. «Det kan jeg ikke,» var svaret. Da jeg fortalte at jeg var fra Norge og at det var viktig for meg å få noen eksemplarer med meg før jeg dro tilbake, var hun ærlig. «Jeg kan ikke skaffe deg dem,» svarte hun. «Vi har fått forbud mot å selge Solsjenitsyns bøker her. Du får heller prøve deg i byen.» Jeg hadde vanskeligheter med å forstå det, men fikk det bekreftet at det var forbudt å selge Solsjenitsyns bøker i FN-bygget!

Dette tente meg med eksplosiv kraft. Forbud mot å selge Solsjenitsyns bøker! Og det i en internasjonal bygning som skulle være krumtappen for frihet og menneskerettigheter! «Hårreisende,» brummet det inne i meg. Med en gang løp jeg til en sveitsisk venn og journalist som arbeidet i FN-bygget og fortalte ham det. «Dette må vi avsløre og slå opp stort,» ivret jeg. Han ble tent som meg og gjorde en glimrende jobb. Det vakte oppsikt. Jeg ringte russiske dissidentvenner i London, Paris og Bonn. De handlet momentant. Avisene slo det opp stort overalt. Så faxet jeg en journalist i New York om han kunne finne ut hvorvidt forbudet også gjaldt for FN-bygget der. Og det var tilfellet. Hele saken ble også tatt opp av venner i Stortinget.

I Genève var jeg blitt kjent med Edvard Hambro. Han var vår ambassadør ved FN og de internasjonale organisasjoner og satt i Menneskerettskomisjonen som alltid møtes i Genève. Ambassadøren ble også tent og tok forbudet mot Solsjenitsyn's bøker opp på topp-planet i verdensorganisasjonen.

Det ble en brakende seier! Da jeg noen måneder senere var i Genève kunne jeg kjøpe «Gulag-arkipelet» i FN-bygget. Ikke nok med det. Alle Solsjenitsyns bøker var nå godt utstilt. Det samme var også skjedd i FN i New York, fikk jeg høre. Vi vant. Men hvem eller hvilke det var som sto bak forbudet fikk vi aldri vite! Jeg skal innrømme at det var et stolt øyeblikk da jeg noen måneder senere på ny var i FN-bygget og kunne kjøpe «Gulag-arkipelet» i forretningen der jeg tidligere ikke kunne få den. Jeg takket den ærlige butikkdamen fordi hun hadde fortalt meg sannheten.

Solsjenitsyns bøker leste jeg med stor interesse. De opptok meg fordi han prøvde stadig å gå i dybden. Han var aldri et bytte for det overfladiske. Ikke minst søkte han å gå til bunns i de forhold som smertet, de spørsmål som mange helst ville unngå.

Noe av det viktigste som Solsjenitsyn lærte under årene i fengslene og fangeleirene, mener jeg, var å oppdage seg selv og sine medfanger som verdifulle mennesker, dyrebare individer født med en fri vilje og muligheten til å kunne ta frie valg. Og samtidig mennesker som hadde ansvaret for sine handlinger både i forhold til seg selv, sine medmennesker og sin samtid. Under fangenskapet, brottes han også mye med statsmakten og dens ideologi. Vi har mye å lære av Solsjenitsyn.

De tanker som jeg gjerne vil gi videre fra ham, er tatt fra flere av hans taler og bøker, tanker som har betydd mye for meg og fremdeles gjør det.

«Ondskapen,» mener Solsjenitsyn, «kan ikke forståes ut fra de marxistiske og Leninistiske dogmer eller doktriner. Revolusjonens voldshandlinger kan nok tilintetgjøre ondskapens bærere, men ikke selve ondskapen. Den universelle skillelinjen mellom godt og ondt går ikke mellom partier og klasser, heller ikke mellom nasjoner og forskjellige politiske systemer i verden, men den skjærer tvers igjennom det gode og det onde i ethvert menneskes hjerte. Ondskapen er en del av den menneskelige natur. Ondskapen trenger seg først inn i menneskets hjerter før den slår seg ned i de politiske systemer.

La oss ikke glemme at volden ikke lever alene og ikke er i stand til å leve alene, den er direkte forbundet med løgner. Mellom dem går den dypeste og mest naturgitte slektsforbindelse. Volden kan bare dekke seg med løgner, og løgner kan ikke bestå uten vold. Enhver som engang har utropt volden til sin metode, er uvegerlig nødt til å velge løgner til sitt prinsipp.

I vårt land er løgner blitt inkorporert i statssystemet som det vitale ledd som holder det hele sammen. Dette rike av mørke krefter, av falskhet, av brutal makt der urettferdigheten hersker og mistenksomheten mot det gode næres. Denne gjørmete sump var skapt av oss og ingen andre. Vi vokste opp med ideen at vi måtte underordne oss og lyve for å kunne overleve, og vi oppdro våre barn til å gjøre det. Det er ingen andre vi kan legge skylden på enn oss selv.

Landet vårt er på en mystisk måte smidd sammen i et fellesskap av skyld som vi ikke kan slippe unna og vår

uunngåelige skjebne er at vi angrer. Bare gjennom en anger som massevis av mennesker tar inn over seg, vil Russlands luft og jord bli rensert slik at et sunt liv kan vokse frem.

Anger både på det personlige som på det nasjonale plan vil rense atmosfæren. Når vi åpent bekjenner vår fryktelige fortid og fordømmer den, ikke med tomme ord, men i oppriktighet, da vil hele verdens tillit overfor vårt land bli styrket.»

«Og skulle det vise seg,» sier Solsjenitsyn, «at vi har styrken til å gå gjennom ilden av nasjonal anger over det forferdelige vi har gjort i vårt land og overfor oss selv, vil det være klokt for Russland å stoppe der? Nei! Vi må finne besluttsomheten i oss selv til å ta det neste steget å godta at det finnes ingen naboer som vi ikke står skyldige overfor. La oss derfor gjøre det slik som vi gjør på vår «tilgivelsens dag» og be om tilgivelse til alle som bor omkring oss.»

Her berører Solsjenitsyn noe vesentlig for vår tid, mener jeg. Det gjelder både for hver enkelt av oss som individ og det angår hvert folk og land. Det er neppe noe vår tid trenger til mer enn å lære å tilgi, å lære å gjøre opp for hva som har vært galt og sammen i besluttsomhet å bygge forsoningens broer der hat, hevn og vold hersker.

Amerika og amerikanerne, synes jeg, har hatt en slags innebygd, kanskje medfødt tro på at de er Guds og godhetens spesielle land og dermed blottet for den ondskap som andre land kan begå. Kanskje er vi alle smittet av slike illusjoner. Men det kom som et sjokk på amerikanerne da massakrene i My Lai under Vietnamkrigen fant sted den 16. mars 1968, at det var amerikanerne som hadde utført dem. «Time» skrev da et *Time Essay* som gjorde dypt inntrykk på meg. Det het «On Evil – The Inescapable Fact». («Om det

onde – det uomgjengelige faktum».) Essayet gikk sterkt i rette med amerikansk tenkning og holdninger og dets siste setning var så betydningsfull for meg at jeg lærte den utenat: «Individer er ikke identiske med nasjoner, men representerer dem. Og således kan det hevdes at bare den nasjon har et ekte krav på storhet som har sett sin egen svikt i øynene og som har erkjent i hvilken grad det er i stand til å gjøre det onde.» En sannhet som etter min mening også gjelder for oss alminnelige mennesker, uansett tid og sted overalt i verden.

Etterspill

Kjære fadderbarn, dere husker kanskje den gangen da jeg tok tyskerne som hadde ledet fangeleiren på Grini i straffeeksersis på Akershus festning under frigjøringsdagene. Jeg trodde jeg var ferdig med den udåden, men hva jeg gjorde fikk et etterspill. Det kom helt uventet og merkelig nok først over 50 år etter.

En natt for snart syv år siden våknet jeg plutselig opp og en rekke skarpe bilder passerte som en lys levende revy på min indre TV-skjerm; alt det jeg gjorde mot tyskerne på Akershus festning. Det ble så sterkt at jeg kunne ikke annet enn å ta meg tid til å grunne over det hele på nytt. Slik jeg satt der i nattestillheten slo det meg at jeg aldri noen gang før hadde tenkt på hvordan tyskerne opplevde mine voldshandlinger og raseri. Videre ble det klart for meg at uansett hva tyskerne hadde gjort av ondskap mot meg, så ga det meg ingen rett til å slå tilbake med samme mynt. Og en sannhet som jeg ikke hadde tenkt på før, gikk opp for meg nå, at uansett hva andre gjør av urett og ondskap mot meg, så er jeg ansvarlig for den urett og ondskap som jeg selv gjør mot andre. Og hvor en kan det, må jeg gjøre opp for det gale jeg har gjort.

Så snek denne tanken inn i meg: «Om Heilmann (han som fikk bøtten med vann over seg) fremdeles skulle leve, vil jeg oppsøke ham og snakke åpent ut med ham.» Dermed begynte jeg å finne ut hvor jeg kunne få opplysninger, og etter en tid kunne Riksarkivet fortelle meg at Heilmann var blitt løslatt fra fangenskap i Norge i juni 1951 og sendt til Hamburg og skulle ha sitt hjem i en liten landsby, Hinterbach, i Syd-Tyskland.

Det falt seg slik at tre dager etter at jeg fikk vite dette, skulle jeg med bil til Tyskland og Sveits. Nå hadde jeg muligheten til å oppsøke ham, tenkte jeg, tok med meg papirene som Riksarkivet hadde gitt meg og satte avsted. Den første natten i Tyskland overnattet jeg hos gode venner i Wuppertal. Jeg fortalte dem hva jeg hadde i tanke å gjøre. Det tok ikke lang tid før min vert hadde funnet ut at det er 85 Wilhelm Heilmann som lever i dagens Tyskland. Han hadde en disk med hele landets befolkning! Så jeg spurte om han kunne finne ut hvor mange av dem bodde i Syd-Tyskland. Ganske hurtig kunne han fortelle at det er 25 Wilhelm Heilmann som bor der, og dermed satte jeg kursen sydover.

Da jeg nærmet meg området hvor jeg mente Heilmann skulle bo, fikk jeg kalde føtter. På samme måte som så mange ganger før, følte jeg meg hjelpeløs og lite lysten til å gjøre dette. Bare tanken på det å oppsøke 25 mennesker for å finne den rette Heilmann økte ulysten. Jeg tenkte ikke på å gi opp, men var helt tafatt når det gjaldt hvordan jeg skulle gripe dette an. Så jeg vendte meg til Gud igjen og sa at jeg var usikker og rådløs og ba om han kunne hjelpe meg til å møte et menneske som kunne sette meg på sporet.

Idet jeg kjørte inn i sentrum av en middelstor by, merket jeg at det var en kjøttforetning som var i ferd med å stenge.

Plutselig slo tanken ned i meg at Heilmann var jo slakter av fag, så hvorfor ikke gå inn i kjøttforetningen og spørre der! Jeg møtte tre kvinner som var på vei ut og spurte dem om de kjente Wilhelm Heilmann. Men ingen hadde hørt om ham. «Vent litt,» sa den eldste damen, «kanskje mannen min kjenner ham.» «Heilmann bor ikke lenger i Hinterbach,» sa han, «hvor han bor nå, vet jeg ikke, og om han lever, vet jeg heller ikke. Men dersom du kjører videre til Finkenbach, så finner du et hotell. Hun som eier det, er i nær slekt med Heilmann og kan fortelle deg alt om ham.»

Jeg hoppet inn i bilen og raste avgårde. Og hotellet fant jeg, og etter en lengre ventetid dukket eierinnen opp. Jeg fortalte henne at jeg gjerne ville treffe hennes slektning, Wilhelm Heilmann. «Wilhelm,» svarte hun, «døde for fem år siden og hans kone som var min kusine, døde før ham. Men deres barn lever og bor i Darmstadt.» Hun fortalte at da Heilmann kom tilbake fra krigsfangenskapet i Norge, kom han til henne og spurte om han kunne få bo der inntil han fikk seg noe arbeide.

Så fikk jeg høre at mens Wilhelm var i Norge, ble familiens hus i Darmstadt truffet under et alliert bombetokt. Hans far og mor og fire av hans søstre mistet livet. Det var ikke mulig å få identifisert dem så de ble lagt i en fellesgrav med 300 andre som også gikk med i bombetoktet. Dette var nytt for meg og det rørte meg i det innerste. Så hadde også han hatt sitt. Jeg besluttet meg til å fortelle fru Hering hvorfor jeg var kommet for å treffe hennes slektning. Jeg la alt ærlig og åpent på bordet. Dette førte oss inn en dypere dimensjon hvor de lidelser som hennes familie og min familie hadde vært gjennom, skapte en opplevelse av noe som forenet oss. Deeretter tok jeg en spasertur. Da jeg kom tilbake sa fru

Hering: «Jeg har nettopp snakket med Elfride, Wilhelms datter, og hun vil gjerne snakke med deg.» Hun ga meg telefonen. «Det er Elfride.» Dette kom noe plutselig på meg, men jeg fikk da samlet meg til å si: «Jeg traff din far i Norge under krigen og kom hit fordi jeg ville gjerne snakke med ham.» «Hva ville du snakke med ham om,» spurte hun. «Vi var ingen venner,» svarte jeg, «han var vokter og jeg var fange.» Så fortalte jeg henne i detaljer hva jeg hadde gjort på Akershus, og hvordan det hele var kommet opp i meg igjen en natt jeg våknet for ikke så lenge siden. «Dette ble et så sterkt anliggende for meg,» fortsatte jeg, «at jeg har søkt og søkt etter din far. Jeg ville fortelle ham at det jeg gjorde den gangen, var galt, at jeg er oppriktig lei meg for det og ville be om han kunne tilgi meg.» Med ett var det stille i den andre enden av telefonen. Så hørte jeg en klar, fast stemme: «Jeg tilgir deg. Og jeg vet at min far også ville ha gjort det.»

Før jeg dro tilbake til Norge besøkte jeg Elfride og hennes mann i Darmstadt. Vi hadde noen uforglemmelige timer sammen. Vi dro også til kirkegården. Der sto vi i stillhet sammen, og jeg la ned tre røde roser på Heilmanns grav.

I stillheten følte vi en fred som forbandt oss. Og på en forunderlig måte opplevde jeg i hjerte og sinn at Gud hadde slettet ut det onde som jeg hadde gjort mot Heilmann, de andre og meg selv. Det var som alle skiller falt bort og for første gang følte jeg en nærhet inne i meg til Heilmann, at vi var blitt en enhet som mennesker, at Gud hadde forsonet oss og leget en av livets og vår tids dype sår.

Det uventede

Skyld og ansvar, tilgivelse og forsoning er blitt nøkkelord i dagens opprevne og hevnfylte tid. Ondskaper raser overalt. Derfor gjelder det å overvinne det onde og la det gode seire og virke omkring en. Ønsker jeg at verden skal bli annerledes, strekker det ikke til bare å tenke det og å ønske det. En må ville det. Gjøre det. Det holder ikke med å bruke pekefingeren og fordømme alt og alle. Fordommer fordummer. Det eneste fornuftige er at jeg begynner med meg selv. At jeg tar alt innover meg og brytes med å være ansvarlig overfor alt som skjer. Jeg må engasjere meg i å virke for det gode hvorhen i verden jeg måtte befinne meg.

Det som skjedde i fengselet i Møllergaten 19, i fangeleirene på Grini og Momarken, det at jeg satt og ventet i dødens forværelse og så ble gitt livet og friheten, har vært helt avgjørende for mitt liv. Og da skiller det seg ut to holdninger som er blitt bestemmende for meg i hva jeg gjør, kjære fadderbarn. Dere vil ha vanskeligheter med å kunne forstå meg helt dersom dere ikke får vite hva det er som driver meg. Så la meg forklare dere hva disse holdningene går ut på. Men kanskje har dere alt skimtet noe av dem i hva dere hittil har lest.

De motiverende krefter i meg er ikke noe som jeg har funnet på av meg selv. De er snarere blitt gitt og er blitt styrket gjennom erfaringer. De er ofte vokst frem gjennom smerte. Smertene var jeg selv skyldig i fordi jeg strittet imot. Jeg nølte med de valg jeg måtte ta. Det var først da jeg konkret godtok sannheten slik jeg opplevde den inne i meg, at jeg lærte å erkjenne og derigjennom finne veien til indre frihet og vekst. Dette er for meg et mysterium,- et livets mysterium. Og det vil alltid forbli det.

Den første holdningen går ut på at jeg bevisst søker å finne og å samarbeide med «Guds Internett». Gjennom erfaringer i årevis vet jeg at når jeg lytter til Guds Ånd kan den bli formidlet til meg. Og når jeg adlyder, skjer noe. Det underlige er at det er snarere «Guds Internett» som slår ned i meg og da alltid uventet og overraskende!

Det andre er at jeg bevisst har valgt å følge sannhetens og samvittighetens imperativ. Dette er også noe som har vokst frem av livets erfaringer. Og nå kan dere få se hva det innebærer av muligheter.

I den annen halvdel av 1950-årene var det et anstreng forhold mellom Norge og Forbundsrepublikken Tyskland. Det var også tilfellet mellom Tyskland og de andre landene i Europa som hadde vært okkupert av Hitler-Tyskland. Saken gjaldt kravet om erstatning til politiske fanger som hadde sittet i tyske fengsler og konsentrasjonsleirer. Det gjaldt også å støtte enker hvis menn enten var blitt henrettet eller døde under fangenskapet. Disse spørsmålene var kommet opp i begynnelsen av 1950-årene, men den tyske regjering hadde ikke kommet frem med noe konkret svar eller plan om hvordan dette kunne løses.

Nå da Forbundsrepublikken Tyskland var blitt et rikt land igjen, mente de fleste som hadde lidd under tyskerne, at det var på tide å få dette spørsmålet tatt opp og løst. Jeg var selv meget opptatt av dette fordi stemningen i Norge mot Tyskland, syntes jeg, ble mer og mer amper og ubalansert i sine sterke utfall i presse og kringkasting. Det var etter min mening ikke vårt land verdig. Det hele var fastkjørt. Og UD fant det meget vanskelig.

Tidligere den sommeren hadde jeg vært i Tyskland. Da jeg var i Bonn, fikk jeg høve til å ha en lengre samtale med en av statsrådene i Adenauer-regjeringen, flyktningsminister Oberländer. Det kom tydelig frem at den tyske regjeringen også ønsket å finne frem til en konstruktiv løsning av denne så betente saken og var lite glad for den vending det hele hadde tatt. Både Adenauer selv og Oberländer var fast bestemte på å få løst problemene, men jeg oppfattet også at dette var et mer komplisert spørsmål for tyskerne enn jeg selv hadde ant.

Tilbake i Norge var det andre ting som opptok meg. Forlaget «Land og Kirke» hadde godtatt et manuskript som jeg hadde sendt dem. Nå brukte jeg dagene til å lese korrektur. Mens jeg holdt på med dette en ettermiddag slo en tanke ned i meg som et lyn. Like overraskende og uventet som den var klar og enkel: «Oppsøk statsminister Gerhardsen og hør om det er noe du kan hjelpe med når det gjelder fangeerstatningssaken! Fortell ham at du er nær venn med to av statsrådene i Adenauer-regjeringen som er villig til å være med på å samarbeide om en løsning av spørsmålet.»

Dette høres jo fornuftig ut, tenkte jeg, og fortsatte med å lese korrektur. Neste morgen ringte jeg statsministerens kontor og fikk høre at han var på fjellet. To dager senere dro jeg

til fjells. hvor venner hadde en hytte på Gålå som jeg fikk låne. Bevepnet med en notisbok hvor jeg hadde satt opp ni punkter som gjaldt erstatningssaken, satte jeg kurs for Baukholgrenda hvor Gerhardsen hadde sin hytte over en times gange fra Gålå.

Bare omlag fem hundre meter før hytta kom det et stormangrep av anfektelser inn over meg. «Hvem tror du at du er! Dette er helt borti veggene. Du må ikke glemme at du er ingen ting, absolutt ingen ting.» Tvil og angst prøvde på å få slått meg ut. Det er sjelden at jeg er redd for noe, men nå var jeg det. I fortvilelsens øyeblikk snudde jeg for å gå tilbake til Gålå. Da jeg snudde, var det en stor kampestein foran meg. Noe inne i meg fikk meg til å gå ned på kne, støtte meg til steinen og til å be. Jeg sa til Gud at jeg var redd og ikke i stand til å gjøre dette, men ville han at jeg skulle gjøre det, kunne han da gi meg styrken til å fullføre det? Jeg sto opp og gikk det siste stykke til hytta.

Gerhardsen holdt på å hogge ved. Vi satte oss på hver vår stubbe og pratet om løst og fast. Etter en stund ropte fru Gerhardsen på oss. Hun hadde kaffe og vafler å tilby og det kom sannelig godt med. Så etter en stund tok jeg opp notisboka og la frem for statsministeren hva jeg hadde tenkt. Han lyttet og var tydelig opptatt av hva jeg sa. Så utviklet han sine tanker om det hele. Han syntes at saken var helt fastlåst i øyeblikket men ønsket at den skulle bli løst. Han var klar over at Tyskland aldri kunne betale for de lidelser som hundretusener av fanger hadde vært igjennom. Men om den tyske regjeringen ville være rede til å komme med en symbolsk erstatning til dem som hadde lidd og til de enker som hadde mistet sine menn i leirene eller som var blitt henrettet, så ville dette bety mye. Det ville kunne lege mange sår, mente han.

Så kom han med noen tanker som fascinerte meg. Han hadde en tid lurt på om det ikke ville være klokt av den tyske regjeringen å prøve å få til en avtale med de små nasjonene først, og da hadde han tenkt på Norge, Danmark og Holland. Dette kunne være fordelaktig, mente han, ja kanskje tjene som en veiåpner for den fastlåste situasjonen.

Vi ble enige om at jeg skulle legge dette frem i Bonn. Jeg dro dit og hadde en kveld sammen med statsråd Oberländer. Etter et par dager møttes vi igjen og da kunne han fortelle at Adenauer var takknemlig for Gerhardsens tanker og ville gå inn for å følge dem. Det hadde beveget Adenauer, forsto jeg, at en statsleder fra et tidligere okkupert land som selv hadde vært fange i en tysk konsentrasjonsleir, kom med et konstruktivt forslag. Derfor fikk han tillit til Gerhardsen og ønsket å samarbeide med Norge om dette.

Noe senere, før jeg dro tilbake til Oslo, hadde jeg mer tid med Oberländer, og da var det blitt klart at Adenauer gjerne så at Oberländer dro til Oslo for å ha en samtale med Gerhardsen om videre fremstøt for en løsning av fangeerstatningsaken. Jeg ble spurt om jeg kunne formidle dette videre til statsministeren. Det lovte jeg å gjøre.

Jeg ble lenger i Bonn for å leve meg enda mer inn i Tysklands situasjon. Og det viste seg å være klokt. Jeg lærte en del ting som fikk meg til å forstå hvorfor fangeerstatningsaken hadde dratt slik ut.

Hvordan det kom til, vet jeg ikke, men på et tidspunkt opprettet ni allierte land i NATO en nyordning hvor kravene om erstatning skulle samordnes for de allierte og fremmes gjennom den franske ambassade i Bonn. Den praktiske virkning var at heretter måtte den tyske regjeringen gi hva de besluttet å yde som deres felles sum av erstatning til de

allierte gjennom den franske ambassaden i Bonn. Deretter skulle de allierte i NATO fordele seg i mellom det fellesbidraget som den tyske regjeringen måtte ha overrakt. Noe som lett kunne lede til indre strid mellom de NATO-allierte, tenkte jeg.

Det innebar også at ingen av de tidligere okkuperte land lenger kunne ta kontakt med det tyske utenriksdepartementet om erstatningssaken. Det måtte gjøres gjennom den franske ambassaden i Bonn. Det betød også at det tyske UD hverken kunne ha noe selvstendig, tosidig forhandlingsforhold til det norske UD eller noen av de andre NATO-allierte lands UD om erstatningssaken.

Jeg ble sjokkert da jeg hørte om dette. Og det av to grunner. For det første viste det seg at da kravene i de forskjellige allierte landene ble reist, var de også blitt oppmuntret til å sette dem så høyt som mulig. Devisen var: la oss få så mye vi kan ut av Tyskland. Her er et eksempel som jeg fikk vite om. Et av landene hadde satt opp et krav som var syv ganger større enn det i virkeligheten burde ha vært. De andre landene gjorde noe liknende, så det samlede felleskrav fikk slike astronomiske høyder, at Bonn ikke kunne imøtekomme dem. Dermed ble situasjonen enda mer forvansket.

Det var også en annen faktor som fikk den tyske regjering til å være på vakt. Professor Hans Koch var rådgiver for regjeringen når det gjaldt Sovjeunionen og Øst-Europa. Han hadde god greie på hva som foregikk i DDR. Ut i fra det han visste, mente han at regjeringen i Øst-Berlin hadde gjort det til en av sine strategiske mål å utnytte fange erstatningssaken til å diskriminere Bonn og til å prøve å splitte de allierte i NATO når felleserstatningen skulle fordeles.

Hvorvidt dette var en kjensgjerning, kan jeg ikke svare på. I et møte med professor Koch fikk jeg inntrykk av at han visste hva han snakket om. Og med de unisone angrep som etterhvert ble rettet mot regjeringen i Bonn når det gjaldt erstatningssaken og hvordan det hele utviklet seg, kunne jeg ikke annet enn å slutte at her var det også storpolitikk med i spillet. Men alt dette holdt jeg for meg selv.

Det som jeg dypest sett følte burde forandres, var den ordningen som de NATO-allierte hadde fått i stand. Det at hverken UD i Bonn eller UD i de allierte land kunne få kontakt med hverandre, men måtte operere gjennom den franske ambassaden, syntes jeg var helt bort i veggene.

Det forhindret, etter min mening, det viktigste av alt. Nå gjaldt det jo for Tyskland å finne et nytt og bedre forhold til de tidligere fiender. Det var derfor et kjernesporsmål av moralsk verdi for Bonn at de kunne gjøre opp for Hitler-tidens onde gjerninger med hver av de enkelte land. Det sto ikke bare om et teknisk oppgjør men også om en indre holdning og en sjanse for Bonn til å kunne bygge noe forsonende med hver av sine tidligere fiender.

Tilbake i Oslo hadde statsministeren og jeg et verdifullt møte på hans kontor. Anmodningen fra den tyske regjeringen til Gerhardsen ble lagt frem for ham. Og så kunne jeg ikke annet enn å fortelle ham om hva jeg selv hadde funnet ut om forholdene når det gjaldt selve erstatningssaken. Jeg la ikke skjul på hva jeg følte om ordningen med den franske ambassaden i Bonn og hvor fastlåst Tyskland egentlig var når det gjaldt å kunne få kontakt med sine tidligere fiender angående erstatningsspørsmålet. Jeg mente at Norge burde trekke seg ut av denne kunstige ordningen og selv få et direkte forhold til regjeringen i Bonn. Vi burde gi den tyske

regjeringen en mulighet til å få et forhold til oss i denne viktige saken, som gjaldt både et økonomisk og et moralsk oppgjør om fortiden.

Det andre jeg hadde fått greie på var følgende: Den tyske regjeringen var fullt oppmerksom på at det felles erstatningskravet som den franske ambassade i Bonn hadde overbrakt dem, var skrudd opp til høyder som ikke sto i samsvar med de reelle forhold i de NATO-allierte land. Det var uærlige talloppgaver som ikke kunne annet enn å vanskeliggjøre forholdet til Bonn.

Jeg mente at dersom Norge ville være villig til å oppgi så ærlige talloppgaver i sitt erstatningskrav som mulig, ville dette styrke vår sak. Gerhardsen var ikke uenig i dette.

Det neste møtet med Gerhardsen gikk ut på at han gjerne ville ha et møte med Oberländer om erstatningssaken, og ba om at jeg kunne få ordnet det. Etter flere telefonsamtaler med Oberländer la det seg til rette at han kunne komme til Oslo for weekenden 13–14 desember 1958. Møtet fant sted i all hemmelighet i et privat hjem.

De vanskelige spørsmålene ble drøftet i åpenhet og ærlighet og i løpet av en par timer var det enighet om hvordan en skulle finne en tilfredstillende løsning for begge parter. Et viktig punkt var dette: For å få en tosidig forhandling mellom Oslo og Bonn, var det ingen annen utvei enn at Norge måtte bryte ut av ordningen med den franske ambassade. Så Oberländer overbrakte en hilsen og forespørsel fra Adenauer til Gerhardsen om hvorvidt Norge kunne ta dette skrittet. Bonn var bundet og kunne ikke gjøre det, samtidig som de ønsket å forhandle med Norge om en tilfredsstillende løsning. Gerhardsen kunne selvsagt ikke svare med en gang, men ville la Bonn få svar innen noen dager. Kort tid etter

fikk jeg en telefon fra UD og ble fortalt at Norge ville bryte ordningen med den franske ambassaden og fremme tosidige forhandlinger med Bonn.

Etterhvert kom forhandlingene igang. Det var av stor viktighet, for dermed åpnet veien seg for tosidige forhandlinger både for oss og for Danmark og Holland til å kunne gjøre det samme. Den 7. august 1959 ble en avtale mellom Norge og Tyskland undertegnet. I det store og hele ble det en avtale som ble godtatt med tilfredshet i Norge. Den 24. august 1959 ble en avtale undertegnet mellom Danmark og Tyskland. Den 8. april 1960 undertegnet Holland og Tyskland avtalen mellom dem. Denne kom noe senere, for i Hollands tilfelle var det også noen grensespørsmål som skulle løses.

Gerhardsens visjon var blitt virkeliggjort, og den tyske regjering var ham dypt takknemlig for at de kunne komme i gang med direkte tosidige forhandlinger om det økonomiske og moralske erstatningsoppgjør med hvert enkelt land.

Når det gjaldt Norge, ble erstatningssaken løst på toppplanet. I slutfasen sto det om å få noen flere millioner DM for å kunne tilfredsstille Norge. Det var vanskelig, for alle departementene i Bonn hadde det knapt. Oberländer fortalte meg at han selv gjerne ville yde noe fra sitt departement, flyktningdepartementet, men det var ikke mulig. Så mange flyktninger fra DDR var kommet på den tiden at budsjettet alt var sprengt. Men så kunne han fortelle at det var statsråd Ludvig Erhard som kom Norge til unnsetning. Fra sitt departement ydet han et bidrag så stort at Oberländer og alle de andre statsrådene var høyst overrasket. Erhards bidrag førte til det siste tilbudet på 60 millioner tyske mark, og det kunne Norge si ja til og være fornøyd med. Når Erhard så

generøst gikk inn for å hjelpe Norge, er jeg fristet til å spørre om hvorvidt dette kunne ha noe å gjøre med det første besøket til Norge, som Erhard gjorde i mai 1958?

Jeg var opptatt av dette besøket fordi 14 dager før han skulle komme, fikk jeg underhånden vite at det ble planlagt demonstrasjoner mot ham ved ankomsten på Fornebu flyplass. Jeg tenkte at han burde få vite om dette. Derfor skrev jeg et brev til ham og fortalte om det og hvilke krefter det var som sto bak. Jeg skrev også noe om situasjonen i Norge, de personlighetene han ville møte og litt bakgrunn som kanskje kunne være til hjelp. Brevet sendte jeg gjennom Oberländer.

Noen dager før Erhard kom, skrev jeg et utkast til et brev som ønsket ham velkommen til Norge. Seks ledende motstandsfolk fra okkupasjonstiden undertegnet det med glede. Jeg undertegnet ikke selv for jeg var jo bare en liten fisk i den store sammenhengen. En god venn betalte for noen spesielle roser som jeg ønsket skulle følge med brevet. Gjennom Oberländer hadde jeg fått vite hvilke som var Erhards ynglingsroser, og fikk tak i 21 av dem. Så gikk jeg til Grand Hotel på Karl Johan og fortalte hva jeg hadde fore. Der hjalp de meg med en vakker vase og oppsetting av rosene. Jeg fikk satt dem sammen med velkomstbrevet i den suiten han skulle ha.

Erhard skulle holde en forelesning i Universitetets gamle aula, og der fikk jeg med meg et førti talls gode venner. Vi spredte oss tre og tre sammen og satte oss på forskjellige steder i salen. Tanken var at vi skulle støtte opp om ham under foredraget. Vi fulgte godt med og ga applaus hvor det passet inn og gjorde hva vi naturlig kunne for å få opp stemningen. Da foredraget endte sto vi opp og ga en sterk

applaus. Alle andre fulgte med og hyllet Erhard på en ekte og hjertelig måte. Det må ha betydd noe for ham.

Lørdag den 24. mai hedret redaktøren i «Arbeiderbladet», Olav Larssen, Erhards besøk med en leder som var noe utenom det vanlige. Han skrev bl.a.: «Det er første gang etter krigen at en offisiell representant for Tyskland er blitt hilst på denne måten her i landet. Vi tar det som et uttrykk for at ønsket om et samarbeid på det grunnlag Erhard trakk opp, er gjensidig.»

Åtte år senere kom Ludvig Erhard på statsbesøk til Norge og da som Tysklands forbundskansler. Det ble et hjertelig og betydningsfullt besøk. Noe av det siste forbundskansleren og hans frue gjorde, var å gi en middag i Grand Hotel til ære for statsminister Borten og frue og 150 av Norges ledere. Til min store overraskelse ble jeg og fru Hovelsen invitert! Jeg skjønnte ingen ting, det må være en misforståelse, tenkte jeg. Likevel, jeg ringte den tyske ambassaden for å takke for innbydelsen og lot dem vite at jeg kom alene siden jeg ikke var gift. Den jeg snakket med skjønnte nok at jeg var forbauset over å ha fått innbydelsen. Han fortalte nemlig at det var forbundskansleren som ønsket det.

Lenge etter at erstatningssaken var løst, slo det meg en dag hvilken tillit statsministeren hadde gitt meg. Den frihet og det ansvar Gerhardsen ga meg var enestående og utenom det vanlige. Jeg hadde ikke tenkt på dette før, men nå slo det meg at jeg ved leilighet burde takke ham for det. Så en gang han holdt foredrag for noen ungdommer hjemme hos meg, bestemte jeg meg for å si noen takkeord når jeg skulle kjøre ham hjem igjen. Og det gjorde jeg. Han svarte: «Det er ikke du som skal takke oss, men vi som skal takke deg. For det

var det du gjorde som førte til den gunstige løsningen.» Det rørte meg til det innerste.

Men det var ikke alle som var helt fornøyd med sluttresultatet. De ville ha mer. Når Gerhardsen brukte uttrykket: den gunstige løsningen, mener jeg at han traff spikeren på hodet. Det er ikke uinteressant at det opplegget som de allierte i NATO hadde fremmet som en fellesløsning gjennom den franske ambassaden i Bonn, ville ha gitt Norge en erstatning på 30 millioner tyske mark. Gjennom at Norge brøt med denne ordningen og fikk i stand et direkte forhandlingsforhold til det tyske utenriksdepartementet, førte dette til at vi fikk det dobbelte som vår erstatningssum, nemlig 60 millioner DM. Dette ble jeg kjent med da jeg leste gjennom en haug av dokumenter om erstatningssaken i utenriksdepartementet.

Jeg var så heldig å få et nært vennskap med landets store landsfader siden vi møttes for første gang i fangeleiren på Grini i 1944. Jeg opplevde det beste av ham, ikke minst hans interesse og omsorg for mennesker. Like fullt hans lidenskap for å bygge et bedre Norge etter krigsårene og innsatsen for å skape forsoning og fred i Europa og i verden. Gjennom de mange besøk i hans hjem, på hytta på Baukholseteren og i Bærum og møter i regjeringsbygget, lærte vi hverandre å kjenne. Jeg glemmer aldri det siste besøket på kontoret hans i Folketeaterbygningen på Youngstorget. Jeg skulle dra til Amerika og ville bli borte over et år, så jeg ønsket å ha en prat med ham før jeg dro. På slutten av vår samtale dro han ut bordskuffen foran seg og rakte meg en sli-rekniv hvor navnet hans var risset inn i sølv. Noe forlegent sa han: «Jeg vil gjerne at du skal ha denne kniven som et minne om vårt gode vennskap.» Så lot han meg vite at den

var en gave fra Vestre Kolbu Arbeiderlag som takk for et foredrag han hadde holdt der.

Jeg undres på om han ante at dette ville bli vårt siste møte. Det var tydelig at han hadde gjennomtenkt og forberedt denne gaven. For mens jeg var i Amerika, døde han.

Det hender at overaskelser kommer i posten. Det skjedde for meg en sommerdag i 1968, da fikk jeg en innbydelse fra den tyske regjering til å være deres gjest under et tolv dagers besøk i Tyskland. Tanken var å lære landet mer å kjenne og å ha samtaler med tyske ledere i politikk, industri, og ellers personligheter i kulturlivet som måtte interessere meg. Det var ønsket at jeg skulle sende forslag til program og navnene til dem som jeg måtte ønske å treffe. Jeg fikk også vite at den tyske ambassaden i Oslo ville formidle det hele for meg.

Jeg tente på dette med en gang, og en dag fikk jeg vite at programmet for besøket var lagt opp fra den 29. september til 19. oktober. Det skulle begynne i Berlin og avsluttes i Dusseldorf. Pressesjefen i ambassaden fikk ordnet det slik at jeg kunne ha noen ekstra dager i Ruhr-området på egen regning. Düsseldorf var jo i hjertet av der hvor jeg hadde arbeidet i så mange år. Så dette var en velkommen sjanse, tenkte jeg, til å treffe en rekke av mine gamle venner igjen.

Så hendte noe annet også helt uventet. Jeg fikk tilfeldig vite at statsminister Per Borten skulle på statsbesøk til Tyskland fra 21. til 26.oktober. Jeg ville være tilbake i Oslo dagen før han skulle reise. Dermed slo det ned i meg at her lå det en mening med mitt besøk, for nå kunne jeg jo samle fakta og nytt fra Tyskland og lage en rapport for statsministeren som han kanskje kunne ha nytte av! Jeg fikk et klart fokus for

mitt besøk Vi var først blitt kjent med hverandre i New York i 1960. Stortingsmann Borten var da en av de utsendte fra Stortinget til FN. Etterhvert fikk vi mye med hverandre å gjøre og ble nære venner.

Jeg dro målbevisst av sted. Først tre dager i Berlin. Deretter tre dager i Bonn. Så fulgte to dager i München, to dager i Stuttgart og det samme i Düsseldorf. Hele opplegget var gjort av «Inter Nationes» besøkstjeneste i Bonn-Bad Godesberg, som var statsmaktens utøvere når det gjaldt å ta hånd om innbudte gjester til Tyskland. Etter de ekstra dagene i Ruhr-området kunne jeg fly tilbake til Oslo fra Hamburg.

I alt hadde jeg samtaler og intervju med 28 ledende personligheter innen politikk, industri, finansverden, fagbevegelsen, såvel som i landbruket, de militære styrker og i kulturlivet. Med lydbåndopptaker og notatblokker fikk jeg fanget inn et stort og vidt blikk av hva de ansvarlige tyskere tenkte og hva de mente om det som rørte seg i Tyskland og i Europa. Om kveldene bearbeidet jeg dette til ut i de sene natтетimer. Jeg var under tidspress. Jeg måtte ha rapporten ferdig mens jeg var i Tyskland. Jeg hadde bare godt tolv timer til å få skrevet ut alt på min Remington skrivemaskin i Oslo, før statsminister Borten ville ta avsted til Tyskland. Det ble aldri noe tid til å dra seg. Hver morgen begynte ved 0.5.00-tiden – kanskje den mest utfordrende tiden av dagen. Da søkte jeg i stillhet hva jeg skulle si og hvilke spørsmål jeg skulle stille til dem som jeg ville møte gjennom dagen. Da lærte jeg at det finnes skjulte indre reserver i oss mennesker som blir mobilisert når utfordringene er størst. Jeg begynte med blanke ark. Som jeg var stille, grunnet og søkte, dukket det ene spørsmålet etter den andre frem. Jeg

kunne ikke annet enn å undre meg over hvor de kom fra. For det merkelig var at i alle de intervjuer og samtaler jeg måtte igjennom, så viste det seg at spørsmålene var fulltrefere. De dro ut det beste av alle de jeg fikk være sammen med. Den jeg var mest spent på hvordan jeg kunne få igang en samtale med, var tidligere forbundskansler Ludwig Erhard. Jeg er en grønnskolling når det gjelder den finansielle verden og alt som har med økonomi å gjøre. Likevel, de spørsmålene jeg fikk innenfra, slo an og vi hadde nærmere halvannen time sammen. Jeg lærte en hel del av hva han fortalte meg, og vi fikk også en indre, menneskelig kontakt under intervjuet.

En skal aldri ta noe for gitt. De bekymringer jeg hadde hatt overfor dette intervjuet, var bortkastet tid. Det synes å være en kjensgjerning, vil jeg gjenta, at der hvor hjelpeløsheten og utfordringen er størst og en likevel tør å ta spranget ut i ansvaret, der kommer de skjulte indre resurser og Guds internett til ens unnsetning.

Rapporten ble ferdig skrevet ut og kom i statsministerens hender like før flyet hans satte kurs for Tyskland. Så skjedde følgende: Borten kom tilbake ved midnattstider fredag den 25. oktober. Neste morgen ringte han meg. Men jeg var i Stockholm. Noen timer senere den samme dagen, kom det en bukett med elleve roser og et håndskrevet brev til meg fra statsministeren. Da jeg var tilbake i Oslo, åpnet jeg brevet:

Kjære Hovelsen,

Jeg vil takke deg hjertelig for alt det arbeid du har lagt ned i forarbeidet til Tysklands-besøket. Jeg hadde stor nytte av oversikten og tror den bør danne skole for U.D.s tilrettelegging ved slike anledninger. Besøket tror jeg falt heldig ut

– vi kom i svært åpenhjertelige samtaler med de tyske politikere. Noe gjorde det sikkert også at besøket kom til å bli gjennomført i en tid med slike internasjonale forhold som vi desverre opplever i Europa i dag.

Igjen hjertelig takk!

Vennlig hilsen

Per Borten

Dette var jo noe som rørte meg. Jeg er gla for at jeg ble gitt styrken og utholdenheten til å fullføre rapporten og at jeg fikk den i siste øyeblikk i Bortens hender.

Her skal dere få høre noe, kjære fadderbarn, som hverken Borten eller noen andre har fått vite. Den siste kvelden i Hamburg hadde jeg arbeidet intenst med rapporten i flere timer og noe etter midnattstid var jeg både sliten, tørst og sulten. Så jeg tok en tur til Hamburg sentralstasjon for å få noe å drikke og spise. På veien tilbake til hotellet var det ikke et menneske å se. Det var som byen sov. Så hendte noe merkelig. Plutselig sto det en vakker ung kvinne foran meg. Jeg begriper ikke hvor hun kunnet ha kommet fra, men der sto hun smilende foran meg. Så sa hun: «Vil du komme med meg så skal vi ha det kjempehyggelig!» Også jeg smilte, takket nei og gikk videre.

Det var vel like etter 0.4.00 om morgen at jeg satte punktum for rapporten. Først da grep fristelsene meg. Jeg hadde rålyst til å gå ut igjen for å se om jeg kunne finne den unge vakre kvinnen. Det var noe spesielt ved henne. Jeg kan ikke tro at hun var en prostituert. Hun ba ikke om penger, var noe forlegen og så herlig frisk og jenteaktig. Men jeg gikk ikke ut. Jeg var så trett at jeg sank utmattet i sengen. Ett er i hvert-

fall sikkert. Hadde jeg gått hjem med den unge kvinnen da vi traff hverandre, så ville Borten aldri ha fått noen rapport.

En dag i august 1970 sto jeg på sentralstasjonen i Hamburg og ventet på toget til Basel. Jeg var på vei til en verdenskonferanse i Caux i Sveits. «Få tak i en tysk avis,» var det noe inne i meg som sa. I all hast fikk jeg tak i «Die Welt». Underveis leste jeg at den tyske forbundsprezident, Gustav Heinemann, ville komme på statsbesøk til Norge i september. Jeg visste at han skulle komme, for meldinger i norsk presse om dette hadde utløst blandede følelser. Det var de som ville demonstrere under besøket og gjøre det klart at den tyske presidenten var uønsket. Dette opptok meg. Jeg syntes at 25 år etter frigjøringen og i en tid da det europeiske kontinentet var kommet langt på vei til å legge den onde fortiden bak seg, måtte også vi i Norge kunne gjøre det.

Jeg reflekterte lenge over dette som toget suste av sted, og det må ha vært i nærheten av Frankfurt at den tanken slo ned i meg at jeg burde oppsøke president Heinemann og få et intervju med ham. Gjennom en artikkel kunne jeg kanskje være med på å forberede hans statsbesøk på en konstruktiv måte. Tanken opptok meg mer og mer, og innen jeg kom til Caux hadde jeg utformet 12 spørsmål som jeg mente ville være viktige å stille ham. Jeg skal innrømme at jeg syntes det var 12 knakende gode spørsmål. Derfor følte jeg meg trygg på at det skulle gå bra dersom jeg fikk høve til å intervju ham.

Jeg skrev et brev til president Heinemann hvor jeg foreslo et møte med ham, og at hensikten med det ville være å forberede hans statsbesøk i Norge. Jeg nevnte de dagene jeg kom til å være i Bonn og ville da ta kontakt med ham for

å finne ut om dette var mulig. Da jeg kom til Bonn fikk jeg vite at jeg var ventet hos presidenten neste formiddag kl. 11.00.

Tidlig neste morgen leste jeg de 12 spørsmålene på ny, kikket igjennom noen aviser, leste i Bibelen og var stille. Noen høyst uventede tanker slo ned i meg: «Sløyf alle spørsmålene, ikke ta med deg båndopptakeren, heller ikke skriveblokken, men fortell presidenten litt om deg selv, om Norge og de menneskene han kommer til å møte.»

Jeg var rystet og mente at dette kunne ikke være riktig. Det går da ikke an for en journalist å ha et intervju uten å stille et spørsmål, mumlet jeg til meg selv. Med ett følte jeg meg hjelpeløs og usikker. De 12 spørsmålene hadde blitt en slags sikkerhet og trygghet for meg. Nå sto jeg på bar bakke. Så jeg hadde enda en stille stund. De samme tankene kom. Det som til slutt fikk meg til å ta spranget i tro og følge de tankene som var blitt gitt meg, var det at jeg var helt overbevist om at disse tankene iallfall ikke hadde kommet fra meg! Så jeg overga alt til Gud og ba om at han ville lede meg. Dette måtte jeg gjøre på ny da jeg gikk inn i presidentpalasset, for jeg var i sannhet hjelpeløs og nervøs.

Jeg ble vennlig mottatt. Tilstede var også presidentens pressesjef, Müller-Gerbes. Jeg fortalte dem først noe om meg selv. De fikk høre om hvorfor jeg var aktivt med i motstandsbevegelsen under okkupasjonstiden, noen glimt fra fangetiden og årene fra 1949 og fremover da jeg arbeidet med Moralsk Opprustning i Tyskland. Jeg lot dem også få vite hvordan jeg hadde ovevunnet hatet i meg og blitt gla i tyskerne og Tyskland gjennom de 15 årene jeg hadde virket der. Deretter berettet jeg om situasjonen og stemningen i

Norge når det gjaldt presidentens statsbesøk og fortalte litt om de menneskene han kom til å møte.

Jeg merket at presidenten etter hvert slappet helt av og lyttet intenst. Så begynte han å fortelle. Han lot meg vite om sine erfaringer under den onde Hitler-tiden og hvor vanskelig det hadde vært å yte motstand. Han bekjente hvor dypt de forbrytelser og misgjerninger som Hitler-regimet hadde begått overfor Norge og de andre landene i Europa, hadde gått inn på ham. Ikke minst smertet det ham hva gauleiter Terboven hadde gjort i Norge. Han visste om hans grusomheter, for Terboven kom fra Essen hvor president Heinemann hadde bodd i mange år og vært ordfører i etterkrigstiden. «Men jeg håper,» sa han, «at jeg gjennom mitt statsbesøk til Norge kan gjøre noe godt igjen.» Slik snakket vi sammen fra hjertet i hele 45 minutter før andre besøkende kom. Idet jeg brøt opp, sa Heinemann til sin pressesjef at han skulle gi meg fotokopier av alle avisartiklene som beskrev Heinemanns statsbesøk i Danmark og Sverige. Men siden det ville ta noe tid å få gjort dette, måtte jeg komme og hente det hele senere på ettermiddagen. Og en riktig stor bunke av avisutklipp ble det.

«Jeg har en hilsen til deg fra president Heinemann,» sa Müller-Gerbes da han ga meg avisbunken. «Han ville at du skulle vite hvor stor pris han satte på å treffe en journalist som hverken stilte spørsmål eller ønsket noe av ham, men som kom bare for å gi.» «Samtalen,» fortsatte pressesjefen, gjorde et dypt inntrykk på ham. Han likte at du var så personlig.» «Skal jeg være ærlig,» svarte jeg, «så lurte jeg etterpå om jeg hadde vært altfor personlig.» «Nei,» svarte han, «det var nettopp det som betød noe, for det er så sjelden at slike samtaler finner sted. Diplomaterne som kommer til

presidenten snakker sjelden om slike vesentlige ting. Og de informasjonene som de kommer med, vet vi for det meste om.»

Så fortalte pressesjefen at han også hadde et spørsmål til meg fra presidenten, et spørsmål som lå ham på hjertet. Han hadde hørt at Kong Olav under krigen hadde sverget på at han aldri mer ville snakke tysk. Så Heinemann ville ha mitt råd om hvorvidt han skulle snakke på engelsk til Kongen. «Nei,» svarte jeg, «president Heinemann må snakke på sitt eget språk.» Da jeg var tilbake i Oslo, brukte jeg en par uker på å skrive artikkelen om Heinemann og ble høyst overrasket da NTB s artikkeltjeneste sendte den noe redigert til landets aviser som deres artikkel om Tysklands president.

Før artikkelen ble sendt ut til pressen, fikk jeg den tanken en morgen, at jeg burde sende den til ambassadør Peter Anker som i flere år hadde vært Norges ambassadør i Bonn. Vi traff hverandre første gang i Kairo da han var ambassadør i Egypt. To dager senere ringer han meg. «Jeg ble så begeistret for artikkelen din,» sa han, «at jeg sendte den til Kongen.» Dette fikk meg til å fortelle Anker i detaljer om alt det president Heinemann hadde sagt til meg, også hans spørsmål som gjaldt Kong Olav. En god uke senere traff jeg ambassadøren tilfeldig i Tanums bokhandel, og da fortalte han meg at kvelden før hadde Kongen og han hatt middag sammen hvor de drøftet statsbesøket til president Heinemann. «Og jeg fortalte Kongen alt om din tid med presidenten,» sa han.

Den dagen Heinemann og hans følge kom, var det middag på slottet om kvelden. Med presidenten var også utenriksminister Scheel og andre ledende embetsfolk fra Tyskland. Dagen etter hadde den tyske ambassadør i Norge en

mottakelse i sin residens hvor også jeg var invitert. Da jeg ankom, så pressesjef Müller-Gerbes meg og skyndte seg over til meg. «Det var en fantastisk middag på slottet i går kveld,» sa han, «og vet du hva! Kongen snakket på tysk!» Så fortalte han meg hva dette hadde betydd for presidenten og utenriksministeren og alle de andre tyskerne som hadde vært med på middagen.

Vi ble stående å prate. «Har du lest Heinemanns tale på slottet i går?» spurte han, «den ble gjengitt i «Aftenposten» i dag.» «Ja,» svarte jeg. «Den var fin.» Så refererte pressesjefen til et spesielt avsnitt i talen og ville vite om jeg husket det. «Jo,» sa jeg. «Det var skrevet for deg, det,» sa han. «Vi følte at vi ikke kunne nevne deg alene, så det ble sagt på denne måten.»

Dette er avsnittet som Müller-Gerbes refererte til i «Aftenposten», 10. septembeer 1970: «Jeg ser det som en av de viktigste hendelser de siste tyve årene at det på grunn av innsatsen til så mange godviljens mennesker, fremfor alt her i Norge, igjen er kommet en fortrolighet i forholdet mellom oss, og at vi igjen kan oppleve et gammelt fellesskap. Jeg vil ikke her nevne noen spesielt, men vil fremfor alt takke de tallrike ukjente nordmenn og kvinner som gjennom sin personlige innsats har bidratt til dette.»

Idet jeg skulle gå, bød det seg en anledning til å si adjø til president Heinemann. Han strakte ut hånden og sa: «Vi så frem til å treffe deg igjen her. Må jeg få takke deg for alt hva du har gjort for oss.»

Dette rørte meg. Så den kvelden kunne jeg ikke annet enn å ta tid til å reflektere over alt som var skjedd. Jeg hadde kanskje fått et godt intervju med president Heinemann med de 12 spørsmålene mine. Men Gud hadde noe annet i sinne.

Jeg kom til at hadde jeg pukket på disse spørsmålene mine, ville jeg ha mistet det viktigste som skjedde. Det at Heine-mann på en eller annen måte ble beveget av hva jeg fortalte og fikk tillit til meg, tror jeg, fikk ham til å kunne stille det spørsmålet som lå ham mest på hjertet: om han kunne snakke tysk med Kongen.

At jeg sendte artikkelen til ambassadør Anker, var naturlig, men jeg visste ikke at han og Kongen var så nære venner. At Anker ringte meg så jeg kunne fortelle ham alle detaljene om tiden i Bonn, førte til at han fortalte alt til Kongen under middagen som de hadde sammen. At Kongen hadde den storheten at han fikk seg til å snakke tysk, førte til en ny holdning i de tyske lederne overfor Norge. En holdning som i ettertiden har vist seg å komme vårt land til gode.

For meg var det klart at det hele hadde svært lite med meg å gjøre. Hva annet kunne jeg gjøre enn å takke Gud.

Merkelige hendelser kan også gripe dypt inn i ens liv. Guds veier er uransakelige, overraskende, originale og helt uventet. Jeg ser det slik at vi som mennesker er og vil alltid være uferdige og underveis. Men nettopp denne livslange prosessen, det at en oppdager mer og mer av det guddommelige og lærer mer og mer om seg selv underveis, gjør livet så interessant og på mange måter spennende og av og til smertefullt.

Jeg var på en av de årlige internasjonale konferanser som ILO (International Labour Organisation, en FN-organisasjon) holder i Genève. Den varer godt tre uker hvor representanter for fagbevegelsen, arbeidsgiversiden, og regjeringene fra alle verdens land utarbeider lover som angår verdens arbeids- helse- og sosiale liv. Under konferansen kommer det

hvert år et statsoverhode eller en annen personlighet av internasjonalt ry som holder et foredrag til alle de delegerte. Dette året var det Indias president Giri som skulle være foredragsholderen. Tradisjonen tro skulle den indiske regjering holde en mottakelse for de delegerte etter at presidentens presentasjon var utført. På den måten fikk de delegerte høvet til å møte ham og de øvrige statsråder i den indiske regjeringen som var med ham.

Jeg hadde engang truffet president Giri da jeg var i India. Han var da leder for den største fagbevegelsen i landet. Men David Young, en skotte som jeg arbeidet nært sammen med i ILO, han kjente presidenten godt. Derfor ville vi jo gjerne treffe ham og mente at vi burde være med på mottakelsen som ble holdt i et av de gamle slottene ved Genève sjøen. Men vi hadde ikke fått noen invitasjon! Og ikke visste vi hvordan vi skulle få det heller. Alle muligheter syntes lukket. Så vi var stille og søkte råd ovenfra. Enkelt og klart kom det at vi bare skulle gå og blande oss med alle de delegerte som var inviterte. Og det gjorde vi. Så sto vi da i den lange køen og ventet på å få hilse på arbeidsministeren, utenriksministeren og endelig presidenten til slutt. Han kjente ikke meg igjen men var tydelig gla for å treffe David, så de hadde en liten prat sammen.

Det var en stilig mottakelse med alskens drikker og indiske matspesialiteter. Og en fin sjanse til å bli kjent med mennesker. Således fikk jeg en god kontakt med den jugoslaviske arbeidsministeren og den tyske regjerings representant. Da det var på tide å gå var jeg den siste i en kø på et tyvetalls mennesker. Nå var det den indiske utenriksministeren som ønsket oss adjø på vegne av regjeringen. Til hver av dem som sto foran meg sa han med et bukk adjø. Da min

tur kom, strakte han ut hånden og sa: «Hjertelig takk, Deres Eksellense, for at De kom.» Da vi satt i bilen igjen, kunne jeg ikke annet enn å le. «Her kommer vi uten å være invitert,» sa jeg til David, «og deretter blir en takket for at en kom, Deres Eksellense!»

Den kvelden var jeg for meg selv og hadde tid til å reflektere over det som var hendt. «Hvorfor sa utenriksministeren disse ordene til meg men ikke til de andre ? Var det noe Gud ville si meg gjennom dette ?», spurte jeg meg selv.

Og det var det. I stillheten dukket den ene sannheten etter den andre frem. Så mye passerte revy. I 1949 da jeg sa ja til kallet og reiste med Moralsk Opprustning til Tyskland, var det en helhjertet beslutning. Hva annet kunne jeg gjøre, jeg som hverken ble henrettet eller druknet, men ble gitt livet og friheten som gave !

Så år etter år strevde jeg etter å være kallet verdig. Men slik jeg opplevde det å være heltidsarbeider i Moralsk Opprustning, fant jeg meg aldri helt til rette. På den ene siden lå det en dyp trang i meg til å ville rettferdiggjøre meg selv, bevise overfor Gud og mennesker at jeg var dypt takknemlig for at jeg var kommet helskinnet ut av krigen og fangenskapet. Men jeg greide ikke å markere meg, syntes jeg, i den store internasjonale styrken av mennesker som jeg var en del av. Til tider kunne jeg også finne det vanskelig å gå i rett ideologisk takt! Jeg visste, at jeg var med på noe som var sant og rett, men likevel følte jeg at jeg ikke var helt hjemme i det jeg var med på.

Og nå da jeg satt og reflekterte over det som hadde skjedd under mottakelsen, ble det klart for meg at det var Gud som ville ryste meg ut av selvopptattheten og fornedringen av meg selv. Og ordene fra hans «internett» var tyde-

lige og utfordrende: «Du må slutte med alt det tullet du føler om deg selv. For uansett hva du mener og føler om deg selv, så ser jeg annerledes på det. Jeg har kalt deg til å være min Eksellens, min Ambassadør.»

Da jeg endelig forsto at jeg hverken behøver å bevise noe, prestere noe eller å rettferdiggjøre min eksistens overfor Gud, men at han elsker meg uansett, ja virkelig er gla i meg, da fordampet med ett det anstrengte i meg bort, og plikten og skylden som hadde drevet meg i disse årene ble omformet til en indre dyp kjærlighet og takknemlighet til Gud.

Gjennom dette åpnet det seg en dypere dimensjon av hva som er vesentlig. Jeg erfarte at når jeg er virkelig gla i Gud, så blir jeg også gla i meg selv på en rett måte og gla i andre mennesker på en rett måte. Og når disse åndelige krefter levde i meg ble jeg samtidig frigjort fra den gale plikt og skyldfølelse som hadde drevet meg både i forhold til Gud, meg selv og det arbeidet jeg sto i.

Så dette merkelige, helt uventede utspill gjennom utenriksministerens ord til meg, førte meg inn i et helt annerledes forhold til Vår Himmelske Far. Fra da av har forholdet vokst til et fra hjertet takknemlig, fortrolig, livsbejaende og forventningsfullt forhold. Det har modnet til et uredd, fritt og gjensidig forhold hvor Gud lærer meg å leve med ham i hverdagen. Og det som forblir det store mysterium og samtidig den ufattelige kjensgjerning, er at Gud vil at vi skal samarbeide med ham i fortsettelsen av skaperverket. For sannheten og virkeligheten er den at uansett hvem eller hva vi er, kaller han oss til å være intet mindre enn hans Eksellenser og Ambassadører.

Underveis

Vi nærmer oss veis ende, kjære fadderbarn. Selvsagt håper jeg at det ligger flere år foran meg så jeg kan få gleden av å være sammen med dere enda flere ganger. Kanskje vil skjebnen overraske meg med å få et århundre bak meg før jeg går inn i det ukjente og overraskende!

Det er naturlig å spørre seg selv: Hva lærte så vi, min generasjon som ble flasket opp på en optimistisk fremskrittstro og utviklingslære, som brottes med eller ble slukt av Darwin, Marx, og Freud? Vi som ble revet med av ideologiene som skulle endre og fornye verden, men som lot verdenshistoriens største forbrytelser og ondskap komme over menneskeheten!

Hva lærte tiden oss? Og hvilke livserfaringer fra vårt århundre har silt seg ut som normgivende verdier og en slags arv til dere som nå er den oppvoksende generasjon? Finnes det noe av betydning som ble tilbake for dere som nå må ta ansvaret og brottes med fremtidens utfordringer?

Dere får heller selv finne ut av dette. Men kjære venner, siden jeg har hatt den kjærkomne gleden av å få være deres fadder, tillat meg likevel å få gitt videre til dere noen helt personlige erfaringer og tanker som jeg håper kan være en

slags impuls underveis på de mange stier og veier dere måtte komme til å vandre på i tiden fremover.

Engang utpå høsten for 65 år siden, syklet jeg til Nord-Odal for å besøke forfatteren Sigurd Hoel. Han var en frisinnnet og populær skribent som vi unge så opp til. Dette var under den annen verdenskrig, og gjemt i en sovepose som var bastet fast rundt sykkelstyret, lå det en kortbølgeradio som forfatteren skulle ha.

Jeg har alltid elsket bøker og hatt stor beundring for forfattere, så under oppholdet der, kom jeg til å spørre Hoel: «Har du noe godt råd å gi meg som er ung når det gjelder fremtiden?» Han svarte: «Unge mann, opplev så mye som mulig.» Det har jeg sannelig gjort, men i årene som gikk, ble jeg klar over at det er noe annet som er like viktig, nemlig det å *oppdage* så mye som mulig.

En vinter var jeg i flere uker på fjellet for å gå igjennom et manuskript. Jeg bodde i en hytte på 800 meters høyde i Gudbrandsdalen. Det var gode sne- og føreforhold så jeg gikk på ski hver dag. For jeg ønsket også å komme i god form. Derfor kappløp jeg med meg selv og prøvde å forbedre tiden på den 10 km lange løypa som jeg daglig hastet av sted i.

En dag da det var særlig fint vær, sa jeg til meg selv, nå tar jeg meg en avslappet tur i stedet for å rase avsted. Så jeg traltet avgårde og så meg omkring. Plutselig oppdaget jeg en hvit hare som hoppet lett på nysneen, så stoppet den, lettet på de store ørene og kikket på meg. Så hoppet den videre, men stoppet igjen og kikket på meg. Jeg ble helt fascinert og slik holdt den på inntil den forsvant inn i et bjerkekratt. Ikke lenge etter oppdaget jeg revespor som var ganske ferske og noe senere så jeg merker i sneen av storfugl som hadde tatt

seg et snebad ! Videre underveis la jeg merke til et lite bjerketre som var så vakkert at jeg måtte stoppe å ta det hele inn over meg. Det var et naturens kunstverk som fjetret meg. Så var det småfuglen da. Den grep meg virkelig. Den klamret seg til en bjerkekvist og drakk dråpene av isen som smeltet i solen. Og plutselig så jeg fjellene på en helt annen måte enn noen gang før. Jotunheimen og Rondane hadde noe spesielt over seg og jeg måtte stoppe igjen for å ta alt det betagende vakre inn over meg.

Da jeg kom tilbake til hytta var jeg et annet menneske. Hele turen hadde vært som en slags gudstjenste. Jeg var blitt fylt med en glede og indre ro som nærte meg. Så jeg kunne ikke annet enn å spørre meg selv: «Hvorfor i all verden har jeg ikke sett og opplevd denne rikdommen før?» Og det ble klart for meg at det eneste jeg hadde sett i den tiden jeg stortrente på ski, det var skisporene og klokka !

Det er så mye vi ikke ser. Det er så mye vi bare ser. Jeg ser altfor ofte bare det jeg ønsker å se. Men Gud vil at vi skal *oppdage*. Oppdage ham i skaperverket. Oppdage hans spor og avtrykk i ethvert menneske, i enhver venn, i enhver fiende, i enhver rase og i ethvert folk – lære å ta hele verden inn i våre hjerter. Og så lære å verdsette, hedre og ta omsorg overfor våre aller nærmeste og alle som kommer vår vei – for det er der verden begynner. Og vi er alle blitt gitt friheten til å gjøre hver dag til en oppdagelsesreise i selveste skaperverket!

En av de store tenkerne i europeisk historie var franskmannen Blaise Pascal. Han var også matematiker og naturforsker, men mest kjent som en tankens mann. Han ble født i 1623 og ble bare 39 år gammel. For noen år siden kom jeg over noe som han hadde sagt og som kom til å bety en hel del for

meg: «Sannheten er så lite kjent i disse tider, og falskheten har slått slike røtter at dersom vi ikke elsker sannheten, vil vi ikke kunne lære den å kjenne.»

En av livets største gaver, mener jeg, og det er noe jeg selv også kan bekrefte, er å finne et søkende og glad forhold til sannheten og til parhesten, samvittigheten. Dette er gull verdt. De er begge solide og trofaste veivisere i gode og onde dager, og de beste venner under vanskelige og smertefulle valgsituasjoner. Det var de som reddet meg da jeg måtte velge mellom å samarbeide med Gestapo eller å bli henrettet. Det var de som kom meg til unnsetning da jeg ville løpe fra ansvaret overfor statsminister Gerhardsen når det gjaldt løsningen av fangeerstatningssaken. Og det var de som ga meg veiledning og hjelp da jeg skrev rapporten for statsminister Borten og ikke minst reddet meg fra å bli lurt inn i den ondes snare da min sårbare menneskelige natur ble utfordret til en lek med begjæret. Og det var de som ga meg visdom og kraft da jeg brottes med å forberede president Heinemanns statsbesøk til Norge.

Å elske sannheten og å følge samvittigheten kommer ikke av seg selv. Men velger vi å søke dem og følge dem, kommer de oss til unnsetning og gjør det for oss som vi selv ikke er i stand til. De er, etter min mening, både livets beste gave og mysterium. Jeg vil si det så sterkt at jeg ser dem som en livsnødvendighet i vår forrevne og forvirrede tid. De kan bevare menneskets integritet og holde individet levende overfor det massive, mennskefiendtlige press fra så mange hold som vil erobre og herske over våre tanker og følelser og flate enhver og alle av oss ut. Dypest inne i meg lever denne troen, at dør samvittigheten i oss, så dør også friheten og mennskeverdet med den.

Et par måneder etter frigjøringen i mai 1945 syntes jeg livet var vanskelig. Flere skuffelser over det som skjedde i landet hadde grepet meg. Jeg mintes de klare, kalde vinterdagene på Grini da vi gikk langs det elektriske gjerdet og så ut på den andre siden av piggråden, suget inn den friske luften og lenget etter frigjøringsdagen. Men da så friheten kom, var det mange ting som gikk annerledes enn hva vi hadde drømt om. Det snek seg et tungsinn inn over meg, så en dag jeg brottes med det sa jeg til min mor: «Hva er egentlig vitsen ved å leve? Hvorfor har dere satt meg inn i verden? Ville det ikke ha vært mye bedre om jeg aldri var blitt født?» Mor så på meg med sine varme, gjennomtrennende øyne. De lyste av forståelse og medfølelse. «Leif», sa hun, «det er så mye ondt i denne verden at vi må føde barn som vil kjempe for det gode.»

I en av de mange samtaler som jeg hadde i Beograd med Milovan Djilas, kom jeg til å nevne et sitat av dikteren Fjodor Dostojevskij, nemlig det vel kjente: «Uten Gud er alt tillatt.» Djilas svarte: «Med Gud eller uten Gud er ikke alt tillatt.» Han kom her inn på en av de viktigste gaver som friheten gir oss, nemlig friheten til å sette grenser. Altfor mange i vår tid, mener jeg, har ikke forstått betydningen av dette, frivillig å kunne sette grenser. Altfor mange ser det heller slik at frihet, det er å bryte alle grenser. Deres devise er: «Har du lyst har du lov!» Frihet uten tenner og ansvar, tror jeg, vil snarere drepe frihetens innhold og mening. Like sterkt tror jeg at frihet med ansvar er av største viktighet for demokratiets beståen og utvikling. Når dere kommer i moden alder, kjære fadderbarn, så ta disse tankene innover dere og tenk på dem. For det er viktig at både

dere og den generasjonen som dere er samtidige med, brytes med de vesentlige ting i livet.

Selv om jeg er blitt gammel, kan jeg ikke unngå å tenke på fremtiden. Det er mange ting i dagens samfunn som bekymrer meg. Og da tenker jeg først og fremst på det indre liv, på de moralske normer og åndelige verdier som binder et samfunn og folk sammen. Vi var kanskje ikke så begejstret for de mange gjerder som skulle beskytte oss i vår tid, men vi visste at de måtte være der. I dag er gjerdene revet ned, og mange tendenser har oppløsningens frø i seg. Det synes meg at nå tillates alt sålenge det ikke oppdages, og hvis bare mange nok gjør noe som er galt, blir det etterhvert akseptert som normalt.

Så hvilket verdigrunnlag vil vokse ut av vår samtid for den fremtid som dere skal vokse opp i, kjære venner. Dette opptar meg. Kanskje dere og deres generasjon vil være i stand til å pløye dypere, finne en større dimensjon i tenkning, holdning og handling og å utvikle mer realistiske visjoner for fremtiden! Vi og min generasjon, mener jeg, har kommet til kort. Nå er det dere som må pionere en annerledes og bedre vei fremover.

La meg få gi dere noen impulser gjennom et menneske som jeg synes har vært en virkelig statsmann i Europa, Vaclav Havel, forfatteren og tidligere president for sitt land. I et essay som han skrev for en tid tilbake, uttrykte han noen tanker som samsvarer så nært med hva jeg selv er opptatt av. Essayet het: «Europa som åndelig oppgave.» Han sier tingene så langt bedre enn jeg kan, så la meg få slippe ham til.

«Ideen om en metafysisk forankret ansvarsfølelse har vært en av grunnverdiene som ligger under den europeiske tradisjon. Dette historiske øyeblikk inviterer oss til

å bekjenne oss på ny til denne europeiske tradisjon, og til å innrømme oppriktig at det finnes verdier som favner videre enn våre umiddelbare interesser. At vi ikke bare står til ansvar overfor vårt parti, våre velgere, våre lobbyer eller vår stat. Men i virkeligheten overfor hele menneskeheten, inkludert dem som kommer etter oss.

Når alt kommer til alt vil verdien av våre gjerninger bli fastsatt hinsides våre nære omgivelser. Dette innebærer intet mindre enn å lytte, midt i våre forskjellige dilemmaer, til den røst som taler til oss fra dypet av vår samvittighet. På en litt eksaltert måte kunne vi si at Europas oppgave i dag er å gjenoppdage sin samvittighet og sin ansvarsfølelse, i ordets dypeste betydning, ikke bare med hensyn til sin egen politiske arkitektur, men også med hensyn til verden og dens moralske dimensjoner.

Den eneste meningsfylte oppgave for Europa i det neste århundre er å blåse nytt liv i sine beste åndelige tradisjoner, og således hjelpe til med å skape et nytt mønster for global sameksistens. Vi vil gjøre mest for verden dersom vi ganske enkelt handler slik samvittigheten ber oss om å gjøre. Kanskje vil vi inspirere andre med dette, kanskje ikke. Men vi bør ikke kalkulere med et slikt resultat. Det kan bli vanskelig å kvitte seg med den forestilling at det ikke har noe hensikt å leve etter det åndelige imperativ sålenge andre ikke gjør det. Men det er mulig. Ja faktisk er det beste Europa kan gjøre for seg selv, når vår verdensdel nå gjenoppdager sine politiske dimensjoner, å arbeide for å gjenopprette sin egen åndelige identitet, slik at den moralske samvittighet får lede dens eget, nye morgengry.»

Kjære fadderbarn, Norge trenger dere. Europa trenger dere. Verden trenger dere.

På Euro-Forum er også nylig utgitt:

Agnes Kokkin: «Brosjen» (om menneskeskjebner på begge sider i krigstidens Norge).

Frank Bjerkholt: «Fra Nasaret – en ny verden» (om det historiske bak kristentroen).

